

tyranni bellum ac brevissimo spatio secutam ipsius cædem credamus factos, id est, circiter annum 391, quo tempore pacatiorem Ecclesiæ suæ statum expertus, ea præcepta in legitimi Operis corpus digesta, clericis suis assidua manu volvenda tradere constituit, quibus eisdem e sacro pulpito primis ipsis annis episcopatus sui informaverat. Nullus enim est dubidandi locus, quin sermonibus publice habitis maximam partem consent hi libri; quandoquidem in eorum primo Scripturæ loci edisseruntur, quos in synaxi lectos fuisse ipse memorat: quosque iterum illic tractare forsam voluit, quod cum jam olim motos eis vidisset auditorum animos, hinc quoque eundem speraret fructum, si ab his ipsis non sine attentione perlegerentur.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE OFFICIIS ^a MINISTRORUM

LIBRI TRES ^b,

LIBER PRIMUS.

I CAPUT PRIMUM.

Episcopi proprium munus, docere: sibi autem discendum esse, ut doceat; immo etiam docendum quod non didicerit, aut saltem et discendum simul, et docendum.

1. Non arrogans videri arbitror, si inter filios suscipiam affectum docendi; cum ipse humilitatis magister dixerit: *Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos (Psal. xxxiii, 12)*. In quo licet et humilitatem verecundiæ ejus spectare et gratiam. ^c Dicendo enim, *timorem Domini*, qui **2** communis videtur esse omnibus, expressit insigne verecundiæ. Et tamen cum ipse timor initium sapientiæ sit, ^d et effector beatitudinis (quoniam timentes Deum beati sunt), præceptorem se sapientiæ edocendæ, et demonstratorem beatitudinis adipiscendæ, ^e evidenter significavit.

2. Et nos ergo ad imitandam verecundiam seduli, ad conferendam gratiam non usurpatores, ^f quæ illi Spiritus infudit sapientiæ, ea per illum nobis mani-

^a Vox ministrorum deerat in superioribus edit. ac recentioribus aliquot mss., nos vero eam ex optimis quibusque ac frequentissimis reposuimus. Qua de re vide quæ supra in admonitione dicta sunt.

^b Scripti circ. an. 391.

^c Mss. aliquot, *docendo enim timorem*, etc. Plures autem ac potiores, nec non edit. omnes, ut in textu. Rursus ubi vet. edit. cum mss. nonnullis, *insigne documentum verecundiæ*; melius Rom. cum longe maxima parte mss., *insigne verecundiæ*, hoc est, signum et quasi vexillum verecundiæ.

^d Vat. cod. unus, et effectæ beatitudinis.

^e Ita edit. ant. et scripti cod. magno numero: Rom. vero et plures ex eisdem ant. in margine, *pudenter significavit*: edit. ultimæ Paris. ac mss. non pauci, *prudenter*; unus etiam, *potenter significavit*.

^f Mss. aliquot, *quæ ille Spiritus*.

^g Era. et seq. edit. cum tribus aut quatuor mss., *usu comperta*: melius Amerb. cum mss. ut minimum, *viginti quinque, visu comperta*. Quomodo enim sibi *usu*, id est, experientia, *comperta* diceret, eo loci quo se adeo in scientia ecclesiastica tironem

A festata, et ^h visu comperta atque exemplo, vobis quasi liberis tradimus; cum jam effugere non possimus officium docendi, quod nobis refugientibus imposuit sacerdotii necessitudo: *Dedit enim Deus quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores (Ephes. iv, 11)*.

3. Non igitur mihi ^h apostolorum gloriam vindico.

3 Quis enim hoc, nisi quos ipse Filius elegit Dei? Non prophetarum gratiam, non virtutem evangelistarum, non pastorum circumspectionem: sed tantummodo intentionem et diligentiam circa Scripturas divinas opto assequi, quam ultimam posuit Apostolus inter officia sanctorum, et hanc ipsam ut docendi studio possim discere. Unus enim verus **B** magister est, qui solus non didicit ⁱ quod omnes doceret: homines autem discunt prius quod doceant, et ab illo accipiunt quod aliis tradant.

4. Quod ne ipsum quidem mihi accidit. Ego enim profitetur? sed *visu*, id est, legendo, *comperta*; indicat videlicet exempla virtutum quæ consignata in Scripturis animadvertit, se traditurum. Sed præterea non obscure significat vix aliud quidpiam esse quod arctius sanctiusve astringat episcopos, quam docendi munus. Verum quidem est jam inde a primis Ecclesiæ sæculis hanc provinciam a quibusdam præsulibus demandatam fuisse presbyteris, inter quos illud officium Augustinus et Chrysostomus tanta cum Ecclesiæ utilitate obierunt, quanta cum ejusdem pernicie infamis Arius: attamen S. Ambrosius has episcopatus sui partes ipse per se numquam non implevit, qui non solum clericos, sed etiam populum suum erudiebat, publice singulis dominicis verba faciens; ut Confess. lib. vi, cap. 3, testatum reliquit Augustinus, et nos superiore tomo, admonit. in exposit. Evang. sec. Lucam observavimus.

^h Nonnulli mss. et Gill. in margine, *vigilantiam apostolorum*.

ⁱ Non pauci mss., *quod homines doceret*.

raptus de tribunalibus atque administrationis ^a infu-
lis ad sacerdotium, docere vos cœpi, quod ipse non
didici. Itaque factum est ut prius docere inciperem,
quam discere. Discendum igitur mihi simul et do-
cendum est; quoniam non vacavit ante ^b discere.

CAPUT II.

*Multiplex loquendo incurri periculum, cujus remedium
Scriptura in silentio demonstrat esse positum.*

5. Quid autem præ cæteris debemus discere,
quam tacere, ut possimus loqui: ne prius me vox con-
demnet mea, quam absolvat aliena; scriptum est enim:
Ex verbis tuis condemnaberis (Matth. xii, 37). Quid
opus est igitur ut properes periculum suscipere con-
demnationis, loquendo; cum tacendo possis esse
tutior? Quamplures vidi loquendo peccatum inci-
disse, vix quemquam tacendo: ideoque tacere nosse
quam loqui difficilius est. Scio loqui plerosque, cum
tacere nesciant. Rarum est tacere quemquam, cum
sibi loqui nihil prosit. Sapiens est ergo qui novit
tacere. Denique Sapientia Dei dixit: *Dominus dedit
mihi linguam eruditionis, quando oporteat sermonem
dicere (Esaï. l, 4)*. Merito ergo sapiens qui a Domino
accipit, quo tempore sibi loquendum sit. Unde bene
ait Scriptura: *Homo sapiens tacebit usque ad tempus
(Eccli. xx, 7)*.

6. Ideo sancti Domini, qui scirent quia vox homi-
nis plerumque ^c peccati annuntiatio est, et initium
erroris humani, sermo est hominis, amabant tacere.
Denique sanctus Domini ait: *Dixi custodiam vias
meas, ut non delinquam in lingua mea (Psal. xxxviii,
2)*. Sciebat enim et legerat divinæ esse protectionis,
ut homo a linguæ suæ flagello absconderetur, et a
conscientiæ suæ testimonio (*Job v, 21*). Verbera-
mur enim tacito cogitationis nostræ opprobrio; et
iudicio conscientiæ: verberamur etiam vocis nos-
træ verberare, cum loquimur ea quorum sono cæditur
animus noster, et mens consueciatur. Quis autem
est qui mundum cor a peccatorum habeat collu-
vione, aut non delinquat in lingua sua? Et ideo quia
neminem videbat ^d sanctum os servare posse ab
immunditia sermonis, ipse sibi silentio legem impo-
suit innocentiae; ^e ut tacendo culpam declinaret,
quam vix effugeret loquendo.

7. Audiamus ergo cautionis magistrum: *Dixi, cus-
todiam vias meas, ^f hoc est, dixi mihi, tacito cogita-
tionis præcepto indixi mihi, ut custodirem vias*

^a Infula erat capitis ornamentum e laneo filo,
quod non solum magistratibus conveniebat, sed
etiam supplicibus oratoribus, sacerdotibus, immo
vero et victimis ipsis. Quod porro Ambrosius rap-
tum se a tribunalibus ad sacerdotium dicit, id fu-
sus explicat Paulinus in ejus vita; unde eandem
rem alii postea mutuati sunt.

^b Omnes edit. post verbum *discere*, sic proseque-
tur: *Et quantumlibet quisque profecerit, nemo est qui
doceri non egeat, dum vivit*. Sed cum isthæc omnino
in mss. desiderentur, si Landinum unum excipias,
at vix edit. ipsis antiquiorem, nec paucis interpola-
tum hujusmodi laciniis; manifestum est non
aliud nisi marginalem aliquam notam esse, quæ in-
cogitante in textum inducta est.

^c Ver. edit cum mss. aliquot, *peccati annuntia est*:

meas. Aliæ sunt viæ quas debemus sequi, aliæ quas
custodire: se sui vias Domini, custodire nostras; ne
in culpam dirigant. Potes autem custodire, si non
cito loquaris. Lex dicit: *Audi, Israel, Dominum Deum
tuum (Deut. vi, 3)*. Non dixit, loquere, sed audi.
Ideo Eva lapsa est, quia locuta est viro, quod non
audierat a Domino Deo suo. Prima vox Dei dicit
tibi: *Audi*. ^f Si audias, custodis vias tuas: et si
lapsus es, cito corrigis. *In quo enim corrigit juvenior
viam suam, nisi in custodiendo verba Domini (Psal.
cxviii, 9)?* Tace ergo prius, et audi, ut non delin-
quas in lingua tua.

8. Grave malum ut aliquis ore suo condemnetur.
Etenim si pro otioso verbo reddet unusquisque ratio-
nem (*Matth. xii, 36*), quanto magis pro verbo im-
puritatis et turpitudinis! Graviora enim sunt verba
præcipitationis quam otiosa. Ergo, si pro otioso
verbo ratio poscitur, quanto magis pro sermone
impietatis pœna exsolvitur!

CAPUT III.

*Non perpetuum nec otiosum esse debere silentium: et
quo pacto custodia cordi ac ori contra inordinatos
affectus adhibenda sit.*

9. Quid igitur? Mutos nos esse oportet? Minime.
Est enim tempus tacendi, et est tempus loquendi
(*Eccles. iii, 7*). Deinde si pro otioso verbo reddimus
rationem, videamus ne reddamus et pro otioso silen-
tio. ^g Est enim et negotiosum silentium; ut erat Su-
sanna, quæ plus egit tacendo, quam si esset locuta
(*Dan. xiii, 3*). Tacendo enim apud homines, locuta
est Deo: nec ullum majus iudicium suæ castitatis
invenit, quam silentium. Conscientia loquebatur,
ubi vox non audiebatur: nec quærebat pro se ho-
minum iudicium, quæ habebat Domini testimo-
nium. Ab illo igitur volebat absolvi, quem sciebat
nullo modo posse falli. Ipse Dominus in Evangelio
(*Matth. xxvi, 63*) tacens operabatur ^h salutem ho-
minum. Recte ergo David non silentium sibi indixit
perpetuum, sed custodiam.

10. Custodiamus ergo cor nostrum, custodiamus
os nostrum; utrumque enim scriptum est: hic, ut
os custodiamus, alibi tibi dicitur: *Omni custodia
serva cor tuum (Prov. iv, 23)*. Si custodiebat Da-
vid, tu non custodies? Si immunda labia habebat
Esaïas, qui dixit: *O miser ego, quoniam compunctus
sum, quia cum sim homo, et immunda labia habeam*

eadem edit. in margine, ac Rom. in textu cum mss.
uno vel altero, *peccato adjuncta est*: alii codd. fre-
quentissimi nobiscum faciunt.

^d Erasim. et seq. edit. cum paucis mss., *castum os
servare*.

^e Erasim. et seq. edit., *hoc est tacito*.

^f Ita mss. exceptis tribus, quorum unus legit *custo-
dias*, alter autem, *cito corrigas*. edit. vero cum m-s.
Full., *si audis, custodis* (Rom. et Full., *custodi*) *vias
tuas: et si lapsus es, cito corrige*. Infra autem ubi
ex mss. fere omnibus reposuimus, *ut non delinquas*:
edit. cum paucis mss. legunt, *et non delinques*.

^g Gill. ac Rom. edit., *est enim magnum et nego-
tiosum*.

^h Scripti codd. magno numero, *salutem omnium*;
aliqui tamen et omnes edit., *salutem hominum*.

(*Esai.* vi, 5) : si propheta Domini immunda habebat **A** labia, quomodo nos munda habemus?

11. Et cui, nisi unicuique nostrum scriptum est : *Sepi possessionem tuam spinis... et argentum **5** et aurum tuum alliga, et ori tuo fac ostium et vectem, et verbis tuis jugum et stateram* (*Eccli.* xxviii, 28, 29)? Possessio tua mens tua est : aurum tuum cor tuum est : argentum tuum eloquium tuum est : *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum* (*Psal.* xi, 7). Bona etiam possessio mens bona. Denique possessio pretiosa homo mundus. Sepi ergo hanc possessionem, et circumvallato cogitationibus, munito ^a spinis, sollicitudinibus; ne in eam irruant, et captivam ducant irrationabiles corporis passiones, ne incurseant motus graves, ^b ne diripiant vindictam ejus, transeuntes viam. Custodi interiorem **B** hominem tuum. Noli enim quasi vilem negligere ac fastidire, quia pretiosa possessio est. Et merito pretiosa, cujus fructus non caducus et temporalis, sed stabilis atque aeternae salutis est. Cole ergo possessionem tuam, ^c ut sint tibi agri.

12. Alliga sermonem tuum, ne luxuriet, ne lasciviat, et multiloquio peccata sibi colligat. Sit restrictior, et ripis suis coerceatur. Cito lutum colligit amnis exundans. Alliga sensum tuum, non sit remissus ac defluus, ne dicatur de te : *Non est malagno apponere, neque oleum, neque alligaturam* (*Esai.* i, 6). Habet suas habenas mentis sobrietas, quibus regitur et gubernatur.

13. Sit ori tuo ostium, ut claudatur ubi oportet : et obseretur diligentius; ne quis in iracundiam excitet vocem tuam, et contumeliam rependas contumelie. Audisti hodie lectum : *Irascimini et nolite peccare* (*Psal.* iv, 5). ^d Ergo etsi irascimur, quia affectus naturae est, non potestatis; malum sermonem non proferamus de ore nostro, ne in culpam ruamus : sed jugum sit verbis tuis et statera, hoc est, humilitas atque mensura; ut lingua tua menti subdita sit. Restringat habentem vinculis, frenos habeat suos, quibus revocari possit ad mensuram : sermones proferat libra examinatos justitiae; ut sit gravitas in sensu, in sermone pondus, atque in verbis modus.

CAPUT IV.

Eadem custodia prospicitur, ne a pravis motibus, sed

^a Ant. edit., *spinis sollicitudinum* : quaedam in marg. et pauci mss. in corp., *piis sollicitudinibus*, quod Rom. in textum admisit. Mss. autem alii non pauci, *spinis sollicitudinis*; plures tamen et probatiores, *spinis, sollicitudinibus*. Big. vero utrumque, *spinis, piis sollicitudinibus*, non male.

^b Mss. aliquot et Gill. in marg., *ne disrumpant vindictam*.

^c Ita vet. edit. ac prope omnes mss. At Rom. cum codd. aliis nonnullis, *ut sint tibi agri*, quae etiam annotat in marg. *Prov.* xxvii, nempe vers. 26, verum eone respexerit sanctus Praesul, haud satis patet.

^d Edit. ultimae Paris. ac mss. aliquot, *Ergo et irascimur, quia effectus naturae est*.

^e Mss. aliquot. ac edit. Era. et Gill. in marg., *cor suum* Rursus post pauca, ubi nos cum ant. edit. ac mss. prope omnibus, *quam interroget* : Rom. edit.

a recta ratione prodeat oratio : in qua potissimum nobis diabolus insidiatur.

14. Haec si custodiat aliquis, fit mitis, mansuetus, modestus. Custodiendo enim ^e os suum, et retinendo linguam suam, nec prius loquendo quam interroget, et expendat atque examinet ^f verba sua, si dicendum hoc, si dicendum adversus hunc, si tempus sermonis hujus est : is profecto exercet modestiam, ac mansuetudinem, et patientiam; ut non ex indignatione et ira in sermonem erumpat, non alicujus passionis indicium det in verbis suis, non ardorem libidinis flammare in sermone suo indicet, **6** et inesse dictis suis stimulos iracundiae : ne sermo postremo qui commendare interiora debet, vitium aliquod esse in moribus, aperiat et prodat.

15. Tunc enim maxime insidiatur adversarius, quando videt nobis passiones aliquas generari : tunc fomites movet, laqueos parat. Unde non immerito, sicut audisti hodie legi, Propheta dicit : *Quia ipse ^g liberavit me de laqueo venantium et a verbo aspero* (*Psal.* xc, 5). ^h Symmachus irritationis verbum dixit, alii perturbationis. Laqueus adversarii est sermo noster : sed etiam ipse non minus adversarius nobis. Loquimur per unum quod excipiat inimicus, et quasi nostro gladio nos vulneret. Quanto tolerabilius est alieno gladio, quam nostro perire!

16. Explorat ergo adversarius nostra arma, ⁱ et concutit sua tela. Si viderit moveri me, inserit aculeos suos, ut seminaria jurgiorum excitet. Si emisero verbum indecorum, laqueum suum stringit. Interdum mihi quasi escam proponit vindictae possibilitatem; ut dum vindicari cupio, ipse me inseram laqueo, et nodum mortis astringam mihi. Si quis ergo hunc adversarium sentit praesentem esse, tunc magis custodiam adhibere debet ori suo, ne det locum adversario : sed non multi hunc vident.

CAPUT V.

Contra visibilem etiam adversarium, cum nos instigat, utendum silentio, cujus unius ope superiores evadimus, et humilitatem quae exhibenda adversus omnes, conservamus.

17. Sed etiam ille cavendus est, qui videri potest, quicumque irritat, quicumque incitat, quicumque exasperat, quicumque incentiva luxuriae aut libidinis suggerit. Quando ergo aliquis nobis conviciatur, la-

D cum paucis mss. atque Era. in marg., *quam interrogetur* : sed *interroget* hoc loco refertur ad *verba sua*, estque synonymum cum duobus verbis illic adjunctis.

^f Mss. non pauci, *verba sua, si custodiendum hoc*.

^g Sic omnes edit. ac plures probatioresque mss. cum Psalterio Rom. et Vulg. : nonnulli tamen, *liberabit me*; quibus accedunt plurima e vet. Psalt. et Augustinus : Hieron. autem ex aliquot Graecis eod. *liberabit te*. At vero pro quod est. *verbo aspero*, Symmachus quidem scripsit, *λόγον ἐπιήρητος, sermonem violenti insultus, contumeliae, injuriae* : Theodoretus, *τὸν λόγον παραζώδη, sermonem turbulentum, ac perturbativum*.

^h Tres mss., *Symmachus a verbo irritationis*.

ⁱ Rom. edit. ac pauci mss., *et acuit tela sua*.

cessit, ad violentiam provocat, ad jurgium vocat: **A** tunc silentium exerceamus, tunc muti fieri non erubescamus. Peccator est enim qui nos provocat, qui injuriam facit, et nos similes sui fieri desiderat.

18. Denique si taceas, si dissimules, solet dicere: Quid taces? Loquere, si audes. Sed non audes: mutus es, elinguem te feci. Si ergo taceas, plus rumpitur: victum sese putat, irrisum, posthabitum atque illusum. Si respondeas, superiorem se factum arbitratur, quia parem invenit. Si enim taceas, d. cetur: Ille conviciatus est, hunc contempsit iste. Si referas contumeliam, dicitur: Ambo conviciati sunt. Uterque condemnatur, nemo absolvitur. Ergo illius est studium, ut irritet, ut similia illi loquar, similia agam: justus est autem dissimulare, nihil loqui, tenere bonæ fructum conscientiae, plus committere **B** bonorum judicio, quam criminantis insolentiae, **7** contentum esse gravitate morum suorum. Hoc est enim silere a bonis; quia bene sibi conscius, falsis non debet moveri: nec astimare plus ponderis in alieno esse convicio, quam in suo testimonio.

19. Ita fit ut etiam humiliatam custodiat. Si autem nolit humilior videri, talia tractat, et dicit ipse secum: **A** Hic ergo ut me contemnat, et in conspectu meo loquatur talia adversum me, quasi non possim ego ei aperire os meum? Cur non etiam ego dicam, in quibus eum mœstificare possim? Hic ergo ut mihi injurias faciat, quasi vir non sim, quasi vindicare me non possim? Hic ut me criminetur, quasi ego non possim graviora in eum committere?

20. Qui talia dicit, non est mitis atque humilis, **C** non est sine tentatione. Tentator eum exagitat, ipse ei tales opiniones inserit. Plerumque **b** adhibet hominem, atque **ap**ponit nequam spiritus, qui hæc illi dicat: sed tu in petra fixum vestigium tene. Etsi servus convicium dicat, **c** justus tacet; etsi infirmus contumeliam faciat, justus tacet: etsi pauper criminetur, justus non respondet. Hæc sunt arma justii, ut cedendo vincat. Sicut periti jaculandi cedentes soleant vincere, et fugientes gravioribus sequentem vulnerare ictibus.

CAPUT VI.

Hæc in re silentium atque humilitatem David imitanda esse, ne digni videamur injuria.

21. Quid enim opus est moveri, cum audimus con-

A Hinc edit. Gill. ac Rom. unius aut alterius mss. auctoritate triplicem particulam ut sustulerant: quam tamen abæ edit. ac mss. frequentissimi eleganter exhibent. Est autem ibi quædam ellipsis supplenda per verbum *patiar*, *ferendum est*, aut quid simile.

b Rom. edit. sola, *adhibet hominem nequam spiritus*.

c Mss. non pauci hic et infra, *justus taceat: et post pauca, justus non respondet*.

d Mss. non pauci, *Semei filius, tacebat David; alii aliquot, Semei filius Gera, tacebat David*. Rom. edit., *Semei filius Gera, filii Gemeni, etc.*

e Cod. Theod., *cui abundabat honor et operum conscientia*.

f Plerique mss., post *quasi senserit*, omittunt *torquetur*: cujus loco legit cod. Laud., *est quasi senserit*.

g Confer hunc locum et ea quæ priori tomo pag. 841, num. 1 et 2, in titulum hujus ipsius psalmi di-

vicia? Cur non imitatur dicentem: *Obmutui, et humiliatus sum, et situi a bonis (Psal. xxxviii, 5)?* An hoc dixit tantummodo, non etiam fecit David? Immo et fecit (II Reg. xvi, 6 et seq.). Nam cum ei conviciaretur **d** Semei filius Jemini, tacebat David: et quamvis septus armatis, non retorquebat convicium, non ultionem querebat, eoque ut dicenti sibi Sarvie filio quod vindicare in eum vellet, non permiserit. Hæc ergo tanquam mutus et humiliatus, ibat tacens, nec movebatur, cum vir appellaretur sanguinis, qui erat conscius propriæ mansuetudinis. Non ergo movebatur conviciis, **e** cui abundabat bonorum operum conscientia.

22. Itaque is qui cito injuria movetur, facit se dignum videri contumelia, dum vult ea indignus probari. Melior est itaque qui contemnit injuriam, quam qui dolet; qui enim contemnit, quasi non sentiat, ita despicit: qui autem dolet, quasi senserit, **f** torquetur.

8 CAPUT VII.

Quam pulchre proæmio loco usurpatus fuerit psalmus xxxviii, quo inductus Vir sanctus de Officiis scribere constituit: idque potiori jure quam olim Cicero ad filium, et quam ob causam.

23. Neque improvide ad vos filios meos scribens, hujus psalmi proæmio (*Psal. xxxviii, 1*) usus sum. Quem psalmum **g** propheta David sancto Idithum canendum dedit, ego vobis tenendum suadeo, delectatus ejus sensu profundo et virtute sententiarum. Advertimus enim ex his quæ breviter libavimus, et silendi patientiam, et opportunitatem loquendi, et in posterioribus (*Ibid.*, 8) contemptum divitiarum, quæ maxima virtutum fundamenta sunt, hoc psalmo doceri. Dum igitur hunc psalmum considero, successit animo de Officiis scribere.

24. De quibus etiam si quidam Philosophiæ studentes scripserint, **h** ut Panætius, et filius ejus apud Græcos, Tullius apud Latinos; non alienum duxi a nostro munere, ut etiam ipse scriberem. Et sicut Tullius **i** ad erudiendum filium, ita ego quoque ad vos informandos filios meos; neque enim minus vos diligo quos in Evangelio genui, quam si conjugio suscepissem. Non enim vehementior est natura ad diligendum, quam gratia. Plus certe diligere debemus quos perpetuo nobiscum putamus futuros, quam

contur, et affinitatem non parvam utrobique animadvertes.

h Panætium, cujus mentionem non uno loco Tullius facit, Rhodium fuisse ex Strabone refert Vossius lib. de *Phil. sectis*, cap. 19, pag. 103, quem consulit. De filio autem ejus qui scripserit aliquid, præter Ambrosium forte reperias neminem, nisi quis aut Possidonium ejus discipulum et successorem intelligat, de quo Toll. lib. iii de *Offic.* et *epist.* 16 ad Attic. vel Heratonem Panætii quoque auditorem, quem idem Tull. sex libros de hoc ipso argumento scripsit: e auctor est.

i Lib. 1 de *Offic.* pag. 351, tom. IV ejusdem Cic. operum Genevæ apud Jer. des Planches an. 1884 editum, quam edit. in sequentibus semper laudabimus, lin. 3: *Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, etc.* Item ad Attic. *epist.* 327, lib. xv.

quos in hoc tantum sæculo. Illi degeneres nascuntur A frequenter, qui dedeant patrem: vos ante elegimus, ut diligamus. Itaque illi necessitate diliguntur, quæ non satis idonea atque diuturna est ad perpetuitatem diligendi magistra: vos iudicio, quo magnum^a charitatis pondus ad vim diligendi adjungitur, probare quos diligas, et diligere quos elegeris.

CAPUT VIII.

Nomen Officii, non solum philosophis, sed etiam scriptoribus sacris usitatum esse; et unde hoc deductum?

25. Ergo quoniam personæ conveniunt, videamus utrum res ipsa conveniat scribere de Officiis: et utrum hoc nomen philosophorum tantummodo scholæ aptum sit, an etiam in Scripturis reperiatur divinis. Pulchre itaque dum legimus hodie Evangelium (quasi adhortaretur ad scribendum) Spiritus sanctus B obtulit nobis lectionem, qua confirmaremur etiam in nobis Officium dici posse. Nam cum Zacharias sacerdos obmutuisset in templo, et loqui non posset: *Factum est, inquit, ut impleti sunt dies^b Officii ejus, abiit in domum suam* (Luc. 1, 23). Legimus igitur Officium dici a nobis posse.

9 26. Nec ratio ipsa abhorret, quandoquidem^c Officium ab efficiendo dictum putamus, quasi efficium: sed propter decorem sermonis unâ immutata littera, officium^d nuncupari: vel certe, ut ea agas, quæ nulli officiant, prosint omnibus.

CAPUT IX.

Officium ab honesto et utili, nec non ab amborum inter se comparatione desumi: sed a Christianis nihil quod ad futuram vitam non conferat, honestum aut C utile agnosci; atque adeo non supervacaneum fore hunc de Officio tractatum.

27. Officia^e autem ab honesto et utili duci existimaverunt, et de iis duobus eligere quid præstet: f deinde incidere ut duo concurrant honesta, et duo utilia; et quæretur quid honestius, et quid utilius. Primum igitur in tres partes Officium dividitur: honestum, et utile, et quid præstantius. Deinde hæc

^a Vet. edit. cum paucis mss., *charitati pondus.*

^b Ita edit. Vulg. Græcus autem textus, τῶν λειτουργίας αὐτόν, ministratio, seu ministerii ejus. Sed cum officium sit id quod cuique convenit, unde dicitur Græce καθήκον: nihil vero sacro ministro æque conveniat, atque ipsa ministratio; hinc intelligas haud absurde Ambrosianam hanc officii acceptionem defendi posse.

^c Hanc Officii etymologiam probat Franc. Sanctius, *Minervæ* lib. iv, *De Antiphrasi*, § 4, et Donati auctoritate confirmat: secundam refellit hoc ipso D. Ambrosii testimonio. Sed male, cum utramque perinde amplectatur S. Autistes.

^d Plures mss., *dici existimaverant*, non recte.

^e Cic. lib. 1 de Offic. pag. 351: *Triplex igitur est, etc.*

^f Mss. non pauci, *deinde indicere*; quidam, *incedere.*

^g Sententiam hanc non nihil impeditam ita explica: Nos autem sola decentia et honesta tractamus ac definimus, idque facimus magis regula futurorum, quam presentium.

^h Era. et seq. edit. cum uno vel altero mss., *æque oneri magis cum sint æstimari, quam, etc.* Sed ea transpositio quæ reliquis mss. et Amerb. edit. contraria est, loci non tollit obscuritatem. Hanc ergo ut amoveas, subintellige verbum *putamus*; et interpretare, *cum sint, positum pro, cum alsint*; ut opponatur se-

tria in quinque genera diviserunt, in duo honesta, et duo utilia, et eligendi iudicium. Prima pertinere dicunt ad decus honestatemque vitæ, secunda ad vitæ commoda, copias, opes, facultates: de iis eligendis subesse iudicium. Hæc illi.

28. * Nos autem nihil omnino nisi quod deceat et honestum sit, futurorum magis quam presentium metimur formula: nihilquæ utile nisi quod ad vitæ illius æternæ prosit gratiam definimus, non quod ad delectationem presentis. Neque aliqua comoda in facultatibus et copiis opum constituimus: sed incommoda hæc putamus, si non rejiciantur; hæc etiam oneri cum sint æstimari magis, quam dispendio cum erogantur.

29. Non superfluum igitur scriptionis nostræ est B opus, quia Officium diversa æstimamus regula atque illi æstimaverunt. Illi sæculi comoda in bonis ducunt, nos hæc etiam in detrimentis; quoniam qui hic recipit bona, ut ille dives, illic cruciatur: et Lazarus qui mala hic pertulit, illic consolationem invenit (Luc. xvi, 25). Deinde qui illa non legunt, nostra legent si volent: qui non sermonum supellectilem, neque artem dicendi; sed simplicem rerum exquirunt gratiam.

CAPUT X.

Prius in sacris litteris decorum quam in philosophorum libris frequentatum esse: Pythagoram silentii sui legem mutuatum a Davide: sed hujus tamen præstare disciplinam; cum primum officium sit loquendi modus.

30. Decorumⁱ autem in nostris Scripturis primo C constitui loco (quod Græce περίπων 10 dicitur) instruimur et docemur, legentes: *Te decet hymnus, Deus, in Sion* (Psal. lxiiv, 2): vel Græce, Σοὶ περίπει ὕμνος ὁ Θεός, ἐν Σιών. Et Apostolus ait: *Loquere quæ decent sanam doctrinam* (Tit. ii, 1). Et alibi: *Decebat autem eum per quem omnia, et propter quem omnia, multis filiis in gloriam adductis, ducem salutis eorum per passionem consummari* (Hebr. ii, 10).

31. Numquid i prior Panætius, numquid Aristotenti membro, cum erogantur.

ⁱ Lib. 1 Offic. pag. 363: *Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum, etc.*

^j Quod Aristoteles disputasse de officio dicitur, non ita accipimus quasi peculiarem sub hoc titulo ediderit commentationem: sed quod multa quæ ad singulorum officia pertineant, tradiderit in lib. Politic. Œconom., maxime vero in tribus Moralium suorum voluminibus, quæ manibus omnium evoluntur. Quod vero David hisce philosophis asseritur esse antiquior, id cum chronologia consentire jam observavimus tomo I, pag. 766 et 982. Et certe Panætius florebat tantum an. ab Urbe condita circ. 625, id est, 126 an. ante salutis reparationem; Aristoteles an. ab Urbe condita circ. 3570, id est, an. ferme 380 ante Christum; Socrates anno mundi 3525; Pythagoras denique ante Virginis partum circ. 550, hoc est, an. 500 post Davidem. Porro qui plura de his philosophis desideraverit, adeat de Pythagora Laertium, Porphyrium, Anonymum apud Photium; August. *De Civit. Dei* lib. xviii, cap. 37; Vayerium, *De Virtute paganorum*; et Naudeum, *Apologia illustrium Virorum*; de Socrate autem, præter plures et memoratis, Diodorum Sicul., Aristidem orat. 2, Eusebium, Suidam et alios. Nam de Panætio jam quantum sufficiat, attigimus.

teles, qui et ipse disputavit de Officio, quam David; A cum et ipse Pythagoras, qui legitur Socrate antiquior, prophetam secutus David (*Psal. xxxviii, 2 et seq.*), legem silentii dederit suis? Sed ille ut per quinquennium discipulis usum inhiheret loquendi: David autem non ut naturæ munus immineret; sed ut custodiam proferendi sermonis doceret. Et Pythagoras quidem ut non loquendo loqui doceret, David ut loquendo magis disceremus loqui. Quomodo enim sine exercitio doctrina, aut sine usu profectus?

32. Qui disciplinam bellicam vult assequi, quotidie exercetur armis, et tamquam in procinctu positus præluit prælium, et velut coramposito prætendit hoste: atque ad peritiam viresque jaculandi, vel suos explorat lacertos, vel adversariorum declinat ictus, et a vigilantia exit obtutu. Qui navim in mari regere gubernaculis studet, vel remis ducere, prius in fluvio præluit. Qui canendi suavitatem et vocis affectant præstantiam, prius sensim canendo vocem excitant. Et qui viribus corporis, legitimoque luctandi certamine coronam petunt, quotidiano usu palæstræ durantes membra, nutrientes patientiam, laborem assuescunt.

33. b Hæc ipsa natura nos in parvulis docet, quod prius sonos meditantur loquendi, ut loqui discant. Itaque c sonus exercitatio quædam et palæstra vocis est. Ita ergo et qui volunt discere cautionem loquendi, quod naturæ est, non negent: quod custodia est, exercent; ut qui in specula sunt, speculando intendant, non dormiendo. Omnis enim res propriis ac domesticis exercitiis augetur.

34. Ergo David tacebat non semper, sed pro tempore: non jugiter, neque omnibus; sed irritanti adversario, provocanti peccatori non respondebat. Et, sicut alibi ait (*Psal. xxxvii, 13, 14*), loquentes vanitatem, et cogitantes dolum, non audiebat quasi surdus, et quasi mutus non aperiebat illis os suum; quia et alibi habes: *Noli respondere imprudenti ad imprudentiam ejus, ne similis illi fias* (*Prov. xxvi, 4*).

35. Primum igitur officium est loquendi modus. Hoc sacrificium laudis Deo dependitur, **11** hoc reverentia exhibetur, cum Scripturæ divinæ leguntur, hoc honorantur parentes. d Scio loqui plerosque, cum tacere nesciant. Rarum est tacere quemquam, cum sibi non prosit loqui. Sapiens ut loquatur, multa prius considerat, quid dicat, aut cui dicat, quo in loco, et tempore. Est ergo et tacendi et loquendi

a Ita vet. edit. ac mss. fere ad unum: Rom. autem edit., *vigilanti excipit obtutu*. Sed nihil mutandum. Quidni enim recte dicatur, exire ictum vel exire extra ictum, quemadmodum e contrario dicimus, venire intra jactum aut ictum teli?

b Mss. aliquot, *Nec ipsa natura*; edit. vet., *Nec non ipsa natura*.

c Mss. nonnulli, *sonus excitatio*.

d Hanc sententiam jam legimus cap. 2, num. 5, eisdem verbis. Et eam quidem hoc loco non habet ms. Vat. unus et Tellerianus: verum cum in aliis omnibus atque edit. reperitur, ipsam loco movere

modus: est etiam facti modus. Pulchrum igitur tenere mensuram officii.

CAPUT XI.

Officium omne, aut medium, aut perfectum esse Scripturæ testimoniis ostenditur: cui subjungitur misericordiæ laus, atque ad eam exhortatio.

36. Officium autem omne e aut medium, aut perfectum est, quod æque Scripturarum auctoritate probare possumus. Habemus etenim in Evangelio dixisse Dominum: *Si vis in vitam æternam venire, serva mandata. Dixit ille? Quæ? Jesus autem dixit illi: Non homicidium facies, non adulterabis, non facies furtum, non falsum testimonium dices: honora patrem et matrem: et, Diliges proximum tuum sicut te ipsum* (*Matth. xix, 17 et seq.*). Hæc sunt media officia, quibus aliquid deest.

37. Denique dicit illi adolescens: *Omnia hæc custodivi a juventute mea, quid adhuc mihi deest? Ait illi Jesus: Si vis perfectus esse, vade, vende omnia bona tua, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cælo, et veni, sequere me* (*Ibid., xx, 21*). Et supra (*Matth. v, 44, 45*) ita est scriptum, ubi diligendos inimicos, et orandum dicit pro calumniantibus et persequentibus nos, et benedicere maledicentes; hoc nos facere debemus, si volumus perfecti esse, sicut Pater noster qui in cælo est, qui super bonos et malos solem jubet radios suos fundere, et pluvia et rore terras universorum sine ulla discretionem pinguescere. Hoc est igitur perfectum officium, f quod κατ' ὀρθωµα dixerunt Græci, quo corriguntur omnia, quæ aliquos potuerunt lapsus habere.

38. Bona etiam misericordia, quæ et ipsa perfectos facit, quia imitatur perfectum Patrem. Nihil tam commendat Christianam animam quam misericordia. g Primum in pauperes, ut communes iudices partus naturæ, quæ omnibus ad usum generat fructus terrarum; ut quod habes, largiaris pauperi, et consortem et conformem tuum adjuves. Tu nummum largiaris, ille vitam accipit: tu pecuniam das, ille substantiam suam æstimat. Tuus denarius, census illius est.

39. Ad hæc plus ille tibi confert, cum sit debitor salutis. Si nudum vestias, te ipsum induis justitiam. Si peregrinum sub tectum inducas tuum, si suscipias egentem: ille tibi acquirit sanctorum amicitias et æterna tabernacula. Non mediocris ista gratia. Corporalia seminas, et recipis spiritalia. Miraris iudicium Domini de sancto Job? Mirare virtutem ejus, qui poterat dicere: **12** *Oculus eram cæcorum, pes claudorum. Ego eram infirmorum pater, velleribus nolimus; præsertim cum Ambrosio insolens non sit easdem sententias subinde repetere.*

e Cic. lib. 1 Offic. pag. 531, lin. 36: *Atque etiam alia divisio est*, etc. Adverte interim Ambrosii doctrinam de præceptorum et consiliorum distinctione, quæ tam pertinaciter ab heterodoxis necotericis impugnatur et rejicitur.

f Ibid. pag. 551, lin. 37: *Perfectum autem officium*, etc.

g Lib. 11 Offic. pag. 383, lin. 12: *In illo autem altero genere*, etc.

a juuorum meorum calefacti sunt humeri eorum. Foris non habitabat peregrinus : ostium autem meum omni venienti patebat (Job xxix, 15, 16). Beatus plane, de cujus domo numquam vacuo sinu pauper exiit; neque enim quisquam magis beatus, quam qui intelligit super pauperis necessitatem et infirmi atque inopis ærumnam. In die iudicii habebit salutem a Domino, quem habebit suæ debitorem misericordiæ.

CAPUT XII.

Ne quis ab exercenda misericordia revocetur, ostenditur Deum curare actus hominum, et quemlibet improbum in ipsa opum affluentia miserum esse Jobi auctoritate demonstratur.

40. Sed plerique revocantur ab officio dispensatricis misericordiæ, dum putant hominis actus non curare Dominum, aut nescire eum quid in oculis geramus, quid teneat nostra conscientia: aut iudicium ejus nequaquam justum videri, quando peccatores divitiis abundare vident, gaudere honoribus, sanitate, liberis: contra autem, justos inopes degere, inhoneros, sine liberis, infirmos corpore, luctu frequenti.

41. Nec mediocris ea quæstio, quandoquidem tres illi reges amici Job, propterea eum peccatorem pronuntiabant, quia inopem factum ex divite, orbatum liberis ex secundo parente, perfusum ulceribus, a inhorrentemque vibicibus, exaratum vulneribus a capite usque ad pedes videbant (*Job. iv, 3, 11, 14 et seq.*). Quibus hanc sanctus Job proponit assertionem: Si ego propter peccata mea hæc patior, *Cur impij vivunt? Inveteraverunt autem, et in divitis semen eorum secundum voluntatem, filii eorum in oculis, domus ipsorum abundant, timor autem nusquam: Flagellum autem a Domino non est in ipsis (Job xxi, 7 et seq.)*.

42. Hæc videns infirmus corde exagitur, et studium avertit suum. Cujus dicturus sermones, ante sanctus præmisit Job, dicens: *Portate me, ego autem loquar, deinde ridete me. Nam et si arguor, quasi homo arguor. Portate ergo onus sermonum meorum (Ibid., 1 et seq.)*. Dicitur enim sum quod non probō: sed ad vos redarguendos proferam sermonis iniquos. Aut certe; quia ita est ^b versus. *Quid autem? Numquid ab homine arguor?* hoc est, ^c homo me non potest redarguere quia peccavi, etsi argui dignus sum; quia non ex evidenti culpa me arguitis, sed ex injuriis astimatis merita delictorum. Videns ergo infirmus abundare ^d injusio successibus prosperis, se autem alteri, dicit Domino: *Discede a me, vias tuas*

^a Mss. aliquot, *inhorrentemque vili cibo*: quidam... *varicibus*: nutri-atis commode, nec mutanda vox Auctori nostro familiaris.

^b Versus hoc loco ponitur pro *conversus*; aliam enim ejusdem loci Ambrosius, ut alibi sæpe, versionem proponit.

^c Cod. Tell., *homo mentiens non potest redarguere*.

^d Quidam mss., *injusto successioneibus prosperis*.

^e Plato lib. II de Rep. Glauconem in eorum qui justitiæ præferendam injustitiæ dicebant, loquentem inducit, atque impositum sibi munus ita excusantem: *Ἐπεὶ ἐμοὺς, ὡς Σόκράτης, εἶτι οὐ δοκεῖ οὕτως*. Et infra:

scire nolo (Ibid., 14). Quid prodest, quia servivimus ipsi: aut quæ utilitas, quia occurrimus ipsi? In manibus ipsorum omnia bona, opera autem impiorum non videt.

43. Laudatur in ^e Platone, quod in Politia sua **13** posuit eum qui contra justitiæ disputandi partes recepisset, postulare veniam dictorum quæ non probaret, et veri inveniendi atque examinandæ disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Quod eoque Tullius probavit, ut ipse in libris quos scripsit de Republica, in eam sententiam dicendum putaverit.

44. ^f Quanto antiquior illis Job, qui hæc primus reperit, nec eloquentiæ phalerandæ gratia, sed veritatis probandæ, præmittenda æstimavit? Statimque ipse quæstionem eodem reddidit, subjiciens quod exstinguatur lucerna impiorum, et futura sit eorum eversio (*Job xxi, 17*): non falli Deum doctorem sapientiæ et disciplinæ, sed esse veritatis judicem (*Ibidem, 22*): et ideo non secundum forensam abundantiam æstimandam beatitudinem singulorum; sed secundum interiorem conscientiam, quæ innocentium et flagitiosorum merita discernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumque arbitra. Moritur innocens in potestate simplicitatis suæ, in abundantia propriæ voluntatis, sicut adipe repletam animam gerens (*Ibid., 23 et seq.*). At vero peccator quamvis foris abundet, deliciis diffluit, et odoribus fragret, in amaritudine ^g animæ suæ vitam exigit, et ultimum diem claudit, nihil secum eorum quæ ^h epulatus fuerit, boni referens: nihil secum auferens, nisi scelerum suorum pretia.

45. Hæc cogitans nega, si potes, divini esse iudicii remunerationem. Ille suo affectu beatus, hic miser: ille suo iudicio absolutus, hic reus: ille in exitu læus, hic mœrens. Cui absolvi potest, qui nec sibi innocens est? Dicite, inquit, mihi, ubi est protectio tabernaculorum ejus (*Job xxi, 28*)? Signum ejus non invenietur. Vita etenim facinorosi, ut somnium. Aperuit oculos, transivit requies ejus, evanuit delectatio: licet ipsa quæ videtur, etiam dum vivunt, impiorum requies in inferno sit: viventes enim in inferna descendunt.

46. Vides convivium peccatoris, interroga conscientiam ejus. Nonne gravius omnibus fetet sepulcris? Intueris lætitiæ ejus, et salubritatem miraris corporis filiorum atque opum abundantiam: introspece ulcera et vibices animæ ejus, et cordis mœstitudinem. Nam de opibus quid loquar, cum legeris:

Μὴ ἐμὶ οὖν λέγειν, ὡς Σόκράτης. ἀλλὰ τοὺς ἐπαινοῦντας, πρὸ δικαιοσύνης ἀδικίαν ἐρούσι δὲ τὰδε

^f Job scriptorum omnium antiquissimus vulgo creditur, natusque anno post orbem conditum circiter 2530, cum Plato vix ante annum 3550 floruerit. Non desunt tamen a quibus liber qui ipse nomine inscribitur, non ei, sed Moysi attribuitur. Vides Jobi Historiam multa cum eruditione a Spanhemio elucubratam.

^g Pauci mss., *animæ suæ ille victum accipit*.

^h Vet. edit. et quidam mss., *epulatus fuerit, referens: bonorum nihil, etc.*

Quia non in abundantia est vita ejus (Luc. xii, 15) : A curam? Quis deserat et destituat quod ipse condendum scias quia etsi tibi videatur dives, sibi pauper est, et tuum iudicium **14** suo refellat? De multitudine quoque filiorum, et de indolentia quid loquar; cum se ipse luceat, et sine hærede futurum iudicet, cum imitatores sui successores suos esse nolit? Nulla enim hæreditas peccatoris. Ergo impius ipse sibi pœna est: justus autem ^a ipse sibi gratia; et utrique aut bonorum aut malorum operum merces ex se ipso solvitur.

CAPUT XIII.

Refelluntur philosophorum opiniones qui Deo vel mundi totius, vel alicujus ex ejus partibus curam abjudicant.

47. Sed revertamur ad propositum, ne divisionem faciam præteritisse videamur, quia occurrimus opinioni eorum qui videntes sceleratos quosque divites, lætos, honoratos, potentes, cum plerique justorum egeant, atque infirmi sint, putant vel nihil Deum curare de nobis, ut ^b Epicurei dicunt: vel nescire actus hominum, ut flagitiosi putant: vel si scit omnia, iniquum esse judicem; ut bonos egere patiatur, abundare improbos. Næ superfluum vel quidam excursus fuit, ut opinioni hujusmodi ipsorum affectus responderet, quos beatos iudicant, cum ipsi se miseros putent. Arbitratus enim sum quod ipsi sibi facilius quam nobis crederent.

48. Quo decurso, proclive æstimo, ut refellam cætera. Et primo eorum assertionem, qui Deum putant curam mundi nequaquam habere, sicut ^c Aristoteles asserit usque ad lunam ejus descendere providentiam. Et quis operator negligat operis sui

^a Edit. et mss. aliquot, *ipse sibi gloria*: plurimi vero et optimi quique, *ipse sibi gratia*; id est, quies atque oblectatio.

^b Cum providentia et mundi administratione non solum felicitatem divinam stare non posse docuit Epicurus, sed multo minus humanam. Quocirca omni modo conatus est ex hominum animis numinis motum evellere; ut videre licet apud cl. Petrum Gassendum in Syntagm. Epic. Phil., ii part., sect. 2, c. 5 et 6, nec non in part., cap. 20 et 21, quam ob impietatem discipulus ejus Lucretius eundem miris laudibus extollit tum in ipso limine lib. i ac ii, tum maxime in, ubi ipsum ob eam causam in deos referendum canit.

^c Diog. Laertius in vita hujus philosophi eandem opinionem ipsi attribuit, hisce verbis, διατείνει δὲ αὐτοῦ (θεοῦ) τὴν πρόνοιαν μέχρι τῶν οὐρανίων, τὰ δὲ ἐπιγίγναι κατὰ πρός ταῦτα συμπάθειαν οὐκ οὐκ εἰσὶν. Sed ea sententia in iis, quæ restant, Aristotelis scriptis non legitur.

^d Epicuro Deum neque creatorem mundi, neque, uti supra diximus, gubernatorem esse, ignorat nemo: qua de re adiri potest cl. Gassendus Phil. Epic. Syntagm. parte ii, sect. 1, cap. 5, et sect. 2, cap. 2, 3, 4, 5 et 6. Porro quod Epicurei esse in ea opinione dicuntur, ut Deum asserant rebus admisceri omnibus, videtur istud respicere ad Lucretium qui lib. i initio hæc ipsa sub Veneris nomine atque involucri significat. Hinc autem desumptos constat celebres duos Virgilio locos, alterum Georgic. iv, alterum i Æneid.; quos consule.

^e Epicurum ebrium hic vocat, quippe qui ter in die, ut quidam tradidere, crapulam evomere consueverit, et per usquam in balneo voluntariam obiret mor-

tem: Τὸν ἀκρατον ἔσπασεν, ut loquitur Diog. Laert. in ejus vita. Quod vero spectat ad susceptum ab eo voluptatis patrociniuum, frustra sunt qui eum de anime voluptate intelligendum aiunt; eum ejus verba ab eodem Diog. memorata contrarium demonstrant; sunt autem hujusmodi: Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω τινος οὐτ' ἀγαθὸν ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονὰς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀπροδοσιῶν, καὶ τὰς δι' ἀκραμάτων, καὶ τὰς διὰ μορφῶν. Et hoc non minus evincit ejusdem eum perditissimis adolescentibus ac mulierculis consuetudo. Neque tamen dissimulandum eundem Laertium ibidem scribere hanc dementiam illi ab æmulis invidiæ confecta ergo fuisse attributam; nec defuisse magnos viros, qui se defensores Epicuri profiterentur, quorum autesignanum doctissimum Gassendum propter ejusdem philosophi vitam eruditè admodum ab eo scriptam jure nominamus. Verum cum Tullius lib. iii Tuscul. Quest. hæc ipsa in libro Epicuri *De summo bono*, quem ejus esse negabat nemo, contineri asserat: cumque sancti Patre eandem ipsi de voluptate sententiam tribuant; credibilis est, ut indicat idem Tullius, Epicuri discipulos invidiæ levandæ causa ad animi voluptatem tanquam ad sacram ancoram, cum urgerentur, confugisse.

49. ^d Quod si aut Deum creatorem suam abnegant, aut ferarum et bestiarum se haberi numero censent: quid de illis dicamus, qui hæc se condemnant injuria? Per omnia Deum ire ipsi asserunt, et omnia in virtute ejus consistere, vim et majestatem ejus per omnia elementa penetrare, terras, cœlum, maria: et putant injuriam ejus, si mentem hominis qua nihil nobis ipse præstantius dedit, penetret, et divinæ majestatis ingrediatur scientia?

50. Sed horum magistrum velut ^e ebrium, et **15** voluptatis patronum, ipsi qui putantur sobrii, irridunt philosophi? Nam de Aristotelis opinione quid loquar, qui putat Deum suis contentum esse finibus, et præscripto regni modo degere, ut poetarum loquuntur fabulæ, qui mundum ^f inter tres ferunt esse divisum; ut alii cœlum, alii mare, alii inferna coercenda imperio, sorte obvenerint: eosque cavere ne usurpata alienarum partium sollicitudine, inter se bellum excitent. Similiter ergo asserit quod terrarum curam non habeat, sicut maris vel inferni non habet. Et quomodo ipsi ^g excludunt quos sequuntur, poetas?

CAPUT XIV.

Dei cognitionem nihil fugere et Scripturarum testimoniis, et solis comprobatur exemplo, qui licet creatura sit, tamen vel lumine, vel calore cuncta penetrat.

51. Sequitur illa responsio, utrum Deum, si

tem: Τὸν ἀκρατον ἔσπασεν, ut loquitur Diog. Laert. in ejus vita. Quod vero spectat ad susceptum ab eo voluptatis patrociniuum, frustra sunt qui eum de anime voluptate intelligendum aiunt; eum ejus verba ab eodem Diog. memorata contrarium demonstrant; sunt autem hujusmodi: Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω τινος οὐτ' ἀγαθὸν ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονὰς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀπροδοσιῶν, καὶ τὰς δι' ἀκραμάτων, καὶ τὰς διὰ μορφῶν. Et hoc non minus evincit ejusdem eum perditissimis adolescentibus ac mulierculis consuetudo. Neque tamen dissimulandum eundem Laertium ibidem scribere hanc dementiam illi ab æmulis invidiæ confecta ergo fuisse attributam; nec defuisse magnos viros, qui se defensores Epicuri profiterentur, quorum autesignanum doctissimum Gassendum propter ejusdem philosophi vitam eruditè admodum ab eo scriptam jure nominamus. Verum cum Tullius lib. iii Tuscul. Quest. hæc ipsa in libro Epicuri *De summo bono*, quem ejus esse negabat nemo, contineri asserat: cumque sancti Patre eandem ipsi de voluptate sententiam tribuant; credibilis est, ut indicat idem Tullius, Epicuri discipulos invidiæ levandæ causa ad animi voluptatem tanquam ad sacram ancoram, cum urgerentur, confugisse.

^f Cuncta edit. ac mss. haud pauci, *in tres ferunt*, etc. Melius alii, *inter tres*, etc. Iterum eadem edit. ac mss. aliquot, *coercenda imperii sorte obvenerint*: mss. plures et antiquiores, *coercenda imperio*, etc. Melius, ut vox imperio referatur ad *coercenda*. De divisione autem illa qua mundus inter tres, Jovem nimirum, Neptunum ac Plutonium divisus fertur, opera Philosophi ad nos transmissa nihil habent.

^g Aristoteles quidem lib. i Metaph. cap. 2, poetas

operis sui cura non præterierit, prætereat scientia. Ergo qui plantavit aurem, non audit: qui finxit oculum, non videt, non considerat?

52. Non præteriit hæc vana opinio sanctos prophetas. Denique David inducit eos loquentes, quos superbia inflatos asserit. Quid enim tam superbum, quam cum ipsi sub peccato sint, alios indigne ferant peccatores vivere, dicentes: *Usquequo peccatores, Domine, usquequo peccatores gloriabantur (Psal. xciii, 3)?* Et infra: *Et dixerunt. Non videbit Dominus, neque intelliget Deus Jacob.* Quibus respondet propheta dicens: *Intelligite nunc insipientes in populo, et stulti aliquando sapite. Qui plantavit aurem, non audit: et qui finxit oculum, non considerat? Qui corripit gentes, non arguit, qui docet hominem scientiam? Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt (Ibid. 7 et seq.).* Qui ea quæcumque vana sunt deprehendit, ea^a quæ sancta sunt, nescit, et ignorat quod ipse fecit? Potest opus suum ignorare artifex? Homo est, et in opere suo latentia deprehendit; et Deus opus suum nescit? Altius ergo profundum in opere, quam in auctore. Et fecit aliquid quod supra se esset, cujus meritum ignoraret auctor, cujus affectum nesciret arbiter? Hæc illis.

53. Cæterum nobis satis est ipsius testimonium, qui ait: *Ego sum scrutans corda et renes (Jerem. xvii, 10).* Et in Evangelio ait Dominus Jesus: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris (Luc. v, 22)?* Sciebat enim quod cogitarent mala. Denique Evangelista testatur dicens: *Sciebat enim Jesus cogitationes eorum (Luc. vi, 8).*

54. Quorum non poterit satis movere opinio, si facta eorum consideremus. Nolunt supra se esse iudicem, quem nihil fallat: nolunt ei dare occultorum scientiam, qui metuunt occulta sua prodi. Sed etiam Dominus sciens opera eorum, tradidit eos in tenebras. *In nocte, inquit, erit fur. Et oculus adulteri servabit tenebras, dicens: Non considerabit me oculus: et latibulum personæ posuit suæ (Job xxiv, 14, 15).* **16** Omnis enim^b qui lucem fugit, diligit tenebras, studens latere, cum Deum latere non possit, qui intra profundum abyssi, et intra hominum mentes non solum tractata, sed etiam volvenda cognoscit. Denique et ille qui dicit in Ecclesiastico: *Quis videt me? Et tenebræ cooperiunt me, et parietes, quem vereor (Eccli. xxiii, 25, 26)?* quamvis in lecto^c suo positus hæc cogitet, ubi non putaverit, comprehenditur. *Et erit, inquit, dedecus, quod non intellexerit timorem Dei (Ibid. 31).*

55. Quid autem tam stolidum, quam putare quod Deum quidquam prætereat; cum sol qui minister luminis est, etiam abditi penetret, et in fundamenta domus vel secreta conclavia vis caloris ejus irrumpat? Quis neget verna temperie tepesieri interiora terrarum, quas glacies hiberna constrinxerit? No-

de diis indigna fabulantes negat audiendos, eorumque fabulas ibidem lib. xiv, cap. 8, exagitat: sed hoc multo uberius tractatum reperiis apud Platonem cum alibi, tum præcipue libris ii, iii, et x de Rep.

^a Edit. cum mss. aliquot, quæ facta sunt. Sed in

runt ergo arborum occultam vim caloris vel frigoris, adeo ut radices arborum aut urantur frigore, aut fotu solis virescant. Denique ubi clementia cæli ariserit,^e varios terra se fundit in fructus.

56. Si igitur radius solis fundit lumen suum super omnem terram, et in ea quæ clausa sunt, se inserit, nec vectibus ferreis aut gravium valvarum obicibus, quominus penetret, impeditur; quomodo non potest intelligibilis Dei splendor in cogitationes hominum et corda semet quæ ipse creavit, inserere: sed ea quæ ipse fecit, non videt, et fecit ut meliora sint quæ facta sunt, et potentiora, quam ipse est qui ea fecit, ut possint quando volunt, cognitionem sui operatoris latere? Tantam ergo virtutem et potestatem inseruit mentibus nostris; ut eam comprehendere cum velit, ipse non possit?

CAPUT XV.

Quibus displicet quod bonis male, et malis bene sit, eis Lazari exemplo et Pauli auctoritate ostenditur post vitam pœnus ac præmia reservari.

57. Duo absolvimus et, ut arbitramur, non incongrue nobis hujusmodi cecidit disputatio. Tertium genus quæstionis residet hujusmodi: cur peccatores abundant opibus et divitiis, epulentur jugiter, sine mœnore, sine luctu; justii autem egeant, et afficiantur aut conjugum amissione, aut liberorum? Quibus satisfacere debuit illa Evangelii parabola, quod dives bysso et purpura induebatur, et epulas copiosas exhibebat quotidie: pauper autem plenus ulcerum de mensa ejus colligebat reliquias. Post obitum vero utriusque, pauper erat in sinu Abraham: dives in suppliciis (Luc. xvi, 25). Nonne evidens est meritorum aut præmia aut supplicia post mortem manere?

58. Et recte, quia in certamine labor est, post certamen aliis victoria, aliis ignominia. Numquid priusquam cursus conficiatur, palma cuiquam datur, aut defertur corona? Merito Paulus: *Certamen, inquit, bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: quod reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus **17** in illa die, justus iudex: non solum autem mihi, sed etiam his qui diligunt adventum ejus (II Tim. iv, 7, 8).* *In illa, inquit, die reddet, non hic. Illic autem in laboribus, in periculis, in naufragiis, quasi athleta bonus decertabat; quia sciebat quoniam per multas tribulationes oportet nos introire in regnum Dei. Ergo non potest quis præmium accipere, nisi ubi fuerint laboriosa certamina.*

CAPUT XVI.

Confirmato quod supra de præmiis et pœnis dictum fuerat, subjungitur non mirum esse si quibus merces in futuro non destinatur, hic illi non laborent neque

plurimis ac probatissimis legitur quæ sancta sunt. In qua lectione inest antithesis non inelegans.

^b Rom. edit. qui male agit, lucem fugit, etc.

^c Mss. aliquot, varios terras effundit in fructus.

confligant : additurque ideo temporalia bona ipsis A concedi, ne qua relinquantur excusatio.

59. Nonne injustus est, qui ^a ante dat præmium, quam certamen fuerit absolutum? Ideoque Dominus in Evangelio ait: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum (Matth. v, 3).* Non dixit: Beati divites, sed pauperes. Inde incipit beatitudo iudicio divino, ubi ærumna æstimatur humana. *Beati qui esuriunt, quia ipsi saturabuntur. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem habebunt. Beati misericordes, quoniam ipsi miserabitur Deus. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Beati estis, cum vobis maledicent, et persequentur, et dicent omne malum adversum vos, propter justitiam. Gaudete et exsultate quoniam merces vestra copiosa est in cælo (Ibid., 5 et seq.).* Futuram, non præsentem: in cælo, non in terra mercedem promisit esse reddendam. Quid alibi poscis, quod alibi debetur? quid præpropere coronam exigis, antequam vincas? quid detergere pulverem? quid requiescere cupis? quid epulari gestis, antequam stadium solvatur? Adhuc populus spectat, adhuc athletæ ^b in scammate sunt, et tu jam otium petis.

60. Sed forte dicas: Cur impii lætantur? cur luxuriantur? cur etiam ipsi non mecum laborant? Quoniam qui non subscriperint ad coronam, non tenentur ad laborem certaminis: qui in stadium non descenderint, non se perfundunt oleo, non oblinunt pulvere. Quos manet gloria, exspectat injuria. ^c Unguentati spectare solent, non decertare: non solem, æstus, pulverem, imbresque perpeti. Dicant ergo et ipsis athletæ: Venite, nobiscum laborate. Sed respondebunt spectatores: Nos hic interim de vobis iudicamus: vos autem sine nobis coronæ, si viceritis, gloriam vindicabitis.

61. Isti igitur qui in deliciis, qui in luxuria, rapinis, quæstibus, honoribus, studia posuerunt sua, spectatores magis sunt quam præliatores. Habent ^d lucrum laboris, fructum virtutis **18** non habent. Fovent otium, astutia et improbitate aggerant divitiarum acervos: sed exsolvent, seram licet, nequitie suæ pœnam. Horum requies in infernis, tua in paradiso. Unde pulchre vigilare eos in tumultu Job dixit (*Job. xxi, 32*); quia soporem quietis habere ^d non possunt, quem ille dormivit, qui resurrexit.

62. Noli igitur ut parvulus sapere, ut parvulus

^a Era. et sequentes edit., qui ante quærat præmium. Amerb. et mss. omnes, qui ante dat præmium. Non male; utrumque enim injustitiæ ascribi debet.

^b Ant. edit. cum paucis mss., in stemmate: Rom. cum aliis pluribus, in scammate. Quid sit autem scamma, dictum est ad lib. de Elia et jejuniis, cap. 13, pag. 550.

^c Nonnulli mss., Unguentati spectatores solent. Et continuo post quidam alii, non solent æstus, etc.

^d Lucrum laboris, id est, immunitatem laboris; non vero lucrum quod ex labore gignitur.

^e Cic. Offic. lib. 1, pag. 368, lin. 4: Et quoniam

loqui, ut parvulus cogitare, ut parvulus vindicare ea quæ sunt posterioris ætatis. Perfectorum est corona. Exspecta, ut veniat quod perfectum est, quando non per speciem in ænigmate, sed facie ad faciem formam ipsam redoptertæ veritatis possis agnoscere. Tunc qua causa ille dives fuerit, qui erat improbus et raptor alieni, qua causa potens alius, qua causa ille abundaverit liberis, ille fultus honoribus, revelabitur.

63. Fortasse ut dicatur raptori: Dives eras, qua causa aliena rapiebas? Egestas non compulit, inopia non coegit. Nonne ideo te divitem feci, ut excusationem habere non possis? Dicatur etiam potenti: Cur non adfuisi viduæ, orphanis quoque injuriam patientibus? Numquid tu infirmus eras? Numquid non poteras subvenire? Ideo te feci potentem, ut non inferres violentiam, sed repelleres. Non tibi scriptum est: *Eripe injuriam accipientem (Eccli. iv, 9)*? Non tibi scriptum est: *Pauperem, et egenum de manu peccatoris liberate (Psal. lxxxii, 4)*? Dicatur etiam abundanti: Liberis, et honoribus cumulavi te, salubritatem corporis concessi tibi; cur non secutus es præcepta mea? Famule meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te? Nonne ego tibi liberos dedi, honores contuli, salutem donavi; cur me negabas? Cur æstimabas quod ad scientiam meam quæ gereres non pervenirent: cur tenebas dona mea, despiciebas mandata mea (*Mich. vi, 3 et seq.*).

64. Denique de Juda proditore hæc colligere licet, qui et apostolus inter duodecim electus est, et oculos pecuniarum quas pauperibus erogaret, commissos habebat, ne videretur aut quasi inhonorus, aut quasi egenus Dominum prodidisse. Et ideo ut justificaretur in eo Dominus, hæc ei contulit; ut non quasi injuria exasperatus, sed quasi prævaricatus gratiam, majori esset offensæ obnoxius.

CAPUT XVII.

Adolescentis officia, et exempla eidem ætati accommodanda proponuntur.

65. Quoniam igitur et pœnam improbitati, et virtuti fore præmium satis claruit, de Officiis aggreduamur dicere; ^a quæ nobis ab adolescentia spectanda sunt, ut cum ætate accrescant ^f simul. Est igitur honorum adolescentium timorem Dei habere, deferre parentibus, honorem habere senioribus, castitatem tueri, **19** non aspernari humilitatem, diligere clementiam ac verecundiam, quæ ornamento sunt minori ætati. Ut enim in senibus gravitas, in juvenibus alacritas; ita in adolescentibus

officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, etc.

^f Omnes edit., simul studia bonorum actuum: sed quæ resecaimus, a mss. absunt, nec videntur sensui ullo modo necessaria. Rursus edit. et pauci recentioresque mss., deferre parentibus honorem, habere senioribus reverentiam: plures autem ac potiores mss. jugulata voce reverentiam, verbum deferre absolute ponunt; nec non et infra duobus locis, quorum e primo expungunt vocem honorem, quæ in edit. posita erat ante, deferens: in altero autem scribunt sedulo tamen obsequio, pro sedulum tamen obsequium, editionum.

verecundia, velut quadam dote commendatur naturæ.

66. Erat Isaac Dominum timens, utpote Abraham indoles, deferens patri usque adeo, ut adversus paternam voluntatem nec mortem recusaret (*Gen. xxii, 9 et seq.*). Joseph quoque cum somniasset quod sol et luna et stellæ adorarent eum, sedulo tamen obsequio deferebat patri (*Gen. xxxvii, 6 et seq.*): castus ita ut ne sermonem quidem audire vellet nisi pudicum: humilis usque ad servitutem, verecundus usque ad fugam, patiens usque ad carcerem, remissor injuriæ usque ad remunerationem. Cujus tanta verecundia fuit, ut comprehensus a muliere, vestem in manibus ejus fugiens mallet relinquere, quam verecundiam deponere (*Gen. xxxix, 8 et seq.*). Moyses quoque et Hieremias electi a Domino, ut oracula Dei prædicarent populo, quod poterant per gratiam, excusabant per verecundiam (*Exod. iv, 10; Jerem. i, 6*).

CAPUT XVIII.

De partibus verecundiæ: quemadmodum sermonem ac silentium temperet, pudicitiam comitetur, preces nostras Deo commendat, motibus corporeis moderetur; ubi refertur historia de duobus clericis observatu minime indigna: tum subnectitur qua ratione componendus ex eadem virtute incessus, quantave cautio ne quid inverecundum ore proferatur, aut delegatur in corpore, adhibenda sit: et hæc omnia exemplis appositis illustrantur.

67. Pulchra igitur ^a virtus est ^b verecundiæ, et suavis gratia, quæ non solum in factis, sed etiam in ipsis spectatur sermonibus; ne modum progrediari loquendi, ne quid indecorum sermo resonet tuus. Speculum enim mentis plerumque in verbis refulget. Ipsum vocis sonum librat modestia, ne cujusquam offendant aures vox fortior. Denique in ipso canendi genere prima disciplina verecundia est: immo etiam in omni usu loquendi; ut sensim quis aut psallere, aut canere, aut postremo loqui incipiat; ut verecunda principia commendent processum.

68. Silentium quoque ipsum, in quo est reliquarum virtutum otium, maximus actus verecundiæ est. Denique si aut infantia putatur aut superbia, probro datur: si verecundiæ, laudi ducitur. Tacebat in periculis Suzanna, et gravius verecundiæ, quam vitæ damnus putabat, nec arbitratur periculo pudoris tuendam salutem. Deo soli loquebatur (*Dan. xiii, 35*), cui poterat casta verecundia eloqui: re-

^a Nonnulli mss., *virtus est misericordiæ et suavis gratia.*

^b Cic. Offic. lib. i, pag. 369, lin. 43: *In primis provident, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus, etc.*

^c Ita edit. ac mss. perpauci: alii frequentissimi, qui si prætentat, et quæ prima... tentari non sinat: unus, qui sibi prætentat, et quæ prima, etc., alius, quasi prætentat, etc., quæ lectio satis arripit.

^d Mss. nec pauci, nec inferioris notæ, *speciem peregrinatur, quidam, peregrinatus, aspectus, etc.* Infra vero ubi edit. ac pauci mss. *sermonem refelleret;*

fugiebat ora intueri virorum; est enim et in oculis verecundia, ut nec videre viros femina, nec videri velit.

69. Neque vero quisquam solius hanc laudem ²⁰ castitatis putet. Est enim verecundia pudicitia comites, cujus societate castitas ipsa tutior est. Bonus enim regenda castitatis pudor est comes: e qui si se prætentat ad ea quæ prima pericula sunt, pudicitiam temerari non sinat. Hic primus in ipso cognitionis ingressu, Domini matrem commendat legentibus, et tamquam testis locuples, dignam quæ ad tale munus eligeretur, astruit: quod in cubiculo, quod sola, quod salutata ab angelo tacet, et mota est in introitu ejus, quod ad virilis sexus ^d speciem peregrinam turbatur aspectus Virginis (*Luc. i, 29 et seq.*). Itaque quamvis esset humilis, præ verecundia tamen salutantem non resalutavit, nec ullum responsum retulit, nisi ubi de suscipienda Domini generatione cognovit; ut qualitatem effectus disceret, non ut sermonem referret.

70. In ipsa oratione nostra multum verecundia placet, multum conciliat gratia apud Deum nostrum. Nonne hæc prætulit Publicanum, et commendavit eum qui nec oculos suos audebat ad cælum levare? Ideo justificatur magis Domini judicio, quam ille Pharisæus, quem deformavit præsumptio (*Luc. xviii, 13, 14*). Ideoque oremus in incorruptione quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum locuples, ut ait Petrus (*I Petr. iii, 4*). Magna igitur modestia, quæ cum sit etiam sui juris remissior, nihil sibi usurpans, nihil vindicans, et quodammodo intra vires suas contractior, dives est apud Deum, apud quem nemo dives. Dives est modestia, quia portio Dei est. Paulus quoque orationem deferri præcepit cum verecundia et sobrietate. Primam hanc et quasi præviam vult esse orationis futuræ, ut non gloriatur peccatoris oratio: sed quasi ^e calore pudoris obducta, quo plus defert verecundiæ de recordatione delicti, hoc uberiorem mereatur gratiam (*Tim. ii, 9*).

71. Est etiam ^f in ipso motu, gestu, incessu tenenda verecundia. Habitus enim mentis in corporis statu cernitur. Hinc homo cordis nostri absconditus, aut levior, aut jactantior, aut turbidior: aut contra gravior, et constantior, et purior, et maturior aestimatur. Itaque vox quædam est animi, corporis motus.

72. ^g Meministis, filii, quemdam amicum, cum sedulis se videretur commendare officiis; hoc solo

reliqui legunt partim, *sermonem præferret*, aliqui, *proferret*: partim, *sermonem referret*, quod ultimum sensui videtur esse magis congruum.

^e Mss. haud pauci, *colorem pudoris obducatur.*

^f Cic. lib. i Offic., pag. 368, lin. 28: *Sed quoniam decorum illud in omnibus factis et dictis, in corporis denique motu et statu cernitur.*

^g Mirare quantam in corporeo ipso Clericorum habitu perfectionem requirebat sanctus Præsul; et hinc collige quas et quantas in eisdem animi virtutes expetebat.

tamen in clerum a me non receptum, quod gestus ejus plurimum dedecet: alterum quoque cum in clero reperissem, jussisse me ne umquam præiret mihi; quia velut quodam insolentis incessus verbere oculos feriret meos. Idque dixi, cum redderetur post offensam muneri. Hoc solum excepi, nec fefellit sententia; uterque enim ab Ecclesia recessit, ut qualis incesso prodebat, talis perfidia animi demonstraretur. Namque alter Arianæ infestationis tempore, fidem deseruit: alter pecuniæ studio, ne iudicium a subiret sacerdotale, se nostrum negavit.

21 Lucebat in illorum incesso imago levitatis, species quædam scurrarum percursorum.

75. Sunt etiam qui b sensim ambulando imitantur histrionicos gestus, et quasi quædam fercula pompæ, et statuarum motus nutantium, ut quotiescumque gradum transferunt, modulos quosdam servare videantur.

74 Nec cursim ambulare honestum arbitror, nisi cum causa exigit alicujus periculi, c vel justa necessitas. Nam plerumque festinantes anhelos videmus torquere ora, quibus si causa desit festinationis necessariæ, nævus est justæ offensionis. Sed non de his dico, quibus rara properatio ex causa nascitur: sed quibus jugis et continua in naturam vertitur. Nec in illis ego tamquam simulacrorum effigies probo, nec in istis tamquam exessorum ruinas.

75. Est etiam gressus probabilis, in quo sit species auctoritatis, gravitatisque pondus, tranquillitatis vestigium; ita tamen si studium desit atque affectatio, sed motus sit purus ac simplex; nihil enim fucatum placet. Motum natura informet. Si quidsane in natura vitii est, industria emendet; ut ars desit, non desit correctio.

76. Quod si etiam ista spectantur altius, quanto magis cavendum est ne quid turpe ore exeat; hoc enim graviter coinquinat hominem. Non enim cibus coinquinat, sed injusta obirectatio, sed verborum d obscœnitas. Hæc etiam vulgo pudori sunt. In nostro vero officio nullum verbum quod inhoneste cadat, non incutiat verecundiam. Et non solum nihil ipsi indecorum loqui, sed ne aurem quidem debemus hu-

A jasmodi præbere dictis: sicut Joseph ne incongrua suæ audiret verecundiæ, veste fugit relicta (*Gen. xxxix, 12*); quoniam quem delectat audire, alterum loqui provocat.

77. Intelligere quoque quod turpe sit, pudori maximo est. Spectare vero si quid hujusmodi fortuito accidat, quanti horroris est! Quod ergo in aliis displicet, numquid potest in se ipso placere? e nec ipsa natura nos docet? quæ perfecte quidem omnes partes nostri corporis explicavit; ut et necessitati consulere, et gratiam venustaret. Sed tamen eas quæ decoræ ad aspectum forent, in quibus formæ apex quasi in arce quadam locatus, et figuræ suavitas, et **22** vultus specie semineret, operandique usus esset paratior, obvias atque apertas reliquit: eas vero in quibus esset naturalis obsequium necessitatis, ne deforme sui præberent spectaculum, partim tamquam in ipso amandavit atque abscondit corpore, partim docuit et suasit tegeudas.

78. Nonne igitur ipsa natura est magistra verecundiæ? Cujus exemplo f modestia hominum (quam a modo scientiæ quid deceret appellatam arbitror) id quod in hac nostri corporis fabrica abditum reperit, operuit et textit; ut ostium illud quod ex transverso faciendum in arca illa Noe justo dictum est (*Gen. 6. 16*); in qua vel Ecclesiæ, vel nostri figura est corporis: per quod ostium egeruntur reliquiæ ciborum. Ergo naturæ opifex sic nostræ studuit verecundiæ, sic decorum illud et honestum in nostro custodivit corpore, ut g ductus quosdam atque exitus cuniculorum nostrorum post tergum relegaret, atque ab aspectu nostro averteret, ne purgatio ventris visum oculorum offenderet. De quo pulchre Apostolus ait: *Quæ videntur, inquit, membra corporis infirmiora, necessariora sunt: et quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, his abundantiorum honorem circumdamus: et quæ inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorum habent* (*I Cor. xii, 23*). Etenim imitatio naturæ industria auxit gratiam. Quod alio loco etiam altius interpretati sumus (*Lib. I de Noe et Arca, cap. 8*), ut non solum abscondamus ab oculis, verum etiam quæ abscondenda accepimus, eorum indicia

D detur declarare in sequentibus. Cæterum ab istis parum admodum abhorruisse constat funerum gestamina, quibus defuncti cadaver dum efferretur, avorum ejus præmittebantur imagines. Quæ omnia cum non sine magna gravitate veherentur atque incesso tarditate, locum dare Ambrosianæ Ciceronianæque comparationi facile potuerunt.

e Mss. aliquot, *vel justæ necessitatis.*

d Cic. lib. I Offic., pag. 368, lin. 39: *Quarumque partium corporis usus sunt necessarii eas neque partes, etc.*

e Ibid., lin. 32: *Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, etc.* Hic autem in Ambrosii contextu Era. et seq. edit. præferunt: *Hæc ipsa natura nos docet*, mss. vero constantissime, *nec ipsa natura*, Amerlb., *nec hoc ipsa natura*, etc. Non male; est enim cæptæ interrogationis continuatio.

f Ibid., pag. 372, lin. 47: *Itaque ut eundem nos modestiam, etc.*

g Edit., *ut velut ductus quosdam aquæ, exitus cuniculorum, etc.* Mss. vero prope ad unum ut nos in textu.

* Sic mss. magno consensu, si duos excipias qui perinde ac vet. edit. habent: *subiret, sacerdotem se nostrum, etc.* Sola edit. Rom., *subiret sacerdotum, se nostrum, etc.*, sensu a lectione nostra non alieno. Videtur autem hic acceptæ administrationis aut furti cuiuspiam rationem reddere defugiens, transfugisse ad Arianos. Porro de judiciis ecclesiasticis, ac bonorum Ecclesiæ œconomia alio loco dicetur commodius.

b Cic. lib. I Offic. pag. 369, lin. 8: *Nam et palæstrici motus, etc.* Et infra 14: *Cavendum est autem ne aut tarditatis, etc.* Varii generis erant fercula apud antiquos, alia enim in triumphis usurpabantur, cum devictarum gentium spolia, vestem pretiosam, aurum sive factum sive signatum, coronas, arma, machinas, ipsas denique urbium captarum imagines in plaustris ante currum triumphantium portabantur: alia erant ludorum ac spectaculorum, non multum prioribus illis absimilia: alia denique sacrorum, in quibus gestabantur deorum simulacra; et de ultimis hi-c ferculis maxime hic loqui Ambrosium ipse vi-

ususque membrorum suis appellationibus nuncupare A indecorum putemus.

79. Denique si casu aperiantur hæ partes, confunditur verecundia : si studio, impudentia æstimatur. Unde et filius Noe Cham offensam retulit, quia nudatum videns patrem risit : qui autem operuerunt patrem, acceperunt benedictionis gratiam (Gen. ix, 22 et seq.). ^a Ex quo mos vetus et in urbe Roma, et in plerisque civitatibus fuit, ut filii puberes cum parentibus, vel generi cum soceris non lavarent, ne paternæ reverentiæ auctoritas minueretur : licet plerique se et in lavacro quantum possunt tegant; ne vel illic ubi nudum totum est corpus, huiusmodi inlecta sit portio.

80. Sacerdotes quoque veteri more, sicut in Exodo legimus, brachias accipiebant, sicut ad 23 Mosen dictum est a Domino : *Et facies illis brachias lineas, ut tegatur* ^b *turpitude pudoris. A lumbis usque ad femora erunt, et habebit eas Aaron et filii ejus, cum intrabunt in tabernaculum Testimonii : et cum accedent sacrificare ad aram Sanctuarii, et non inducent super se peccatum, ne moriantur* (Exod. xviii, 42, 43). Quod nonnulli nostrorum servare adhuc ferunt; plerique spiritali interpretatione ad cautionem verecundiæ et custodiam castitatis, dictum arbitrantur.

CAPUT XIX.

Decorum quomodo describatur ab Oratore : an et quan-

^a Cic. lib. i Offic. pag. 369, lin. 3: *Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, etc.* Laudabilem hanc consuetudinem in Africa non obtinuisse indicat sanctus Augustinus Confess. lib. ii, cap. 3. Nam alioquin antiquis Christianis publicarum balnearum usu interdictum neutiquam fuisse non solum inde intelligimus, quod Marcianus alique Christiani ac pii imperatores thermas con-truxere, verum etiam ex eo quod legamus apud Irenæum lib. iii, cap. 3, nec non apud alios scriptores ecclesiasticos Joannem apostolum cum aliquando lavatum ivisset; ac intus Cerinthum reperisset, illotum discessisse, ne videlicet corrueret balneum in quo veritatis inimicus lavaret. Et certe usque adeo usum balnei, dummodo necessitatis non luxuriæ causa adhiberetur, vitiosum non putavit Gregorius Magnus, ut lib. xi, epist. 3, responderit eo ne dominica quidem die abstinendum. Porro valetudinem in causa fuisse cor eodem Joannes Evangelista uteretur, auctor est Theodoretus lib. ii Hæret. fabul., quamvis rem totam aliter narret Epiphanius Hæret. 30, quem consule. Augustinus etiam ut moestitudinem sibi allatam ex matris obitu deliniret, balneum se petiisse commemorat lib. ix Confess. cap. 12. Sola igitur luxuria in balneis interdicitur; unde DD. Athanasius, lib. de Virginibus, et Leander, de Instit. Virginum cap. 10, illas virginibus non omnibus quidem, sed sanis prohibuit, sicut e contrario easdem sanctus Benedictus Reg. cap. 56, monachis concessit ægrotis. Fuere tamen qui nec infirmi quidem iis uti vellent, ut Egesipus et Hieronymus narrant de Jacobo apostolo, Palladius de Isidoro atque Evagrio, de Basilio Gregor. Nazianzenus. Immo nec defuere inter philosophos qui hanc eamdem laudem sibi vindicarent, quemadmodum Seneca epist. 108, de seipso, et de Plotino Porphyrius tradiderunt.

^b Mss. aliquot, *turpitudine sudoris* : melius alii longe plurimi, ac vet. edit., *turpitude pudoris*; ubi reposuit Rom., . . . *corporis*; nimirum ex. LXX, apud quos : *καλύψαι ἀσχημοσύνην χρωτὸς αὐτῶν*. Vulg. vero, *ut operiant carnem turpitudinis* : text. Hebr., . . . *nuditatis*.

tum ad virtutem conferat formositas : postremo qua cura ne quid affectatum aut effeminatum in nobis appareat, efficiendum ?

81. Delectavit me diutius in partibus demorari verecundiæ; quia ad vos loquebar, qui aut bona ejus ex vobis recognoscitis, aut damna ignoratis. Quæ cum sit omnibus ætatibus, personis, temporibus et locis apta, tamen adolescentes, juvenilesque annos maxime decet.

82. In omni autem servandum ætate, ut deceat quod agas et conveniat, et quadret sibi ordo vitæ tuæ. Unde ^c Tullius etiam ordinem putat in illo decore servari oportere : idque positum dicit in formositate, ordine, ornatu ad actionem apto : quæ difficile ait loquendo explicari posse, et ideo satis esse intelligi.

83. Formositatem autem cur posuerit, non satis intelligo; quamvis ille etiam vires corporis laudet. Nos certe in pulchritudine corporis locum virtutis non ponimus, gratiam tamen non excludimus; quia verecundia et vultus ipsos solet pudore obfundere, gratioresque reddere. Ut enim artifex in materia commodiore melius operari solet, sic verecundia in ipso quoque corporis decore plus eminent; ita tamen ut etiam ipse non sit affectatus decor corporis : sed naturalis, simplex, neglectus magis quam expeditus, non pretiosus ^d et albertibus adjutus vestimentis sed

^c Cic. lib. i Offic. pag. 368, lin. 29: *Idque positum est in tribus rebus formositate, etc.*

^d Ibid., lin. 49: *Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, etc.* Albas vestes lætitiæ indices olim fuisse in confesso est. Hinc non solum Romanos in festis et in cœnis eum colorem indui solitos frequentissima scriptorum testimonia prodidere; verum etiam sacri interpretes, quod Christi vestimenta in transfiguratione alba facta sint, quodque angeli post resurrectionem albatu apparuerint, ad eandem trahunt significationem : quo etiam non absurde id referatur, quod recens baptizati per octavam Paschatis in alba veste incedere soliti erant; in quo tamen innocentiae quoque demonstrabatur indicium. Sed nec adeo lætitiæ addictus erat candidus color, ut non luctui etiam inserviret; novimus enim quondam mulieres apud Romanos albatas fuisse in funeribus : quem morem etiam in Gallia servatum a reginis viduis fuisse volunt nonnulli. Alias tristitiæ niger seu pullus color convenire existimabatur; unde sibi eum monachi, quorum est tum sua tum aliorum peccata flere delegerant. Quapropter Magnus Antonius, martyrii desiderio incensus, ne coloris monastici cognitus indicio, ab accessu judicis prohiberetur, album induit, ut disserit in ejusdem vita Rosveidus. Eo similiter colore sacras virgines indui solitas Baronius ad an. 57 scribit. Idem vero e quodam loco epistolæ Hieronymi ad Nepotianum, quam ad annum 393 refert, clericos antiquitus non pulla nec alba, sed castanea veste ac violacea usos colligens, addit in Ecclesia tunc primum irrepsisse colorem nigrum, cum monachismus in nonnullis Ecclesiis a clericis receptus est, et ex monachis episcopi creati sunt. Certe quidem in hac posteriori parte cum doctissimo Cardinali facere videtur, quod scribitur in vita sancti Martini, eum postquam ad episcopalem sedem evectus esset, nigrum pallium, quo prius monachum agens utebatur, retinuisse : verum ille in exponendo Hieronymi loco dissentit a Petro Cluniacensi; hic enim eum ita interpretatur, ac si tantum admoneatur Nepotianum, in utriusque coloris usu fastum caveat. Sed quamvis

communibus; ut honestati vel necessitati nihil desit, nihil accedat nitore.

24 84. Vox ipsa non remissa, non fracta, nihil femineum sonans, qualem multi gravitatis specie simulare consueverunt, sed formam quamdam et regulam ac succum virilem reservans. Hoc est enim pulchritudinem vivendi tenere, convenientia cuique sexui et personæ reddere. Hic ordo gestorum optimus, hic ornatus ad omnem actionem accommodus. Sed ut molliculum et infractum aut vocis sonum, aut gestum corporis non probo; ita neque agrestem ac rusticum. Naturam imitemur: ejus effigies, formula disciplinæ, forma honestatis est.

CAPUT XX.

Ad conservandam verecundiam intemperantium hominum consortia, convivia extraneorum, ac mulierum commercia vitanda: sed otium nostrum domi in piis honestisque studiis insumendum.

85. Habet sane suos scopulos verecundia, non quos ipsa invehit, sed quos sæpe incurrit; si intemperantium incidamus consortia, qui sub specie jucunditatis venenum infundunt bonis. Hi si assidui sunt, et maxime in convivio, ludo ac joco, enervant gravitatem illam virilem. Caveamus itaque ne dum relaxare animum volumus, solvamus omnem harmoniam, quasi concentum quemdam bonorum operum; usus enim cito inflectit naturam.

86. ^a Unde quam prudenter factis convenire ecclesiasticis, et maxime ministrorum officiis arbitror, declinare extraneorum convivia: vel ut ipsi hospitalessitis peregrinantibus, vel ut ea cautione nullus sit opprobrio locus. Convivia quippe extraneorum occupationes habent, tum etiam ^b epulandi produunt cupiditatem. Subrepunt etiam fabulæ frequenter de sæculo ac voluptatibus: claudere aures non potes, prohibere, putatur superbiæ. Subrepunt etiam præter voluntatem pocula. Melius est tuæ domui semel excuses, quam alienæ frequenter: et ut ipse sobrius surgas, tamen ex aliena insolentia condemnari non debet præsentia tua.

87. ^c Viduarum ac virginum domos, nisi visitandi gratia, **25** juniores adire non est opus: et hoc cum

minus coacta videatur Baronii expositio, certum tamen est ab Ambrosio hoc loci aliud nihil clericis prohiberi, nisi candorem vestium affectatum ac nimis lucentem; ut quæ sequuntur satis ostendunt, nihil accedat nitore. Et hoc profecto mirifice convenit cum iis quæ Basiliius epist. 1, ad Gregorium Nazian., præcipit. Sed illam ipse consulas licet.

^a Ita edit. ac mss. nonnulli: alii vero partim, unde prudenter faciliis convenire; partim, unde quod prudenter agitis, convenire, etc., non incongrue.

^b Mss. aliquot, epulandi produunt cupiditatem.

^c Magnam semper gessit Ecclesia existimationis ministrorum suorum curam. Hinc est quod Ambrosius hoc loco tot conditionibus clericorum adolescentiorum cum viduis ac sacris virginibus congressum circumscribit. Qua etiam prudentia inducti quartæ synodi Carthaginensis antistites, ut significarent omnem hujusmodi familiaritatis occasionem tollendam e medio, definierunt can. 102: *Ad reatum episcopi pertinere.... si sustentandæ vitæ præsentis causa (qua tamen vix alia justior esse potest) viduæ*

vel sanctimoniales clericorum familiaritatibus subjiciantur. Cum autem qua ratione a clericis hujusmodi feminæ accedentes excipiendæ sint, S. Doctor nequaquam præcipiat; inde conjicias haud ita frequenter eas domo egredi ad invisendum quempiam consuevisse. Ab Ecclesia tamen universim provisum reperimus, ne mulier sine diaconissa ad diaconum debeat accedere. Quod si tanta cautione de simplici feminæ ad diaconum aditu constitutum sit, quis miraretur presbyterorum cum mulieribus contubernium tot canonibus proscriptum esse?

^d Cic. lib. 1 Offic. pag. 363, lin. 12: *Prohibenda maxime ira*, etc. Hic porro dissidet a Cicerone noster Ambrosius; quandoquidem ille virtutem more Stoicorum in affectuum vacuitate, hic autem ex Christianorum scitis in moderatione constituit.

^e Vel. edit. ac mss. aliquot, mala enim lex peccati.

^f Quidam mss., affectione propositi in naturam vertat.

^g Nonnulli mss. et edit. Gill. in marg. ac Rom. in corp., atque evinci non queat.

A senioribus, hoc est, vel cum episcopo, vel si gravior est causa, cum presbyteris. Quid necesse est ut de mus sæcularibus obtrectandi locum? Quid opus est ut illæ quoque visitationes crebræ accipiant auctoritatem? Quid si aliqua illarum forte labatur? cur alieni lapsus subeas invidiam? Quam multos etiam fortes illecebra decepit! Quanti non dederunt errori locum, et dederunt suspicioni!

88. Cur non illa tempora, quibus ab Ecclesia vacas, lectioni impendas? Cur non Christum revisas, Christum alloquaris, Christum audias? Illum alloquimur cum oramus, illum audimus cum divina legimus oracula. Quid nobis cum alienis domibus? Una est domus, quæ omnes capit. Illi potius ad nos veniant, qui nos requirunt. Quid nobis cum fabulis? Ministerium altaribus Christi, non obsequium hominibus deferendum recepimus.

89. Humiles nos esse decet, mites, mansuetos, graves, patientes, modum tenere in omnibus; ut nullum vitium esse in moribus vel tacitus vultus, vel sermo annuntiet.

CAPUT XXI.

Iracundiam priusquam oriatur, præcavendam; si oborta fuerit, reprimendam ac mitigandam: si nec id assequi valuerimus linguam saltem a conviviis coercendam; ut sint motus nostri puerilium commotionum similes. Dictum Architæ memoratur, ostenditurque Davidem ipsi hac in re factis et scriptis prævisse.

90. Caveatur ^d iracundia, aut si præcaveri non potest, cohibeatur; ^e mala enim illex peccati indignatio est: quæ ita animum perturbat, ut rationi non relinquat locum. Primum est igitur, si fieri potest, ut morum tranquillitas usu quodam, ^f affectione, proposito, in naturam vertatur. Deinde quoniam ita plerumque motus infixus est naturæ ac moribus, ut evelli ^g atque evitari non queat: si prævideri potuerit, ratione reprimatur. Aut si prius occupatus fuerit animus ab indignatione, quam consilio prospici ac provideri potuerit, ne occuparetur: meditare quomodo motum animi tui vincas, iracundiam temperes. Resiste iræ, si potes: cede, si non potes;

quia scriptum est : *Date locum iræ* (Rom. xii, 19).

94. Jacob fratri indignanti pie cessit (*Gen. xxvii, 42 et seq.*), et Rebecca, id est, patientiæ instructus consilio, abesse maluit et peregrinari, quam excitare fratris indignationem; et tunc redire, cum fratrem mitigatum putaret. Et ideo tantam apud Deum invenit gratiam. Quibus deinde obsequiis, quantis muneribus fratrem ipsum reconciliavit sibi; ut ille præreptæ benedictionis non meminisset, meminisset delatæ satisfactionis (*Gen. xxxii, 3 et seq.*)!

95. Ergo si prævenit et præoccupaverit mentem tuam iracundia, et ascenderit in te, non relinquant locum tuum. Locus tuus patientia est, **26** locus tuus sapientia est, locus tuus ratio est, locus tuus sedatio indignationis est. Aut si te contumacia respondentis moverit, et perversitas impulerit ad indignationem: si non poteris mitigare mentem, reprime linguam tuam. Sic enim scriptum est: *Cohibe linguam tuam a mulo, et labia tua ne loquantur dolorem*. Deinde inquire pacem, et sequere eam (*Psal. xxxiii, 14, 15*). Pacem illam sancti^a Jacob vide, qua tu primum sedato animum: si non prævalueris, frenos linguæ impone tuæ: deinde reconciliationis studium non prætermittas. Hæc oratores sæculi de nostris usurpata in suis posuere libris: sed ille sensus hujus habet gratiam, qui prius dixit.

96. Vitæ ergo, aut temperemus iracundiam; ne sit ejus aut in laudibus exceptio, aut in vitii exaggeratio. Non mediocre est mitigare iracundiam: non inferius quam omnino non commoveri. Hoc nostrum est, naturæ illud. Denique commotiones in pueris innoxie sunt, quæ plus habent gratiæ, quam amaritudinis. Et si cito pueri inter se moventur, facile sedantur, et majori suavitate in se recurrunt. Nesciunt se subdole artificiosæque tractare. Nolite hos contemnere pueros, de quibus Dominus ait: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer isto, non intrabitis in regnum cælorum* (*Matth. xviii, 3*). Itaque et ipse Dominus, hoc est, Dei virtus, sicut puer, cum malediceretur, non remaledixit: cum percuteretur non repercutit (*1 Petr. ii, 23*). Ita ergo te compara, ut quasi puer injuriam non teneas, malitiam non exerceas: omnia a te innocenter proficiantur. Non consideres quid ab aliis^b in te revertatur. Locum tuum serva, simplicitatem et puritatem tui pectoris custodi. Noli respondere irato ad iracundiam ejus, sive imprudenti ad imprudentiam. Cito culpa culpam excutit. Si lapides teras, nonne ignis erumpit?

^a Rom. edit. sola, *Jacob vide. Quanta primum sedatio animi*. Vet. edit. et pauci mss., *Jacob vide qua primum sedato animum*: alii nonnulli, *Jacob, Vide quantum: primum, etc.*; cæteri denique ut in textu, nisi quod pro, *qua tu*, legunt aliqui, *quanto*: *perperam*.

^b Vet. edit. ad mss. nonnulli, *in te referatur*.

^c Val. Maximus eadem refert de Archita lib. iv, cap. 1. Hunc autem fuisse constat Davide multo posteriore; ejus enim præceptorem Pythagoræ vixisse annis demum 3389 post mundum conditum communior chronologorum calculus sancit; cum

94. Ferunt gentiles, ut in majus omnia verbis extollere solent^c Architæ Tarentini dictum philosophi, quod ad villicum suum dixerit: *O te infelicem, quem afflicterem, nisi iratus essem!* Sed jam David et armatam dexteram in indignatione compresserat (*1 Reg. xxv, 32*). Et quanto plus est non remaledicere, quam non vindicare? Et bellatores adversus Nabal ad ultionem paratos, Abigail deprecatione revocaverat. Unde advertimus tempestivis quoque intercessionibus non solum cedere nos, sed etiam delectari oportere. Eo usque autem delectatus est, ut benediceret intervenientem, quod ab studio vindictæ revocatus foret.

95. Jam dixerat de inimicis suis: *Quoniam declinaverunt in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi* (*Psal. lvi, 4*). Audiamus turbatus in ira quid dixerit: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam* (*Ibid., 7*)? Illi ad iracundiam provocabant, hic tranquillitatem eligebat.

96. Jam dixerat: *Irascimini, et nolite peccare* (*Psal. iv, 5*). Moralis magister, qui naturalem affectum inflectendum magis ratione doctrinæ, quam extirpandum **27** noverat, moralia docet; hoc est, irascimini ubi culpa est, cui irasci debeatis. ^d Non potest enim fieri, ut non rerum indignitate moveamur: alioquin non virtus, ^e sed lenitudo et remissio judicatur. Irascimini ergo ita, ut a culpa abstinatis. Vel sic: Si irascimini, nolite peccare, sed vincite ratione iracundiam. Vel certe sic: Si irascimini, vobis irascimini, quia commoti estis, et non peccabitis. Qui enim sibi irascitur, quia cito commotus est, desinit irasci alteri: qui autem vult iram suam justam probare, plus inflammatur, et cito in culpam cadit. Melior est autem secundum Salomonem (*Prov. xvi, 32*), qui iracundiam continet, quam qui urbem capit; quia ira etiam fortes decipit.

97. Cavere igitur debemus, ne in perturbationes prius incidamus, quam animos nostros ratio componat; exanimat enim mentem plerumque aut ira, aut dolor, aut formido mortis, et improvise percellit ictu. Ideo prævenire pulchrum est cogitatione, quævolvendo mentem exercent; ne repentinis excitetur commotionibus, sed jugo quodam rationis et habenis stricta mitescat.

CAPUT XXII.

De cogitationibus, et appetitu: deque decoro sermonis in confabulatione, ac disceptatione servando.

98. Sunt autem gemini motus, hoc est, ^f cogitationum et appetitus: alteri cogitationum, alteri ap-

David jam inde ab anno 2887 floruerit. Alii tamen alii hæc ipsa attribuerunt, ut Laertius Platoni, Plutarchus Charillo, Theanoni Stobæus.

^d Cic. lib. 1 Offic. pag. 370, lin. 4: *Objurgationes etiam nonnumquam incidunt necessariae*, etc.

^e Ant. edit. cum parte mss., *sed lenitudo*: Gill. in marg. ac Rom. in textu, cum aliis mss., *sed lenitudo*: commodius; hæc siquidem in vitii est: at non alia.

^f Cic. lib. 1, pag. 369, lin. 19: *Motus autem animorum duplices sunt, alteri cognitionis, alteri appetitus*, etc.

petitus : non confusi, sed discreti et dispares. Cogitationes verum exquirere, ^a et quasi emolere numeris habent : appetitus ad aliquid impellit agendum atque excitat. Itaque ipso genere naturæ suæ et cogitationes tranquillitatem sedationis infundunt, et appetitus motum agendi excutit. Ita ergo informati simus, ut bonarum rerum subeat animum cogitatio : appetitus rationi obtemperet (si vere ut illud decorum custodiamus, animum volumus intendere) ne rationem excludat rei alicujus affectus : sed ratio quid honestati conveniat, examinet.

99. ^b Et quoniam ad conservationem decori **28** spectare diximus, ut sciamus in factis dictisve quis modus : prior autem ordo loquendi quam faciendi est ; sermo in duo dividitur, in colloquium familiare, et in tractatum, disceptationemque fidei atque justitiæ. **B** In utroque servandum, ne sit aliqua perturbatio : sed tamquam mitis et placidus, et benevolentiae plenus et gratiæ, sine ulla sermo ducatur contumelia. Absit pertinax in familiari sermone contentio ; quæstiones enim magis excitare inanes, quam utilitatis aliquid afferre solet. Disceptatio sine ira, suavitas sine amaritudine sit, monitio sine asperitate, hortatio sine offensione. Et sicut in omni actu vitæ id cavere debemus, ne rationem nimius animi motus excludat, sed teneamus consilii locum : ita etiam in sermone formulam eam teneri convenit, ne aut ira excitetur, aut odium, aut cupiditatis nostræ, aut ignaviæ aliqua exprimamus indicia.

100. Sit igitur sermo hujusmodi de Scripturis **C** maxime. Quid enim magis nos oportet loqui, quam de conversatione optima, adhortatione observationis,

^a Mss. aliquot, et quasi emoliri.

^b Cic. lib. I. Offic. pag. 369, lin. 23 : *Et quoniam magna vis orationis, etc.* Intra etiam, lin. 39 : *Sit igitur hic sermo, in quo Socratici excellunt, lenis, etc.* Item lin. 40 : *Sed quoniam in omni vita, etc.* Universam autem concionum ecclesiasticarum materiam duobus membris comprehensam proponit Ambrosius ; aut enim circa fidem versatur, aut circa mores sive morales virtutes : has autem sub justitia, virtute scilicet universali, complectitur. Sic ipse Christus ad Joannem Baptistam, oportet nos implere omnem justitiam, id est, omnem virtutem ; et sanctus presul eandem justitiam generalem infra quasi in propria membra distribuit, nimirum in continentiam quæ ad nos ipsos, in justitiam particularem quæ ad proximum, denique in diligentiam quæ maxime ad Dei cultum atque obsequium pertinet. Quod autem subdit non unum tractatum esse oportere, sed prout se dederit peracta in Ecclesiæ conventu lectio, arripiendum ; præcipit quidem aliter sermonem cum in Scriptura de continentia agitur, aliter cum de justitia vel de pietate instituentium : non tamen meditationem seu preparationem removet ; immo potius eam requirit, ubi orationem æquo breviorum veterum fieri, causam hanc reddit, ne desidiam prodat atque incuriam. Sed forte iterum hac de re dicendi nascetur locus.

^c Ibid., lin. 49 : *Et ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.*

^d Supra, lin. 25 : *Contentionis præcepta Rhetorum sunt multa, etc.*

^e Pag. 365, lin. 13 : *Ludo autem et joco uti illis quidem licet, etc.* S. Thomas 2-2, quæst. 168, art. 2, ad 1. Ambrosii verbis nihil aliud vult significari,

A disciplinæ custodia. Habeat ^e caput ejus rationem et finis modum. Sermo enim tædiosus iram excitat. Quam vero indecorum, ut cum omnis confabulatio habere soleat incrementum gratiæ, habeat nævum offensionis ?

101. Tractatus quoque de doctrina fidel, de magisterio continentiae, de disceptatione justitiæ, adhortatione diligentiae, non unus semper, sed ut se dederit lectio, nobis et arripiendus est, et prout possumus, prosequendus : neque nimium prolixus, neque cito interruptus ; ne vel fastidium derelinquat, vel desidiam prodat atque incuriam. Oratio pura, simplex, dilucida, atque manifesta, plena gravitatis et ponderis : non affectata elegantia, sed non intermissa gratia.

CAPUT XXIII.

Jocos etsi nonnumquam honesti sint, tamen in ecclesiasticis viris omnino proscibendos : vocem autem puram ac simplicem esse oportere.

102. ^d Multa præterea de ratione dicendi dant præcepta sæculares viri, quæ nobis prætereunda arbitrator, ^e ut de jocandi disciplina. **29** Nam licet interdum honesta joca ac suavia sint, tamen ab ecclesiastica abhorrent regula ; quoniam quæ in Scripturis sanctis non reperimus, ea quemadmodum usurpare possumus ?

103. Cavenda enim etiam in fabulis, ne inflectant gravitatem severioris propositi. *Væ vobis, qui ridetis, quia flebitis (Luc. vi, 21) !* ait Dominus : et nos ridendi materiam requirimus, ut hic ridentes, illic fleamus ? Non solum profusos, sed omnes etiam jocos declinandos arbitrator ; nisi forte ^f ple-

nisi jocos christianis oratoribus populo sacram doctrinam exponentibus abjiciendos esse. At bona cum venia tanti doctoris, jocos ab ecclesiastica regula abhorrent non idem videtur ac jocos abstinendum in tradenda sacra doctrina, sed nullam esse in sacris paginis aut canonibus regulam, qua joci clericis permittatur. Sed ut maxime de tradenda populo doctrina Christiana intelligatur hic locus, non tamen vim solvit objectionis ; sibi enim ille opposuerat ejusdem doctoris verba ex num. seq. ubi de fabulis, id est, familiari confabulatione agens, proposita Christi adversus ridentes comminatione, nullum omnino jocum non damnat. Neque vero mirum est Ambrosium jocorum usu clericis indicare, cum universum ridere homini christiano fas esse neget Basilius Reg. brevior. Inter. 31. Hunc etiam consule epist. 411, et Constit. monastic. cap. 12, quem in hac quoque doctrina S. Benedictus Regulæ suæ cap. 6 est imitatus. Quæ quidem ita pertinent ad ascetas, ut etiam omnibus quotquot virtutis studiosi fuerint, convenient, et maxime sacerdotibus, de quibus vere juxta ac pie Bernardus lib. II de Consid. cap. 13 : *Inter sæculares, inquit, nugæ sunt : in ore sacerdotis, blasphemiae.* Ad similit. Tract. de Ordine vitæ et morum Instit. inter opera S. Bernardo male ascripta, ubi cap. 3 textus Ambrosii, quo de agimus, ad verbum exscribitur. Cæteram fatendum in hoc genere omnium gravissime peccare eos, qui theatralis facetias ad sacrum transferunt suggestum, et historica scurrilique dicacitate gravitatem evangelicam solvunt et conspurcant. Vide Mabillonii nostri notam ad Bernardi locum supra laudatum, J. B. Thiers et alios.

^f Vet. edit. et quidam mss., *plenum tamen suavitatis.*

num suavitatis et gratiæ sermonem esse, non in- A decorum est. dijudicavit. Deinde cum descenderet in Ægyptum, monuit ut diceret se sororem esse, non uxorem ipsius.

104. Nam de voce quid loquar, quam simplicem et puram esse satis arbitror: ^a canoram autem esse naturæ est, non industriæ. Sit sane distincta pronuntiationis modo, et plena succi virilis; ut agrestem ac subrusticum fugiat sonum, non ut rythmum affectet scenicum, sed ^b mysticum servet.

CAPUT XXIV.

Tria in vitæ actibus observanda, nimirum ut rationi appetitus subjiciatur, ut in studijs justa servetur moderatio, denique ut suo quæque tempore atque ordine gerantur. Quæ omnia in sanctis veteris Testamenti viris adeo præfulserunt, ut manifestum sit eos cardinalibus, quas vocant, virtutibus egregie instructos fuisse.

105. De ratione dicendi satis dictum puto, nunc de actione vitæ quid congruat, consideremus. ^c Tria autem in hoc genere spectanda cernimus: unum, ut rationi appetitus non reluctetur; hoc enim solummodo possunt officia nostra illi decoro convenire. Si enim appetitus rationi obediat, facile id quod deceat in omnibus officiis conservari potest. Deinde ne majore studio quam res ipsa est quæ suscipitur, ^d vel minore: aut parvam magno ambitu suscepisse, aut magnam inferiore destituisse videamur. Tertium de moderatione studiorum, operumque nostrorum: de ordine quoque rerum et de opportunitate temporum, non dissimulandum puto.

106. Sed primum illud quasi fundamentum est C omnium, ut appetitus rationi pareat: secundum et tertium idem est, hoc est, in utroque moderatio. Vacat enim apud nos speciei liberalis, quæ pulchritudo habetur, et dignitatis contemplatio. Sequitur de ordine rerum, et de opportunitate temporum. Ac per hoc tria sunt, quæ videamus utrum in aliquo sanctorum consummata possimus docere.

107. Primum ipse pater Abraham, qui ad magisterium futuræ successionis informatus et instructus est, jussus, exire de terra sua, et de cognatione sua, et de domo patris sui (Gen. xii, 1 et seq.); nonne ^e multiplicatæ necessitudinis præstrictus affectu, tamen appetitum rationi obedientem præbuit? Quem enim terræ suæ, cognationis, domus D quoque propriæ gratia non delectaret? Et hunc ergo mulcebat suorum suavis, sed imperii cælestis 30 et remunerationis æternæ consideratio movebat amplius. Nonne considerabat uxorem imbecilem ad labores, teneram ad injurias, decoram ad incentiva insolentium, sine summo non posse duci periculo? Et tamen subire omnia, quam excusare consultius

^a Cic. lib. 1 Offic., pag. 369, lin. 29: *In voce autem duo sequamur, ut clara sit et suavis*, etc.

^b *Mysticum servet*, id est, mysteriorum sanctitatis congruum.

^c Cic. lib. 1, pag. 370, lin. 57: *In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda*, etc.

108. Adverte, quanti appetitus. Timebat uxoris pudori, timebat propriæ saluti, suspectas habebat Ægyptiorum libidines; et tamen prævaluit apud eum ratio exsequendæ devotionis. Consideravit enim quod Dei favore ubique tutus esse posset, offenso autem Domino, etiam domi non posset illæsus manere. Vicit igitur appetitum ratio, et obedientem sibi præstitit.

109. ^f Capto nepote, non perterritus neque tot regum turbatus populis, bellum repetit: victoria potitus, prædæ partem cujus ipse fuit auctor, recusavit (Gen. xiv, 14 et seq.). Promisso quoque sibi B filio, cum consideraret emortui corporis sui vires depositas, sterilitatem conjugis, et supremam senectutem, etiam contra usum naturæ Deo credidit (Gen. xv, 6).

110. Adverte convenire omnia. Appetitus non defuit, sed repressus est: animus æqualis gerendis, qui nec magna pro vilibus, nec minora pro magnis duceret, moderatio pro negotiis, ordo rerum, opportunitas temporum, mensura verborum. Fide primus, justitia præcipuus, in prælio strenuus, in victoria non avarus, domi hospitalis, uxori sedulus.

111. Sanctum quoque ejus nepotem Jacob delectabat domi securum degere: sed mater voluit peregrinari, ut daret fraternæ iracundiæ locum (Gen. xxvii, 24 et seq.). Vicit appetitum consilii salubritas. Exsul domo, profugus a parentibus, ubique tamen convenientem mensuram negotiis tenuit, et temporibus opportunitatem reservavit. Acceptus domi parentibus, ut alter maturitate provocatus obsequii benedictionem daret, alter amore pio propenderet (Gen. xxv, 34). Fraterno quoque judicio prælatus, cum cibum suum fratri cedendum putasset: delectabatur utique alimento secundum naturam, sed secundum pietatem cessit petito. Pastor domino gregis fidus, socero gener sedulus, impiger in labore, in convivio parcus, in satisfactione prævius, in remuneratione largus (Gen. xxxi, 6 et seq.). Denique sic fraternam mitigavit iracundiam; ut cujus verebatur inimicitias, adipisceretur gratiam (Gen. xxxiii, 1).

112. Quid de Joseph loquar, qui utique habebat cupiditatem libertatis, et suscepit servitii necessitatem? Quam subditus in servitute, quam in virtute constans, quam benignus in carcere, sapiens in interpretatione, in potestate moderatus, in ubertate providus, in fame justus, ordinem laudis rebus adjungens, et opportunitatem temporibus, æquitatem populis officii sui moderatione dispensans (Gen. xxxix, 1 et seq.)?

^d Mss. non pauci, *vel minorem ac parvam magno ambitu*, etc.

^e Nonnulli mss. ac edit., *multiplicatæ*; quædam, *multiplici necessitudinis præstrictus affectu*.

^f Rom. edit. cum uno vel altero mss., *Capto nepotem.... bello repetit*.

113. Job quoque juxta secundis, atque adversis A rebus irreprehensibilis, patiens, gratus Deo atque acceptus, vexabatur doloribus, sed se consolabatur (Job. II, 3 et seq.).

31 114. David etiam fortis in bello, patiens in adversis, in Hierusalem pacificus, in victoria mansuetus, in peccato dolens, in senectute providus, rerum modos, vices temporum per singularum sonos servavit ætatum; ut mihi videatur non minus vivendi genere, quam canendi suavitate prædulcis a immortalæ Deo sui fuisse meriti cantilenam (I Reg. XVII).

115. Quod his viris principalium virtutum officium defuit? Quarum primo loco b constituerunt prudentiam, quæ in veri investigatione versatur, et scientiæ plenioris infundit cupiditatem: secundo justitiam, quæ suum cuique tribuit, alienum non vindicat, utilitatem propriam negligit, ut communem æquitatem custodiat: tertio fortitudinem, quæ et in rebus bellicis excelsi animi magnitudine, et domi eminet, corporisque præstat viribus: quarto temperantiam, quæ modum, ordinemque servat omnium, quæ vel agenda, vel dicenda arbitramur.

CAPUT XXV.

Exposito cur ductum non fuerit a memoratis virtutibus exordium, easdem in veteribus Patribus existisse pressius demonstratur.

116. Hæc forsitan aliquis dicat primo loco poni oportuisse, quoniam ab his quatuor virtutibus nascuntur officiorum genera. Sed hoc artis est, c ut primo officium definiatur, postea certa in genera dividatur. Nos autem artem fugimus, exempla majorum proponimus: quæ neque obscuritatem afferant ad intelligendum, neque ad tractandum versutias. Sit igitur nobis vita majorum disciplinæ speculum, non calliditatis commentarium: imitandi reverentia, non disputandi æstutia.

117. Fuit igitur in sancto Abraham primo loco prudentia, de quo dicit Scriptura: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam* (Gen. xv, 6).

^a Ita mss. frequentissimi, ac edit. Era. et Gill. in marg. Alii tamen nonnulli et omnes edit. in contextu, *moralem Deo*: Benig., *immortalis Deo sui*, etc.

^b Cic lib. I, pag. 352, lin. 36: *Sed omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua*, etc.

^c Pag. 351, lin. 27: *Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire*, etc.

^d Plana sunt quæ hic tribuuntur Manichæo atque Ario; hunc enim imperfectionem Christo, quem in creaturarum ordinem dejecit, affinxisse, illum vero corporalium rerum creationem diabolo adjudicasse, nemo est qui nesciat. At vero id fortasse cuiquam moveat difficultatem, quod Marcioni potius quam Ario jungatur Eunomius. Constat siquidem hunc Aetii fuisse discipulum cum Arianis, ut Socrates lib. II, cap. 15, testatur, idem et dicentis et sentientis, cujus etiam sectæ postea nomen dedit ipse Eunomius, ut idem Socrates loco citat., sicut et lib. I, cap. 7 et 13 significat. Cui jungere licet Sozomenum lib. IV, cap. 25, et lib. VI, cap. 26, atque alios. Sed nodum solvit Theodoretus; hic enim cum lib. II Hist. cap. 29, tantum scripsisset Eunomium Aarii blasphemiam nova impietatis accessione cumulasse, in lib. IV Hæc. fabul. rem evolvit enucleatius ita inquiens: *Baptizans usque ad pectus aqua ma-*

Nemo enim prudens, qui Deum nescit. Denique insipiens dixit quia *non est Deus* (Psal. XIII, 1); nam sapiens non diceret. Quomodo enim sapiens qui non requirit auctorem suum, qui dicit lapidi: *Pater meus es tu* (Jerem II, 27): ^d qui dicit diabolo, ut Manichæus: *Auctor meus es tu?* Quomodo sapiens Ariannus, qui mavult imperfectum auctorem habere atque degenerem, quam verum atque perfectum? ^e Quomodo sapiens Marcion atque Eunomius, qui malunt Deum malum quam bonum habere? Quomodo sapiens, qui Deum suum non timet? *Initium enim sapientiæ timor Domini* (Psal. CX, 9). Et alibi habes: *Sapientes non declinant de ore Domini, sed tractant* 32 *in confessionibus suis* (Prov. XXIV, 7). Simul quoque dicente Scriptura: *Reputatum est ei ad justitiam; alterius virtutis ei gratiam detulit.*

118. Primi igitur nostri definiunt prudentiam in veri consistere cognitione. Quis enim illorum ante Abraham, David, Salomonem? Deinde justitiam spectare ad societatem generis humani. Denique David ait: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum. Justus miseretur, justus commodat* (Psal. CXI, 9). Sapienti et justo totus mundus divitiarum est. Justus communia pro suis habet, sua pro communibus. Justus se ipsum, priusquam alios, accusat. Ille enim justus, qui nec sibi parcit, et occulta sua latere non patitur. Vide quam justus Abraham. In senectute susceperat filium per reprobationem (Gen. XXII, 3 et seq.), reprobanti Domino negandum ad sacrificium, quamvis unicum, non putavit.

119. Adverte hic omnes virtutes quatuor in uno facto. Fuit sapientiæ, Deo credere, nec filii gratiam anteferre auctoris præcepto: fuit justitiæ, acceptum reddere: fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius, tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur. Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat devotio-

deficiant, reliquis autem partibus tamquam execrandis aquam adhibere prohibent.... Sed et aliud audere illos dicunt, quod scriptis committere non ausim, etc. Illic profecto aperte colligitur eum admisisse duplex principium, bonum alterum a quo partes corporis superiores quas bonas esse non negabant, procederent: malum alterum a quo inferiores, quas malas esse iidem contendebant. Unde miramur eos qui collectos ejusdem Eunomii errores scripto prodiderunt, ut puta ex antiquis Epiphanium et Augustinum, e recentioribus vero Baronium, Petavium aliosque omnes, impietatem de qua hic loquitur beatus Doctor, non advertisse. Porro in causa forte fuit ejusdem erroris atrocitas, cur in quibusdam imperatorum legibus, qualis ea Gratiani fuit, cujus meminit Sozomenus lib. VII, c. 1, cum liberum cuique relinquatur quancumque religionem aut cœtum sectari prohibito, adjectum fuerit, exceptis Manichæis, Photinianis et Eunomianis. Non videtur certe dubium quin Ambrosius ipse ad hanc blasphemiam respexerit lib. II Hexæm. cap. 5, ubi nominantur Eunomiani *radicis degeneris, Arianorum scilicet, fructus deterior.*

^e Mss. non pauci, *Quomodo sapiens, ut Ariannus.... ut Marcion.*

nem. Accedit et quarta virtus, temperantia. Tenebat A justus et pietatis modum, et executionis ordinem. Denique dum sacrificio necessaria vebit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium educit, hoc immolandi ordine meruit, ut filium reservaret.

120. Quid sapientius sancto Jacob, qui Deum vidit facie ad faciem, et meruit benedictionem (*Gen. xxxii, 1 et seq.*)? Quid justius, qui ea quæ acquisierat, oblatiis muneribus cum fratre divisit? Quid fortius, qui cum Deo luctatus est? Quid modestius eo qui modestiam ita et locis et temporibus deferebat, ut filix injuriam mallet prætexere conjugio, quam vindicare; eo quod inter alienos positus amori potius consulendum, quam odia colligenda censebat?

121. Noe quam sapiens, qui tantam fabricavit arcam (*Gen. vi, 14 et seq.*)! Quam justus, qui ad B semen omnium reservatus, solus ex omnibus et præteritæ generationis superstes est factus, et auctor futuræ, mundo potius et universis magis quam sibi natus! Quam fortis, ut diluvium vinceret! Quam temperans, ut diluvium toleraret! quando introiret, qua moderatione degeret, quando corvum, quando columbam dimitteret, quando 33 reciperet revertentes, quando exeundi opportunitatem caperet, agnosceret?

CAPUT XXVI.

In inquirenda veritate contra sua præcepta peccasse philosophos: Moysen vero illis sapientiorum se præbuisse. Eo majore studio nitendum ad comparandam sapientiam, quo major est ipsius dignitas, ad quam omnes ipsa natura impelluntur.

122. Itaque tractantur in veri investigatione tenendum illud decorum, ut summo studio requiramus quid verum sit, non falsa pro veris ducere, non obscuris vera involvere, non superfluis vel implexis atque ambiguis occupare animum. Quid tam indecorum, quam venerari ligna, quod ipsi faciunt? Quid tam obscurum, quam de astronomia et geometria tractare, quod probant; et profundi aeris spatia metiri, cælum quoque et mare numeris includere: relinquere causas salutis, errores quærere.

123. At non ille eruditus in omni sapientia Ægyptiorum Moyses probavit ista: sed illam sapientiam detrimentum et stultitiam judicavit, et aversus ab ea, intimo Deum quæsivit affectu; ideoque vidit, interrogavit, audivit loquentem. Quis magis sapiens quam ille quem docuit Deus, qui omnium sapientiam Ægyptiorum, omnesque artium potentias operis sui virtute evacuavit (*Exod. iii, 1 et seq.*)? Non hic incognita pro cognitis habebat, hisque temere assentiebatur: quæ duo in hoc maxime naturali atque honesto loco vitanda discant, qui sibi nec contra naturam

^a Cic. lib. 1 Offic., pag. 352, lin. 42: *Velut ex ea parte, quæ primo descripta est.... inest indagatio atque inventio veri, etc.*

^b Ibidem pag. 353, lin. 4: *Ex quatuor autem locis in quos, etc.*

^c Sic vet. edit. cum mss. pluribus nec non antiquioribus: Rom. vero cum aliis, *pecuniæ imprudenti. LXX interp., ἵνα τί ὑπῆρξε χρήματα ἀφροῦ:*

esse, nec turpe judicant saxa adorare, et a simulacris auxilium petere, quæ nihil sentiant.

124. Quanto igitur excelsior virtus est sapientia, tanto magis nitendum arbitror, ut assequi eam possimus. Itaque ne quid contra naturam, ne quid turpe atque indecorum sentiamus, duo hæc, id est, et tempus et diligentiam ad considerationem rerum examinandi gratia referre debemus. Nihil est enim quo magis homo cæteris animantibus præstet, quam quod rationis est particeps, causas rerum requirit, generis sui auctorem investigandum putat, in cujus potestate vitæ necisque nostræ potestas sit, qui mundum hunc suo nutu regat, cui sciamus rationem esse reddendam nostrorum actuum. Nihil est enim quod magis proficiat ad vitam honestam, quam ut credamus eum judicem futurum, quem et occulta non fallant, et indecora offendant, et honesta delectent.

125. Omnibus igitur hominibus inest secundum naturam humanam verum investigare, quæ 34 nos ad studium cognitionis et scientiæ trahit, et inquirendi infundit cupiditatem. In quo excellere universis pulchrum videtur, sed paucorum est assequi: quivolvendo cogitationes, consilia examinando, non mediocrem impendunt laborem; ut ad illud beate honesteque vivendum pervenire possint, atque operibus appropinquare. *Non enim qui dixerit, inquit, mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum, sed qui fecerit ea quæ dico (Math. vii, 21).* Nam studia scientiæ sine factis, haud scio an etiam involvant magis.

CAPUT XXVII.

Primum officii fontem esse prudentiam, ex qua derivatæ tres aliæ virtutes, ita cum ea atque inter se connexæ sunt, ut ab invicem divelli ac separari nequeant.

126. Primus igitur Officii fons^b prudentia est. Quid enim tam plenum officii, quam deferre Auctori studium atque reverentiam? Qui tamen fons et in virtutes derivatur cæteras; neque enim potest justitia sine prudentia esse, cum examinare quid justum, quidve injustum sit, non mediocris prudentiæ sit; summus in utroque error. *Qui enim justum judicat injustum, injustum vero justum, execrabilis apud Deum. Ut quid abundant^c justitiæ imprudenti?* Salomon ait (*Prov. xvii, 15, 16*). Neque iterum prudentia sine justitia est; pietas enim in Deum initium intellectus. Quo advertimus illud ab hujus sæculi translatum magis quam inventum sapientibus; quia pietas fundamentum est omnium virtutum.

127. Justitiæ^d autem pietas est prima in Deum, secunda in patriam, tertia in parentes, item in omnes: quæ et ipsa secundum naturæ est magisterium. Siquidem ab ineunte ætate ubi primum sensus infun-

a quibus non abluunt cæteræ versiones; nisi quod Aq. et Theod. scribunt, ἵνα τί τοῦτο ἀντάλλαγμα ἐν χειρὶ ἀνοήτου, magis ad textum Hebraicum.

^d Cic. ibid. lin. 22: *De tribus autem reliquis, latissime patet eoratio, etc.* Docet hoc loco sanctus Ambrosius pietatem justitiæ annexam esse, quod etiam astruit Angelicus Doctor, 2-2, q. 8, a. 1. Et hæc pietas donum est Spiritus sancti, ut docet idem Thomas 2-2, q.

di cœperit, vitam amamus tamquam Dei munus, patriam, parentesque diligimus, deinde æquales quibus sociari cupimus. Hinc charitas nascitur, quæ alios sibi præfert, non querens quæ sua sunt, in quibus est principatus justitiæ.

128. Omnibus quoque animantibus innascitur, a primum salutem tueri, cavere quæ noceant, expe-tere quæ prosint, ut pastum, ut latibula quibus se a periculo, imbribus, sole defendant, quod est prudentiæ. Succedit quoque ut omnium genera animantium congregabilia natura sint: primo generis sui ac formæ consortibus, tum etiam cæteris; ut videmus boves armentis, b equos gregibus, et maxime pares paribus delectari: cervos quoque cervis, et plerumque 35 hominibus adjungi. Jam de procreandi studio et sobole, vel etiam generantium amore, quid B loquar, in quo est forma justitiæ præcipua?

129. Liqueat igitur et has, et reliquas cognatas sibi esse virtutes. Siquidem et fortitudo (23, quæst. 3, c. Fortitudo) quæ vel in bello tuetur a barbaris patriam, vel domi defendit infirmos, vel a latronibus socios, plena sit justitiæ: et scire quo consilio defendat atque adjuvet, captare etiam temporum et locorum opportunitates, prudentiæ ac modestiæ sit: et temperantia ipsa sine prudentia modum scire non possit: opportunitatem noscere, et secundum pœn- suram reddere, sit justitiæ: et in omnibus istis magnanimitas necessaria sit, et quædam fortitudo mentis, plerumque et corporis; ut quis quod velit, possit implere.

CAPUT XXVIII.

Societatem constare justitiâ et beneficentia: illius partes duas ultionem et privatam possessionem a Christianis non agnoscere: quod vero de rerum communitate ac mutuo auxilio tradunt Stoici, hoc eos e Scripturis sacris mutatos esse. Quantum justitiæ splendor, et quinam scopuli accessum ad illam præpediant.

130. Justitia c igitur ad societatem generis humani, et ad communitatem refertur. Societatis enim ratio dividitur in duas partes, justitiam et beneficentiam, quæ eamdem liberalitatem et benignitatem vocant: justitia mihi excelsior videtur, liberalitas gratior: illa censuram tenet, ista bonitatem.

121, art. 1, de illa vero quæ ad parentes, quamque virtutem ipse vocitat, in eo dissentit ab Ambrosio, quod parentes patriæ, Ambrosius autem patriam parentibus præponi jubet. Prævit autem sancto Præsuli Cicero lib. Offic. pag. 353, lin. 32: *Sed quoniam, ut præclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem parentes, partem amici, etc.* Item pag. 358, lin. 35: *Sed cum omnia ratione animoque lustraveris, omnium societatem nulla est gratior, nulla charior, quam ea quæ cum Rep. est unicuique nostrum. Chari sunt parentes, chari liberi, etc.* Lib. quoque III, pag. 400, lin. 30: *Quid si tyrannidem occupare, si patria proderet conabitur pater? .... Ad extremum si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet salutem patriæ.* Cæterum quæ verba ex Platone a s3 translata dicit Orator, ea reperiuntur epist. 9 ejusdem philosophi, quæ est ad Architam †, hunc in modum: *Ἀλλὰ κάκεινο δαί σε ἐθυμῆσθαι ὅτι ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὐτῷ μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τὰς γενέσεως ἡμῶν*

A 131. Sed d primum ipsum quod putant philosophi justitiæ munus, apud nos excluditur. Dicunt enim illi eam primam esse justitiæ formam, ut nemini quis noceat, nisi lacessitus injuria: quod Evangelij auctoritate vacuatur (Luc. ix, 56); vult enim Scriptura, ut sit in nobis spiritus Filii hominis, qui venit conferre gratiam, non inferre injuriam.

132. Deinde formam justitiæ putaverunt, ut quis e communia, id est, publica pro publicis habeat, privata pro suis. Ne hoc quidem secundum naturam, natura enim omnia omnibus in commune profudit. Sic enim Deus generari jussit omnia † ut pastus omnibus communis esset, et terra foret omnium quædam communis possessio. Natura igitur jus commune generavit, usurpatio jus fecit privatam. Quo in loco aiunt e placuisse Stoicis, quæ in terris gignantur, omnia ad usus hominum creari: homines autem hominum causa esse generatos; ut ipsi inter se aliis alii prodesse possint.

133. Unde hoc, nisi de nostris Scripturis dicendum assumpserunt? Moyse enim scripsit, quia dixit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem nostram et secundum similitudinem, et habeat potestatem piscium maris, et volatilium cæli, et pecorum;* 36 *et omnium repentium super terram (Gen. 1, 26).* Et David ait: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi: volucres cæli, et pisces maris (Psal. viii, 8, 9).* Ergo omnia subjecta esse homini de nostris didicerunt, et ideo censent propter hominem esse generata.

C 134. Hominem quoque hominis causa generatum esse in libris Moysi reperimus, dicente Domino: *Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adjutorium simile sibi (Gen. ii, 18).* Ad adjumentum ergo mulier data est viro, quæ generaret; ut homo homini adjumento foret. Denique antequam mulier formaretur, dictum est de Adam: *Non est inventus adjutor similis illi (Ibid., 20);* adjumentum enim homo nisi de homine habere non poterat. Ex omnibus igitur animantibus nullum animal simile, et ut absolute dicamus, nullus adjutor hominis inventus est: mulieribus igitur sexus adjutor expectabatur.

135. h Ergo secundum Dei voluntatem, vel naturæ

D τὸ μὲν τὴ πατρὶς μερίζεται, τὸ δὲ τὶ οἱ γεννησάντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι.

a Cic. lib. I Offic. pag. 352, lin. 4: *Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, etc.*

b Nonnulli mss., equos vel arietes gregibus.

c Cic. lib. I Offic., pag. 353, lin. 22: *De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, etc.*

d Ibid., lin. 25: *Sed justitiæ primum munus est ut ne cui, etc.*

e Ibid., lin. 26: *Deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem, etc.*

f Mss. aliquot, ut partus omnibus communis esset. Et terra ergo foret, etc. Melius alii ac edit ut in textu.

g Cic. lib. I Offic., pag. 353, lin. 32: *Sed quoniam, ut præclare scriptum est, etc.*

h Ibid., lin. 36: *In hoc naturam debemus ducem sequi, etc.* Item pag. 357, lin. 37: *Optime autem societas hominum, etc.*

copulam, invicem nobis esse auxilio debemus, certare officiis, velut in medio omnes utilitates ponere, et ut verbo Scripturæ utar, adjumentum ferre alter alteri, vel studio, vel officio, vel pecunia, vel operibus, vel quolibet modo; ut inter nos societatis augetur gratia. Nec quisquam ab officio vel a periculi terrore revocetur: sed omnia sua ducat, vel adversa vel prospera. Denique sanctus Moyses pro populo patriæ bella suscipere gravia non reformidavit, nec regis potentissimi trepidavit arma, nec barbaricæ immanitatis expavit ferociam: sed abjecit salutem suam, ut plebi redderet libertatem.

136. ^b Magna itaque justitiæ splendor, quæ aliis potius nata quam sibi, communitatem et societatem nostram adjuvat: ^c excelsitatem tenet; ut suo judicio omnia subjecta habeat, opem aliis ferat, pecuniam

conferat, officia non abnuat, pericula suscipiat aliena. 137. Quis non cuperet hanc virtutis arcem tenere, ^d nisi prima avaritia infirmaret atque inflecteret tantæ virtutis vigorem? Etenim dum augere opes, aggregare pecunias, occupare terras possessionibus cupimus, præstare divitiis; justitiæ formam exuimus, beneficentiam communem amisimus. Quomodo enim potest justus esse, qui studet eripere alteri, quod sibi quærat?

138. Potentiæ ^e quoque cupiditas, formam justitiæ virilem effeminat? Quomodo enim potest pro aliis intervenire, qui alios sibi subjicere conatur: et infirmo adversus potentes opem ferre, qui ipse gravem libertati affectat potentiam?

37 CAPUT XXIX.

Justitiam in bello etiam atque ipsis hostibus servari oportere Moysis ac Elisæi exemplis ostenditur: ab Hebræis mutuo veteres accepisse, ut hostes appellarent nomine molliori: denique justitiæ fundamentum in fide esse, ac formam in Ecclesia.

139. Quanta autem justitia sit ex hoc intelligi potest, quod nec locis, nec personis, nec temporibus excipitur, quæ etiam ^f hostibus reservatur; ut si constitutus sit cum hoste aut locus aut dies prælio, adversus justitiam putetur aut loco prævenire, aut tempore. Interest enim utrum aliquis pugna aliqua et conflictu gravi capiatur, ^g an superiore gratia, vel aliquo eventu. Siquidem vehementioribus hostibus et infidis, et his qui aniplius læserint, vehementior refertur ultio; ut de Madianitis qui per mulieres suas plerosque peccare fecerant ex plebe Judæorum, unde et Dei in populum patrum iracundia effusa est. Et ideo factum est ut nullum Moyses victor super-

^a Cic. lib. 1 Offic., p. 354, lin. 35: *Est enim difficilis cura rerum alienarum; quamquam Terentianus, etc.*

^b Ibid., pag. 353, lin. 25: *In qua virtutis splendor est maximus.*

^c Ibid., pag. 352, lin. 25: *Ex quo animi magnitudo, etc.*

^d Ibid., pag. 353, lin. 49: *Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, etc.*

^e Ibid., pag. 354, lin. 7: *Maxime autem adducuntur plerique, etc.*

^f Cic. lib. 1 Offic. pag. 355, lin. 23: *Atque in republica maxime conservanda jura belli, etc.*

A esse pateretur (*Num. xxxi, 3 et seq.*): Gabaonitas autem qui fraude magis quam bello tentaverant plebem patrum, non expugnaret Jesus; sed conditionis impositæ afficeret injuria (*Josue ix, 20 et seq.*). Syros vero Elisæus, quos obsidentes in civitatem induerat, momentanea cæcitate percussos, ut quo ingrederentur videre non possent, volenti regi Israel percutere non acquiesceret dicens: *Non percuties quos non captivasti in lancea et in gladio tuo: pone eis panem et aquam, ut manducent et bibant, et remittantur et eant ad dominum suum (IV Reg. vi, 14 et seq.)*; ut humanitate provocati gratiam repræsentarent. Denique postea in terram Israel venire piratæ Syriæ destiterunt.

140. Si ergo etiam in bello justitia valet, quanto magis in pace servanda est? Et hanc gratiam propheta his detulit, qui ad eum corripiendum venerant. Sic enim legimus, quod in obsidionem ejus miserat rex Syriæ exercitum suum, cognito quod Elisæus esset, qui consiliis et ^h argumentationibus ejus obviaret omnibus. Quem videns exercitum Giezi servus prophetæ, de salutis periculo trepidare cepit. Cui dixit propheta: *Noli timere, quoniam plures nobiscum sunt, quam cum illis.* Et rogante propheta ut aperirentur oculi servo suo, aperti sunt. Et vidit itaque Giezi totum ~~campum~~ equis repletum et curribus in circuitu Elisæi. Quibus descendentibus ait propheta: *Percute, Deus, cæcitate exercitum Syriæ.* Quo impetrato, dixit ad Syros: *Venite post me, et ducam vos ad hominem quem quæritis.* Et viderunt Elisæum, quem corripere gestiebant: et videntes tenere non poterant. Liqueat ⁱ igitur etiam in bello fidem et justitiam servari oportere, nec illud decorum esse posse, si violetur fides.

141. Denique etiam ⁱ adversarios molli veteres appellatione nominabant, ut peregrinos vocarent; hostes enim antiquo ritu peregrini dicebantur. Quod æque etiam ipsum de nostris assumptum dicere possumus; adversarios enim suos Hebræi Allophylos, hoc est, alienigenas Latino appellabant vocabulo. Denique in libro Regnorum primo sic legimus: *Et factum est in diebus illis, convenerunt alienigenæ in pugnam ad Israel (I Reg. iv, 1).*

142. ⁱ Fundamentum ergo est justitiæ fides; justorum enim corda meditantur fidem: et qui se justus accusat, justitiam supra fidem collocat; nam tunc justitia ejus apparet, si vera fateatur. Denique et Dominus per Esaiam: *Ecce, inquit, mitto lapidem in fundamentum Sion (Esai. xxviii, 18)*, id est, Chri-

^g *Superiore gratia*, id est, majori aliqua temporis aut loci opportunitate, ut contextus clare demonstrat.

^h *Argumentatio* non idem hic sonat atque argumenti seu rationis explicatio: sed idem prorsus valet, atque argute sive acute excogitata machinatio.

ⁱ Cic. lib. 1 Offic., pag. 355, lin. 46: *Equidem illud etiam animadverto quod qui proprio nomine perduellis esset, etc.*

^j Ibid. pag. 353, lin. 39: *Fundamentum autem est justitiæ fides, etc.*

stum in fundamenta Ecclesiae. Fides enim omnium, A Christus : Ecclesia autem quaedam forma justitiae est. Commune jus omnium : ^a in commune orat, in commune operatur, in commune tentatur. Denique qui se ipsum sibi abnegat; ipse justus, ipse dignus Christo est. Ideo et Paulus fundamentum posuit Christo (I Cor. III, 11), ut supra eum opera justitiae locaremus; quia fides fundamentum est : in operibus autem aut malis iniquitas, aut bonis justitia est.

CAPUT XXX.

De beneficentia-et ejus partibus benevolentia et liberalitate : quomodo illae simul jungendae sint; quaenamve adjuncta, ut liberalitatem cum laude ac merito quis exerceat, requirantur ?

143. Sed jam de beneficentia loquamur, quae dividitur etiam ipsa in benevolentiam et liberalitatem. B Ex his igitur duobus constat beneficentia, ut sit perfecta. Non enim satis est bene velle (*Dist. 86, c. Non satis*), sed etiam bene facere : nec satis est iterum bene facere, nisi id ex bono fonte, hoc est, bona voluntate profisciscatur : *Hilarem enim datorem diligit Deus* (II Cor. IX, 7). Nam si invitus facias, quae tibi merces est? Unde Apostolus generaliter : *Si volens hoc ago, mercedem habeo : si invitus, dispensatio mihi credita est* (I Cor. IX, 17). In Evangelio quoque multas disciplinas accepimus justae liberalitatis.

144. Pulchrum est igitur bene velle, et eo largiri consilio, ^b ut prosis, non ut noccas. Nam si luxurioso ad luxuriae effusionem, adultero ad mercedem adulterii largiendum putes; non est beneficentia ista, ubi nulla est benevolentia. Officere enim istud est, non prodesse alteri, si ³⁹ largiaris ei qui conspiret adversus patriam, qui congregare cupiat tuo sumptu perditos, qui impugnent Ecclesiam. Non est haec probabilis liberalitas, si adjuves eum qui adversus viduam et pupillos gravi decernit jurgio, aut vi aliqua possessiones eorum eripere conatur.

145. Non probatur largitas, ^c si quod alteri largitur, alteri quis extorqueat : si injuste quaerat, et juste dispensandum putet; nisi forte ut ille Zacchaeus (*Luc. XIX, 8*), reddas prius quadruplum ei quem fraudaveris : et gentilitatis vitia fidei studio et credentis operatione compenses. Fundamentum igitur habeat liberalitas tua.

146. Hoc primum quaeritur, ut cum fide conferas,

^a Ad frequentandas Ecclesiae synaxes precesque D in communi apud Deum fundendas maximo semper opere populum Christianum exhortati sunt antiqui Patres, ut cognoscimus non modo ex vetustissima illa epistola nomine beati Barnabae promulgata, verum etiam ex Ignatii epist. ad Ephes. ex Apoget. Tertuliani cap. 39, aliisque innumeris tum Patrum testimoniis, tum canonibus conciliorum. Verum tamen non de publicis huius precibus hic agi verisimilius est : sed cum dicitur, *in commune orat*, etc., hoc tantummodo significari, pro omnibus, sive in omnium utilitatem orat, operatur, ac tentatur : in quo sanctorum communio posita est. Neque tamen ita Ecclesia orat in commune, ut non etiam preces nuncupet pro singulis : vidimus quippe tomo superiori Ambrosium peccatoribus, ut ad Ecclesiae orationes confugerent, non semel suasisse : at vero hae ipsae preces pro singulorum utilitatibus conceptae, etiam in commodum

fraudem non facias oblati; ne dicas te plus conferre, et minus conferas. Quid enim opus est dicere? Fraus promissi est : in tua potestate est largiri quod velis. Fraus fundamentum solvit, et opus corrumpit. Numquid Petrus ita indignatione efferbuit, ut Ananiam exstingui vellet, vel uxorem ejus (*Act. V, 3 et seq.*)? Sed exemplo eorum noluit perire caeteros.

147. Nec illa perfecta est liberalitas, ^d si jactantiae causa magis quam misericordiae largiaris. Affectus tuus nomen imponit operi tuo : quomodo a te profisciscitur, sic aestimatur. Vides quam moralem judicem habeas. Te consulit, quomodo opus tuum suscipiat, mentem tuam prius interrogat. *Nesciat*, inquit, *sinistra tua, quid faciat dextera tua* (*Matth. VI, 3*). Non de corpore loquitur, sed etiam unanimes tuus, frater tuus quod facis nesciat; ne dum hic mercedem quaeris jactantiae, illic remunerationis fructum amittas. Perfecta autem est liberalitas, ubi silentio quis tegit opus suum, et necessitatibus singulorum occulte subvenit : quem laudat os pauperis, et non labia sua.

148. Deinde ^e perfecta liberalitas (*Dist. 86, c. Non satis, § Perfecta liberalitas*) fide, causa, loco, tempore commendatur; ut primum opereris circa domesticos fidei. Grandis culpa si, sciente te, fidelis egeat : si scias eum sine sumptu esse, ^f famem tolerare, aeternam perpeti, qui praesertim egere erubescat : si in causam ceciderit aut captivitatis suorum, aut calumniae, et non adjuves : si sit in carcere, et poenis, et suppliciis propter debitum aliquod justus excrucietur (nam etsi omnibus debetur misericordia, C tamen justo amplius) si tempore afflictionis suae nihil a te impetret : si tempore periculi quo rapitur ad mortem, plus apud te pecunia tua valeat, quam vita morituri. De quo pulchre Job dixit : *Benedictio perituri in me veniat* (*Job. XXIX, 13*).

149. Personarum quidem Deus acceptor non est, quia novit omnia. Nos autem omnibus quidem debemus misericordiam : sed quia plerique fraude eam quaerunt, et asungunt aeternam; ⁴⁰ ideo ubi causa manifestatur, persona cognoscitur, tempus urget, largius se debet profundere misericordia. Non enim avarus Dominus est, ut plurimum quaerat. Beatus quidem qui dimittit omnia, et sequitur eum : sed et ille beatus est, ^g qui quod habet, ex affectu facit. Denique duo aera viduae illius divitum muneribus

universorum charitatis beneficio derivantur. Juvat etiam hic adnotare sanctum doctorem continuo posui, non uni fidei, quod heterodoxi faciunt, sed etiam operibus ex fide atque charitate profectis justificationem attribuere.

^b Cic. lib. I Offic., pag. 356, lin. 37 : *Videndum est enim primum ne obsit benignitas et itisipsis quibus, etc.*

^c Cic. lib. I Offic., pag. 356, lin. 42 : *Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, etc.*

^d Ibid., pag. 357, lin. 3 : *Videre etiam licet plerisque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, etc.*

^e Ibid., lin. 6 : *Tertium est propositum ut in liberalitate delectus, etc.* Item lin. 33 : *Sed in collocando beneficio, etc.*

^f Mss. aliquot et vet. edit., *fame laborare.*

^g Edit. ultimae Paris. cum uno aut altero mss.,

prætulit (*Luc. xxi, 3*); quia totum illa quod habuit, **A** *est, secundum id quod habet, acceptum est, non secundum quod non habet. Non enim ut aliis refectio sit, vobis autem angustia: sed ex æqualitate in hoc tempore, vestra abundantia ad illorum inopiam, ut illorum abundantia sit ad vestram inopiam; ut fiat æqualitas, sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit: et qui modicum, non minoravit (Ibid., 11 et seq.).*

150. Est etiam illa probanda liberalitas (*Dist. 86, c. Est probanda*), ^b ut proximos seminis tui non despicias, si egere cognoscas. Melius est enim ut ipse subvenias tuis, quibus pudor est ab aliis sumptum deponere, aut alicui postulare subsidium necessitati: non tamen ut illi ditiores eo fieri velint, quod tu potes conferre inopibus; causa enim præstat, non gratia. Neque enim propterea te Domino dicasti, ut tuos divites facias: sed ut vitam tibi perpetuam fructu boni operis acquiras, et pretio miserationis peccata redimas tua. Putant se parum poscere? Pretium tuum quæerunt, vitæ tuæ fructum adimere contendunt, ^c et se juste facere putant. Et accusat quod eum divitem non feceris, cum te ille velit æternæ vitæ fraudare mercede.

151. Consilium prompsimus, auctoritatem petamus. Primum neminem debet pudere, si ex divite pauper fiat, dum largitur pauperi; quia Christus pauper factus est, cum dives esset, ut omnes sua inopia ditaret. Dedit regulam quam sequamur, ut bona ratio sit exinaniti patrimonii; si quis pauperum famem repulit, inopiam sublevavit. Unde *et consilium in hoc do*, Apostolus dicit: *Hoc enim vobis utile est, ut Christum imitemini (II Cor. viii, 10)*. Consilium bonis datur, correptio errantem coercet. Denique quasi bonis dicit: *Quia non tantum facere, sed et velle coepistis ab anno præterito (Ibid.)*. Perfectorum utrumque est, non pars. Itaque docet et liberalitatem sine benevolentia, et benevolentiam sine liberalitate non esse perfectam. Unde ad perfectum hortatur, dicens: *Nunc ergo et facere consummate, ut quemadmodum prompta est in vobis voluntas sciendi, ita sit et perficiendi ex eo quod habetis. Si enim voluntas prompta*

qui quod debet; melius aliæ ac reliqui codd., qui quod habet, supple, in potestate: ut Marci xiv, 8, quod habuit, hæc fecit.

^a Cic. lib. i, pag. 356, lin. 49: *Alter erat locus cautionis, etc.* Item pag. 358, lin. 9: *Sed quoniam copiar parvæ sunt, etc.*

^b Ibid., pag. 358, lin. 40: *Sed si contentio quædam et comparatio fiat, etc.*

^c *Et se juste facere putant, absunt isthæc ab ant. edit. ac maximo numero mss. ea tamen non solum in edit. Rom. sed etiam in mss. quatuor invenire est. Infra vero ubi edit. omnes, Consilium præmisimus; mss. fere ad unum legunt, Consilium prompsimus. Obiter autem animadvertite quanta Ambrosii prudentia hic innotescat, quæ ita pietati quod suum est, ascribit, ut nihil detrahat justitiæ. Etenim pietatis est cognatos affinesque in beneficentia collocanda non præterire, sed eos primorum pauperum habere loco: justitiæ vero, non illos ex eo quod aliis debetur pauperibus, ditare. Nec vero existimandum est hoc*

veluti majoris cujusdam perfectionis esse consilium, alioqui enim nequitiam adderetur, et accusat quod eum divitem non feceris, cum te ille velit æternæ vitæ fraudare mercede. Facessant igitur inepta cupiditatis humane tegumenta. Ecclesiæ nunquam fuit hoc propositum vel sacerdotis luxui, vel consanguineorum ejus ambitioni satisfacere.

^d Ne quis crederet modum omnem in largiendo semper esse imperfectioni conjunctum, ex eo nimium quod proxime dixerat, *Ideo modum, quia imperfectis dabat consilium*; clarius mentem suam exponit, asserens qui sibi partem aliquam patrimonii retinuerit, ne oneri sit Ecclesiæ, eum nequaquam, imperfectum existimandum. Hinc cognoscimus ad Ambrosii nostri sententiam Augustinum severitatis aliquid adjecisse, qui clericos omnino patrimonio suo spoliatos volebat communem vitam simul agere, ut discere est e compluribus ejusdem operum locis, sed maxime ex lib. de Conum. vita Clericorum.

inter natos mulierum, inferior tamen erat eo, qui minor est in regno cœlorum.

157. Potest et sic : Non abundat Dei gratia corporaliter, quia spiritalis est. Quis potest ejus aut magnitudinem aut latitudinem comprehendere, quam non videt? Fides si fuerit sicut granum sinapis, montes transferre potest, et non tibi datur ultra granum sinapis. Si abundet in te gratia, non est verendum ne mens tua tanto munere incipiat extolli; quia multi sunt qui ab altitudine cordis sui gravius corruerunt, quam si nullam habuissent Domini gratiam? Et qui parum habet, non minuit; quia non est corporeum ut dividatur: et quod parum videtur habenti, plurimum est cui nihil deest.

158. Consideranda etiam in largiendo (Dist. 36, c. Consideranda) aetas atque debilitas, nonnumquam etiam verecundia, quæ ingenuos prodit natales; ut senibus plus largiaris, qui sibi labore jam non queunt victum quærere. Similiter et debilitas corporis, et hæc juvanda promptius. Tum si quis ex divitiis cecidit in egestatem: et maxime si non vitio suo, sed aut latrociniiis, aut proscriptione, aut calumniis, quæ habebat, amisit.

159. Sed forte dicat aliquis: Cæcus uno loco sedet et præteritur, et juvenis validus frequenter accipit. Et verum est, quia obrepit per importunitatem. Non est illud judicii, sed tædii. Nam et Dominus ait in Evangelio (Luc. xi, 8) de eo qui jam clauserat ostium suum, si quis ostium ejus procaecius pulset, quia surgit et dat illi propter importunitatem.

CAPUT XXXI.

Acceptum beneficium largiori manu remittendum terræ præcipitur exemplo: nec non adductus ad eandem rem Salomonis de convivio locus, postea spiritali sensu exponitur.

160. Pulchrum quoque est propensioem ejus haberi rationem, qui tibi aut beneficium aliquod, aut munus contulit, si ipse in necessitatem incidit. Quid enim tam contra officium, quam non reddere quod acceperis? Nec mensura pari, sed uberiore reddendum arbitror, et usum pensare beneficii; ut et tu subvenias, quantum ejus ærumnam repellas. Etenim superiorem non esse in referendo quam in conferendo beneficio, hoc est minorem esse, quoniam qui prior contulit, tempore superior est, humanitate prior.

^a Negatio non deest in edit. omnibus et mss. nonnullis; ea tamen in longe pluribus potioribusque cod. reperitur. Si per interrogationem sententiam nobiscum acceperis; non incongrue.

^b Cic. lib. i, pag. 357, lin. 6: *Tertium est propositum, ut in beneficentia*, etc. Item lib. ii, pag. 382, lin. 12: *In illo autem altero genere largiendi*, etc.

^c Ibid., lib. i, pag. 357, lin. 20: *Sin autem erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia*, etc.

^d Edit. ac. pauci mss. *usum pensandum beneficii, ut tanto subvenias, quanto*, etc.

^e *Quam in conferendo*, desunt in duobus mss. et Rom. edit. sed in reliquis exstant, nec sensum ullo modo impediunt.

^f Cic. lib. i Offic., pag. 357, lin. 24: *Annon imitari*

161. Unde imitanda nobis est in hoc quoque natura terrarum, quæ susceptum semen multiplicatiori solet numero reddere quam acceperit. Ideo tibi scriptum est: *Sicut agricultura est homo insipiens, et tamquam vinea homo egens sensu. Si reliqueris eum, desolabitur* (Prov. xxiv, 30, 31). Sicut agricultura ergo etiam sapiens, ut tamquam fenerata sibi majore mensura semina suscepta restituat. Terra ergo aut spontaneos fructus germinat, aut creditos uberiore cumulo refundit ac reddit. Utrumque debes quodam hæreditario usu parentis, ne relinquaris sicut infœcundus ager. Esto tamen ut aliquis excusare possit quod non dederit, quomodo excusare potest quod non reddiderit? Non dare cuiquam vix licet, non reddere vero non licet.

162. Ideo pulchre Salomon ait: *Si sederis cœnare ad mensam potentis, sapienter intellige ea quæ apponuntur tibi: et mitte manum tuam sciens quod oportet te talia præparare. Si autem insatiabilis es, noli concupiscere escas ejus; hæc enim obtinent vitam fallacem* (Prov. xxiii, 1 et seq.). Quas nos imitari cupientes sententias, scripsimus. Conferre gratiam bonum est: at qui referre nescit, durissimus. Humanitatis exemplum ipsa terra suggerit. Spontaneos fructus ministrat quos non severis, multiplicatum quoque reddit quod acceperit. Negare tibi pecuniam numeratam non licet, quomodo licet acceptam non referre gratiam? In proverbii quoque habes, quod ita plurimum rehdhibitio ista gratiæ apud Deum consuevit valere, ut etiam in die ruinæ inveniat gratiam quando possunt præponderare peccata. Et quid aliis utar exemplis, cum Dominus ipse remunerationem uberiorem sanctorum meritis in Evangelio polliceatur, atque exhortetur ut operemur bonum opus, dicens: *Dimittite et dimittetur vobis; date et dabitur vobis; mensuram bonam, commotam, supereffluentem dabunt in sinum vestrum* (Luc. vi, 37, 38)?

163. Itaque et illud convivium Salomonis non de cibis, sed de operibus est bonis. Quo enim melius epulantur animi, quam bonis factis? Aut quid aliud tam facile potest justorum explere mentes, quam boni operis conscientia? Qui autem jucundioribus, quam facere voluistatem Dei? Quem cibum sibi solum Dominus abundare memoravit, sicut scriptum est in Evangelio: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei qui est in cœlo* (Joan. iv. 54).

agros fertiles qui multo plus afferunt quam acciperunt.

^a Ibid., lin. 27: *Demus necne in nostra potestate est: non reddere viro bono non licet.*

^b Omnes edit. et pauci mss., *vitam falsam*. Alii multo plures, *vitam fallacem*. LXX, ταῦτα γὰρ ἐχεται ζωῆς ψευδοῦς. Aq. et Th., καὶ αὐτὸς ἄριστος ψευσμάτων. Et continuo post edit. Amerb., *quam nos; alia quem nos*, etc.; mss. prope ad unum, *quas nos*, etc.

^c Rom. edit. sola, *In Salomone quoque habes: sed aut Ambrosius locum memoriter citavit, aut non libri titulum, sed materiam designavit; constat enim proverbialibus sententiis Ecclesiasticus. Infra vero eadem edit., illud convivium in proverbii non de cibis, etc.*

^d Rom. edit. sola, *Mensuram bonam confertam.*

164. Hoc cibo delectemur, de quo ait Propheta : *A* *enim sunt qui indigent beneficio, quam qui abundant.* *Delectare in Domino (Psal. xxxvi, 4).* Hoc cibo delectantur; qui superiores delectationes mirabili ingenio comprehenderunt, qui possunt scire qualis sit illa munda et intelligibilis mentis delectatio. Edamus ergo panes sapientiæ; et saturemur in verbo Dei; quia non in solo pane, sed in omni verbo Dei vita est hominis facti; ad imaginem Dei. De poculo vero satis expresse dicit sanctus Job : *Sicut terra exspectans pluviam, sic et isti sermones meos (Job. xxix, 23).*

CAPUT XXXII.

Premisso quid gratiæ ob memorati convivii ferula sit referendum, variæ reddendi beneficii rationes recensetur; ubi et de benevolentia laude, effectis atque ordine disseritur.

165. Pulchrum est ergo ut divinarum Scripturarum humescamus alloquio, et quasi ros sic in nos Dei verba descendant. Cum igitur sederis ad illam mensam potentis, intellige quis sit iste potens: et in paradiso delectationis positus, atque in convivio sapientiæ locatus, considera quæ apponuntur tibi. Scriptura divina convivium sapientiæ est: singuli libri singula sunt ferula. **44** Intellige prius quæ habeant ferulorum dapes, et tunc mitte manum; ut ea quæ legis vel quæ accipis a Domino Deo tuo, operibus exsequaris, et collatam in te gratiam officii repræsentes: ut Petrus et Paulus, qui evangelizando vicem quamdam largitori muneris reddiderunt, ut possent singuli dicere: *Gratia autem Dei sum quod sum, et gratia ejus egena in me non fuit: sed abundantius illis omnibus laboravi (I Cor. xv, 10).*

166. Alius ergo fructum accepti beneficii, ut aurum auro, argentum argento rependit: alius laborem, alius, haud scio an etiam locupletius, ^a solum restituit affectum. Quid enim si reddendi nulla facultas suppetit? In beneficio referendo plus animus quam census operatur: magisque præponderat benevolentia, quam possibilitas referendi in muneris. Gratiæ enim in eo ipso quod habetur, refertur. Magna igitur benevolentia, quæ etiam si nihil conferat, plus exhibet: et cum in patrimonio nihil habeat, largitur pluribus; idque facit sine ullo sui dispendio, et lucro omnium. Et ideo præstat benevolentia supra ipsam liberalitatem. Ditiore hæc moribus, quam illa muneribus; plures

^a Cic. Offic. lib. II, p. 384, lin. 26: *Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest, commode autem, etc.*

^b Cic. Offic. lib. I, p. 358, lin. 46: *Consilia, sermones, cohortationes, etc.*

^c Translata est hæc sententia ex Cic. lib. de Amicitia, p. 425, lin. 18, ubi habetur: *Solem enim e mundo tollere videtur, qui amicitiam e vita tollunt.*

^d Cic. lib. I Offic. p. 358, lin. 5: *Ex quo sunt illa communia: non prohibere aquam profluentem: pati ab igne, etc.*

^e Post voces, *deferre hospitium*, edit. Rom. continuo subjungit, *aquam de aqua profluenti dare, lumen de lumine accendere.* Verum non satis attenderunt qui ei præferunt, viri doctissimi, verba ista, *Non igitur, etc.*, quamdam esse parentthesin quæ per causam verborum, *deferre hospitium*, introducta est.

A enim sunt qui indigent beneficio, quam qui abundant.

167. Est autem benevolentia etiam conjuncta liberalitati, a qua ipsa liberalitas proficiscitur, cum largitatis affectum sequitur largiendi usus: et separata atque discreta. Ubi enim deest liberalitas, benevolentia manet, communis quædam parens omnium, quæ amicitiam connectit et copulat: ^b in consilii fidelis, in prosperis læta, in tristibus mœsta; ut unusquisque benevolentis se magis quam sapientis credat consilio: ut David cum esset prudentior, Jonathan tamen junioris consilii acquiescebat. ^c Tolle ex usu hominum benevolentiam, tamquam solem e mundo tuleris, ita erit; quia sine ea usus hominum esse non potest ^d ut peregrinanti monstrare viam, revocare errantem, ^e deferre hospitium, (non igitur mediocris virtus, de qua sibi plaudebat Job dicens (*Job. xxxi, 32*): *Foris autem non habitabat hospes, janua mea omni venienti patebat*) aquam de aqua profluenti dare, lumen de lumine accendere. Benevolentia itaque in his est omnibus, tamquam fons aquæ reficiens sitientem, et tamquam lumen quod etiam in aliis luceat, nec illis desit, qui de suo lumine aliis lumen accenderint.

168. Est etiam illa benevolentia liberalitas, ut si quod habes debitoris chirographum, scindens restituas, nihil a debitore consecutus debiti. Quod exemplo sui facere nos debere Job sanctus admonet (*Ibid., 35 et seq.*). Nam qui habet, non mutuatur: qui non habet, non liberat syngropham. Quid igitur etiam si ipse non exigas, avaris hæredibus reservas, quam potes cum benevolentia laude sine damno pecuniæ repræsentare?

45 169. Atque ut plenius discutiamus; ^f benevolentia a domesticis primum profecta personis, id est, a filiis, parentibus, fratribus, per conjunctionum gradus in civitatum pervenit ambitum, et de paradiso egressa mundum replevit. Denique cum in viro et femina benevolentem Deus posuisset affectum, dixit: *Erunt ambo in una carne (Gen. II, 24)*, et in uno spiritu. Unde se Eva serpenti credidit; quoniam quæ benevolentiam acceperat, esse malevolentiam non opinabatur.

CAPUT XXXIII.

Benevolentiam in Ecclesia maxime, et earundem aut affinium virtutum hominibus perseverare.

170. Augetur benevolentia cœtu & Ecclesiæ, fidei

^f Cic. Offic. lib. I, pag. 357, lin. 37: *Optime autem societas hominum, etc.* Item, pag. 358, lin. 16: *Arctior vero colligatio societatis propinquorum..... prima societas in ipso est conjugio, etc.* Nec non lin. 40: *Sed si contentio quædam, etc.*

^g *Ibid.*, pag. 358, lin. 24: *Magnum est enim eadem habere, etc.* Videtur autem per voces *percipiendæ gratiæ necessitudine* potissimum ea signari necessitudo, quæ inter ordinantem atque ordinatum, baptizantem et baptizatum, nec non inter catechizantem et catechizatum contrahitur, quo etiam referri potest quæ inter susceptores atque susceptos nascitur sacra cognatio. Quarum autem appellationem Ecclesiæ societas origo est, primam dicit *reverentiam filiorum*, qua videlicet non solum Christiani laici, sed et clerici quoque episcopos patris nomine salutabant, ut infra, cap. 41, beatum Sixtum ter compellat eo nomine sanctus

consortio, initiandi societate, percipiendæ gratiæ necessitudine, mysteriorum communione. Hæc enim etiam appellationes necessitudinum, reverentiam filiorum, auctoritatem et pietatem patrum, germanitatem fratrum sibi vindicant. Multum igitur ad cumulandam spectat benevolentiam necessitudo gratiæ.

171. Adjuvant etiam parium ^a studia virtutum. Siquidem benevolentia etiam morum facit similitudinem. Denique Jonathas filius regis imitabatur sancti David mansuetudinem, propter quod diligebat eum (I. Reg. xix, 2 et seq.). Unde et illud : *Cum sancto sanctus eris (Psal. xvii, 26)*, non solum ad conversationem, sed etiam ad benevolentiam derivandum videtur. Nam utique et filii Noe simul habitabant, et non erat in his morum concordia (Gen. ix, 22 et seq.). Habitabant etiam in domo patria Esau et Jacob, sed discrepabant (Gen. xxv, 27). Non enim erat benevolentia inter eos, quæ sibi præferret alterum : sed magis contentio, quæ præriperet benedictionem (Gen. xxvii, 14 et seq.). Nam cum alter prædurus, alter mansuetus esset, inter dispares mores, et studia compugnantia, benevolentia esse non poterat. Adde quia sanctus Jacob paternæ degenerem domus virtuti præferre non poterat.

172. Nihil autem tam ^b consociabile, quam cum æquitate justitia : quæ velut compar et socia **46** benevolentia, facit ut eos quos pares nobis credimus, diligamus. Habet autem in se benevolentia, etiam fortitudinem; nam cum amicitia ex benevolentia fonte procedat, non dubitat pro amico gravia vitæ sustinere pericula : *Et si mala mihi, inquit, evenerint per illum, sustineo (Eccli. xxii, 31)*.

Laurentius. Secundum vero statuit auctoritatem et pietatem patrum, qua nempe ibidem Sixtus vicissim appellat Laurentium, et Ambrosius cum passim hoc in opere clericos suos, tum alibi pluribus locis sacras virgines atque viduas filias nominat, quod quidem non minus pietatis esse quam auctoritatis ipsemet satis indicavit cap. 7, ubi ait : *Neque enim minus vos diligo, quos in Evangelio genui, quam si in conjugio suscepissem*, etc. Tertio demum loco germanitatem fratrum collocat, quo vocabulo primos Christianos nominari consuevisse ex bene multis intelligitur Actuum apostolorum, canonicarumque epistolarum locis.

^a Cic. Offic. lib. i, p. 358, lin. 25 : *Sed omnium societatum nulla præstantior est*, etc. Item lin. 30 : *Nihil autem est amabilius*, etc.

^b Ibid., lin. 28 : *Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus*, etc.

^c Ibid., lin. 32 : *Efficiturque id quod Pythagoras*, etc.

^d Ibid., lin. 46 : *Interdum etiam objurgationes in amicis*, etc.

^e Ibid., lin. 43 : *Sed his omnibus officiis tribuendis*, etc.

^f Ibid., pag. 359, lin. 11 : *Intelligendum est autem, cum proposita*, etc. Quod Ambrosius armorum tractationem clericis illicitam esse patefaciens, particulam jam semel et iterum hic adhibeat, manifestum est hoc modo eos distingui vel ab antiqui foederis sacerdotibus ac levitis quibus arma ferre nefas non erat, vel potius a laicis Christianis, quos quidem Evangelica lex non prohibet a militia. Scimus tamen Erasmum traduci a Sixto Sen. lib. vi Biblioth., annot. 156, nec non ab aliis nonnullis, quasi in suis

CAPUT XXXIV.

Alia nonnulla benevolentia commoda memorantur.

173. Benevolentia etiam gladium iracundiæ extorquere consuevit. Benevolentia facit ut amici vulnera utilia quam voluntaria inimici oscula sint (Prov. xxvii, 6). ^e Benevolentia facit, ut unus fiat ex pluribus; quoniam si plures amici sint, unus fiunt, in quibus unus spiritus et una sententia est. Simul advertimus etiam ^d correptiones in amicitia gratas esse, quæ aculeos habent, dolorem non habent. Compungimur enim censoriis sermonibus, sed benevolentia delectamur sedulitate.

174. Ad summam, non ^e omnibus eadem semper officia debentur, nec personarum semper, sed plerumque causarum et temporum prælationes sunt, ut vicinum quis interdum magis quam fratrem adjuverit. Quoniam et Salomon dicit : *Melior vicinus in proximo, quam frater longe habitans (Ibid., 10)*. Et ideo plerumque amici se benevolentia quisque committit, quam fratris necessitudini. Tantum valet benevolentia, ut plerumque pignora vincat naturæ.

CAPUT XXXV.

De fortitudine quæ dividitur in bellicam atque domesticam : primam sine justitia et prudentia virtutem non esse : alteram maxime in tolerantia esse positam.

175. Satis copiose justitiæ loco honesti tracturam et vim tractavimus. Nunc de ^f fortitudine tractemus, quæ velut excelsior cæteris, dividitur in res bellicas et domesticas. Sed bellicarum rerum studium a nostro officio jam alienum **47** videtur, quia animi magis quam corporis officio intendimus : nec ad arma jam spectat usus noster, sed ad pacis negotia. Majo-

Annot. in cap. iii, maxime vero in xxii Evang. secundum Lucam voluerit licitum non esse Christianis bellum gerere; adversæque opinioni notam inusserit impietatis. Verum ipsemet ita mentem explicat suam, ut sola Christianorum in Christianos bella penitus damnet, Christianorum autem contra Barbaros eatenus dicat se approbare cum Ambrosio, ut simul admonet hæc ipsa puritatis evangelicæ non esse. Attamen hoc non ita habere vel hinc intelligas quod hi Cæsares quos ob gesta bella laudatos ab Ambrosio Erasmus narrat, non omnes semper pugnare contra Barbaros. Etenim qui inter illos principes ordinem ducit Theodosius, bello Maximum atque Eugenium tyrannos, Christianos tamen, est persecutus. Et certe infra lib. iii, cap. 3, bellum a se non improbari S. Doctor palam indicat, ubi ait : *Cum gloriosum unicuique ducatur, si periculis propriis quærat universarum tranquillitatem*, etc. Quod igitur sanctus Martinus ubi primum christianus factus est, militia, Sulpitio Severo teste, abdicare cogitans, *Christi, inquit, ego sum, pugnare non mihi licet*; hoc ad singularem Spiritus sancti impulsu, quo ille ad perfectius vocabatur pugnandi genus, referri debet. Hinc est quod imperatores, qui suis edictis milites spirituali hac militia interdixere, a sanctis Patribus liberius objurgati sunt. Alias autem eis qui Christo nomen dedissent, liberum semper fuisse armorum usum vel hoc evincit, quod primis temporibus referti erant militibus christianis exercitus etiam ethnicorum imperatorum. Vide Tertullianum de Corona militis, cap. 11; Aug. de Lib. Arbit., cap. 5; Serm. 303, de S. Laurentio; de Civ. Dei lib. 1, cap. 21, et alibi pluribus locis, et præter cæteros S. Thomam 2-2, q. 40.

res autem nostri, ut Jesus Nave, Hierobaal, Samson, David summam rebus quoque bellicis retulere gloriam.

176. Est itaque fortitudo velut excelsior cæteris, sed numquam incomitata virtus; non enim seipsam committit sibi: alioquin ^a fortitudo sine justitia iniquitatis materia est. Quo enim validior est, eo promptior ut inferiorem opprimat; cum in ipsis rebus bellicis justa bella an injusta sint, spectandum putetur.

177. Numquam David nisi læcessitus bellum intulit. Itaque prudentiam fortitudinis comitem habuit in prælio. Nam et adversus Goliath immani mole corporis virum singulari certamine dimicaturus, arma quibus operaretur, respuit (I Reg. xvii, 40); virtus enim suis lacertis magis quam alienis integumentis nititur. Deinde exinus, quo gravius feriret, ictu lapidis hostem interemit. Postea numquam nisi consulto Domino (II Reg. v, 19 et seq.), bellum adorsus. Ideo in omnibus victor præliis, usque ad summam senectutem manu promptus, bello adversum Titanas suscepto, ferocibus bellator misceretur agminibus (II Reg. xxi, 15 et seq.) gloriæ cupidus, incuriosus saluti.

178. Sed non hæc sola præclara fortitudo est; sed etiam illorum gloriosam fortitudinem accipimus, qui per fidem magnitudine animi obstruxerunt leonum ora, exstinxerunt virtutem ignis ^b, effugerunt aciem gladii, convalescerunt de infirmitate fortes (Hebr. xi, 33, 34): qui non comitatu et legionibus succincti communem cum multis victoriam, sed nuda virtute animi singularem de perfidis retulerunt triumphum. Quam insuperabilis Daniel, qui ^c circa latera sua rugientes non expavit leones! Fremebant bestiæ, et ille quæbatur (Dan. xiv, 58).

CAPUT XXXVI.

Fortitudinis officium aliud esse, ut injuriam a debiliore depellamus: aliud ut non rectos animi motus coerceamus: aliud demum tam ut aspernemur humilitati, tum ut honesta infracto animo prosequamur. Quæ ab universis quidem Christianis, sed potissimum ab Ecclesiasticis viris præstandu demonstrantur.

178. Non igitur in ^d viribus corporis et lacertis tantummodo fortitudinis gloria est, sed magis in virtute animi: ^e neque in inferenda (23, q. 2, c. Non in inferenda), sed in depellenda injuria lex virtutis est. Qui enim non repellit a socio injuriam, si potest, tam est in vitio, quam ille qui facit. Unde (Exod. ii, 11 et seq.) sanctus Moyses hinc prius orsus

^a Cic. Offic. lib. 1, pag. 359, lin. 22: Sed ea animi elatio quæ cernitur in periculis et laboribus, si justitia vacat, etc.

^b Ita Gill. et Rom. edit. cum parte mss.; aut. vero cum alia, effugerunt aciem gladii. Sed in Græco textu habetur, ἐφυγον στόματα μαχαίρας, effugerunt, etc., cui consentiunt variae translationes. At infra ubi omnes edit. ac mss. aliquot, legionibus succincti; legunt alii m-s., legionibus subjecti, quidam legionibus subjectis, etc.

^c Plures mss., circa latera sua rudentes.

^d Cic. Offic. lib. 1, pag. 361, lin. 38: Omnino autem illud honestum, quod ex animo excelso, etc,

A est tentamenta bellicæ fortitudinis. Nam cum vidisset Hebræum ab Ægyptio injuriam accipientem, defendit; ita ut Ægyptium sterneret, atque in arena absconderet. Salomou quoque ait: Eripe eum qui ducitur ad mortem (Prov. xxv, 40).

179. Unde igitur hoc vel Tullius, vel etiam Panætius, aut ipse Aristoteles transtulerint, apertum est satis. Quamquam etiam his duobus antiquior dixerit Job: Saluum feci pauperem de manu potentis, et pupillum cui adjutor non erat, adjuvi. Benedictio perituri in me veniat (Job xxix, 12, 13). Nonne hic fortissimus, qui tam fortiter pertulit impetus diaboli, et vicit eum virtute mentis suæ? Neque vero de ejus dubitandum fortitudine, cui dicit Dominus: Accinge sicut vir lumbos tuos, suscipe altitudinem et virtutem: omnem autem injuriosum humiliatq (Job. xl, 2). Apostolus quoque ait: Habetis fortissimam consolationem (Hebr. vi, 18). Est ergo fortis qui se in dolore aliquo consolatur.

180. Et re vera jure ea fortitudo vocatur, quando unusquisque se ipsum ^f vincit, iram continet, nullis illecebris emollitur atque inflectitur, non adversis perturbatur, non extollitur secundis, et quasi veuto quodam, variarum rerum circumfertur mutatione. Quid autem excelsius et magnificentius, quam exercere mentem, afficere carnem et in servitudinem redigere; ut obediat imperio, consilii obtemperet, ut in adeundis laboribus impigre exsequatur propositum animi ac voluntatem?

181. Hæc igitur prima vis fortitudinis, quoniam in duobus generibus ^g fortitudo spectatur animi. Primo, ut externa corporis pro minimis habeat, et quasi superflua despicienda magis quam expetenda ducat. Secundo, ut ea quæ summa sunt, omnes quæ res in quibus honestas et illud ^h cernitur, præclara animi intentione usque ad affectum persequatur. Quid enim tam præclarum, quam ut ita animi informes tum, ut neque divitiis, neque voluptates, neque honores in maximis constitutas, neque in his studium omne conteras? Quod cum ita affectus animo fueris, necesse est illud honestum ac decorum præponendum putes, illique mentem ita intendas tuam, ut quidquid acciderit quo ⁱ frangi aucti solent, aut patrimoniis amissio, aut honoris immunitio, aut obtrectatio infidelium, quasi superior non sentias. Deinde ut te salutis ipsius pericula pro justitia suscepta non moveant.

182. Hæc vera fortitudo est, quam habet Christi

^e Ibid., pag. 353, lin. 42: Sed injustitiæ duo genera sunt, etc.

^f Ibid., pag. 360, lin. 13: Non est autem consentaneum, qui metu non frangitur, eum frangi cupiditate, etc.

^g Mss. aliquot, fortitudo flectatur; quidam, flectitur animi. Cic. Offic. lib. 1, pag. 359, lig. 49: Omnino fortis animus et magnus duobus rebus maxime cernitur, etc.

^h In mss. dictio κέρτος varias peperit ineptias; in quibusdam enim legitur, honestum cernitur; in aliis, proponi cernitur; in nonnullis, præponderare; in aliquibus, præpotens cernitur.

ⁱ Mss. aliquot, frangi homines solent.

athleta, ^a qui, nisi legitimo certamine, non coronatur. An mediocre tibi videtur præceptum fortitudinis: *Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio autem spem* (II Cor vii, 5)? Vide quot certamina, et una corona. Quod præceptum non datur, nisi qui est confortatus in Christo Jesu, cujus caro requiem non habebat. Afflictio undique: foris pugnae, intus timores. Et quamvis in periculis, in laboribus plurimis, in carceribus, in mortibus positus; animo tamen non frangebatur, sed præliabatur, adeo ut potentior suis foret infirmitatibus.

183. Itaque considera quemadmodum eos qui ad officia Ecclesiae accedunt, quæscientiam rerum humanarum habere debere doceat. Si ergo **40** mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi, quid adhuc velut viventes de hac mundo discernitis? Ne tentaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia ^b ad corruptelam ipso usu (Coloss. ii, 20 et seq.). Et infra: Si ergo concurrebatis cum Christo, quæ sursum sunt querite, non quæ super terram (Coloss. iii, 1). Et iterum: *Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram* (Ibid., 5). Et hæc quidem adhuc omnibus fidelibus: tibi autem, fili, contemptum divitiarum, profanarum quoque et animum fabulorum suadet declinationem, nihil permittens nisi quod te exerceat ad pietatem; quia corporalis exercitatio nulli rei usui est: pietas autem ad omnia utilis.

184. Exerceat ergo te pietas ad justitiam, continentiam, mansuetudinem; ut fugias juvenilia opera, confirmatus et radicatus in gratia bonum fidei su-

as beas certamen: non te implicet negotiis secularibus, quoniam Deo militas. Etiam si is qui imperatori militat, a ^c susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus; quanto magis qui fidei exerceat militiam, ab omni usu negotiationis abstinere debet, agelluli sui contemptus fructibus, si habet: si non habet, ^d stipendiorum suorum fructu! Siquidem bonus testis est qui dicit: *Juvenis fui, et senex, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus querens panem* (Psal. xxxvi, 25). Ea est enim tranquillitas animi et temperantia, quæ neque studio querendi afficitur, neque egestatis metu angitur.

CAPUT XXXVII.

Servandam ut in prosperis, ita et in adversis mentis æqualitatem; mala tamen interdum declinanda.

185. Ea est etiam quæ dicitur ^e vacuitas animi ab aegoribus; ut neque in doloribus meliores simus, neque in prosperis elatiores. Quod si hi qui ^f ad escapendam rempublicam adhortantur aliquos, hæc præcepta dant, quanto magis nos qui ad officium Ecclesiae vocamur, talia debemus agere quæ placeant Deo; ut **50** præcedat in nobis virtus Christi, et ita simus nostro probati imperatori, ut membra nostra arma justitiæ sint, arma non carnalia in quibus peccatum regnet, sed arma fortia Deo quibus peccatum destituatur; infortior caro nostra, ut in ea omnis culpa moriatur; et quasi ex mortuis viventes, novis resurgamus operibus ac moribus!

186. Hæc sunt plena honesti et decori officii sti-

^a Nonnulli mss., nisi qui legitime certaverit.

^b Quidam mss., ad corruptelam ipsorum, et infra, filii, inquit, Timothee, contemptum divitiarum... suadeo, etc.

^c Tria olim prohibita militibus fuisse ostendit Ambrosius, nimirum alienarum causarum defensionem aut procuracionem, negotiorum etiam propriorum nendum alienorum in foro prosecutionem, distractionem rerum venalium. Et de mercatura quidem, quam per leges vetitam fuisse militibus Chrysostomus quoque in Epist. I ad Timotheum prodit, plana sunt Auctoris nostri verba: duas vero priores partes non alio, quam quo eas interpretamur, sensu explicandas esse ex his legibus, quæ plures in eandem materiam supersunt, intelligere est. Etiam quas ille litium susceptiones vocat, quis non videat hoc ipsum esse quod lege 6 de Cognitor. et Procur. Olybrio et Probino cons. ab Arcadio atque Honorio sancita exprimitur in illa verba: *Nemo militantium fiat susceptor defensorve causarum, nec ad cognitionem alieni jurgii suffragator, etc.* Quam vero conveniunt hæc voces, actu negotiorum forensium cum lege 3 de Commeatu, iisdem cons. atque ab illis principibus data, ubi legimus: *Hi qui vacationem temporariam... impetrarint, nihil sibi necessitatis usurpent, nullorum actibus miscantur, etc.*: item cum seq. 15 et 17 de Re militari; quarum in priore quæ Arcadium iv, Honorium III cons. præfert, sic habetur: *Si quis posthac militem in privato negotio repertus fuerit retinere, etc.*; in posteriore autem quæ Honor. iv et Eufych. cons., ita scriptum est: *Si quis miles... repertus fuerit tibi vacans, vel alieno negotio contentus, nobis illico nuntietur, etc.* Quibus sane militem perinde a domesticis atque exteris arceri negotiis manifestum est. Neque tamen crediderimus Ambrosium respexisse ad eas leges, ut pote multo posteriores hocce tractatu: sed ipsas in aliam similitudinem quæ postea intercederint, confirmationem scriptas arbitramur. Quod etiam colligere

C licet ex Vegetio lib. ii, cap. 19. Cæterum Ambrosius ipso forensis actus satis proscrit his verbis, *ab omni usu negotiationis*; cum ea respondeant superioribus illis, *non te implicet negotiis secularibus*, quibus contentiosa quoque fori negotia planum est contineri. De aliis vero negotiationibus generibus ejusdem verba non tam rigide atque ad apices exponenda sunt. Constat siquidem non modo presbyteris et diaconis honorum Ecclesiae solitam committi administrationem; sed et sanctum Felicem omnibus pro Christo facultatibus exutum tria, ut scribit Paulinus, agri jugera condixisse, unde suæ nec non aliorum seipso pauperum vitam consuleret: præterea can. 3 synodi iv Carthag. præcipitur ut clerici victum vestitumque sibi comparent, vel artificii vel agriculturæ beneficio. Quæ omnia perfici sine quadam negotiatione non poterant. Videsis hæc de re Sozom. lib. iii, cap. 17, edit. Vales.; Decr. dist. 88 et 89; Godefridum ad legem 6 imperatorum Arcadii et Honorii supra indicatam; Spencæum lib. ii Digress. cap. 15; Ren. a Valle in Hipparcho sive lib. de Relig. negot., Thaumassinum atque alios.

^d Stipendium ad significandam pensionem viris ecclesiasticis ad victum atque vestitum præberi solitam e castris translatum; quando non solum Ambrosium hic, Augustinum Serm. 19 de verbis Domini. Hincmarum de Archid. et presbyt. eo usus reperias: verum etiam conc. Carth. iv, can. 18; Agath. can. 36; Aquisgr. cap. 119, et alia non pauca.

^e Cic. Offic. lib. i, pag. 360, lin. 20: *Vacandum autem est omni animi perturbatione, etc.* Item pag. 363, lin. 17: *Atque etiam in rebus prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus, etc.*

^f Cic. Offic. lib. i, pag. 360, lin. 45: *Caposcentibus autem rempublicam nihilominus quam philosophis, etc.* Item pag. 362, liq. 34: *Omnino qui reip. profuturi sunt, etc.*

pendia fortitudinis. ^a Sed quia in omnibus quæ agimus, non solum quid honestum, sed etiam quid ^b possibile sit quærimus, ne forte aggrediamur aliquid quod non possimus exsequi. Unde nos tempore persecutionis de civitate in civitatem concedere, immo ut verbo ipso utar, *fugere* (*Matth. x, 23*) vult Dominus; ne temere aliquis dum martyrii desiderat gloriam, offerat se periculis, quæ fortasse caro infirmior, aut remissior animus ferre ac tolerare non queat.

CAPUT XXXVIII.

Adversus futura incommoda mentem exercitatione roborandam, nec non confirmandam prævidentia: et quæ hic incurrant difficultates?

187. Nec rursus propter ^c ignaviam cedere quis ac deserere fidem debet metu periculi. Qua gratia præparandus est animus, exercenda mens, stabilienda ad constantiam, ut nullis perturbari animus possit terroribus, nullis frangi molestiis, nullis suppliciiis cedere. Quæ difficile quidem sustinentur: sed quia omnia supplicia graviorum suppliciorum vincuntur formidine, ideo si consilio firmes animum tuum, nec a ratione discedendum putes, et proponas divini iudicii metum, perpetui supplicii tormenta, potes animi subire tolerantiam.

188. Hoc igitur ^d diligentia est, ut quis ita se comparet: illud ingenii, si quis potest vigore mentis prævidere quæ futura sunt, et tamquam ante oculos locare quid possit accidere, et quid agere debeat, si ita acciderit, desinere; interdum **51** duo et tria simul volvere animo, quæ conjiciat aut singula aut conjuncta accidere posse, et aut singulis aut conjunctis disponere actus quos intelligat profuturos.

189. Fortis ergo est viri non dissimulare cum aliquid immineat, sed præterire, et tamquam explorare de specula quadam mentis, et obviare cogitatione provida rebus futuris, ^e ne forte dicat postea: Ideo ista incidi, quia non arbitrabar posse evenire. Denique nisi explorentur adversa, cito occupant. Ut in bello improvisus hostis vix sustinetur, et si imparatos inveniat, facile opprimit: ita animum mala inexplorata plus frangunt.

190. ^f In his igitur duobus illa est animi excellentia, ut primum animus tuus bonis exercitus cogita-

^a Hic Rom. edit. jugulaverat voculam *quia*, et pro *quærimus*, posuerat *quæramus*; quod videlicet sensum quodammodo suspensum efficiat antiqua lectio: verum eandem cum alia edit. ac mss. omnes exhibeant, nobis visa est in integrum restituenda. Quare periodum ita interpreteris, ut ejus pars ultima sit, *ne forte aggrediamur*, etc., quæ verba tantumdem valent, ac si scriberetur, *caveamus ne aggrediamur*, etc.

^b Ibid., pag. 364, lin. 3: *Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat ne id modo consideret*, etc.

^c Ibid., lin. 4: *In quo ipso considerandum est*, etc.

^d Ibid., lin. 6: *In omnibus autem negotiis*, etc. Item lin. 47: *Fortis vero animi et constantis est non perturbari*, etc.

^e Cic. lib. 1: *Offic. pag. 362. lin. 4: Nec committere ut aliquando dicendum sit: Non putaram.*

^f In edit. Ben. numerum 189 sequuntur numeri 200, 201, etc., evidenti mendo. EDD.

^g Tres mss., *perturbatur cogitationibus*.

^h Cod. Fisc., *Nudus egressus sum de utero matris meæ*.

tionibus, mundo corde quod verum et honestum est videat: *Beati enim mundo corde, quia ipsi etiam Deum videbunt* (*Matth. v, 8*): atque id quod honestum est solum bonum judicet: deinde nullis ^g perturbetur occupationibus, nullis cupiditatibus fluctuet.

191. Neque vero id facile quisquam facit. Quid enim tam difficile quam dispicere tamquam ex arce aliqua sapientiæ opes, aliaque omnia quæ plerisque videntur magna et præcelsa? Deinde ut iudicium tuum stabili ratione confirmes, et quæ judicaveris levia, tamquam nihil profutura contemnas? Deinde ut si quid acciderit adversi, idque grave et acerbum putetur, ita feras, ut nihil præter naturam accidisse putes, cum legeris: ^h *Nudus sum natus, nudus exibo. Quæ Dominus dedit, Dominus abstulit* (*Job 1, 21*); utique et filios amiserat et facultates. Servesque in omnibus personam sapientis et justi, sicut ille servavit qui ait: *Sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum* (*Ibid.*). Et infra: *Sicut una insipientium mulierum locuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, quæ mala sunt non sustinebimus* (*Job 11, 40*)?

CAPUT XXXIX.

Fortitudinem adversus omnia vitia dimicare debere, præcipue adversus avaritiam: quod in sancto Job docetur factum.

192. Non est igitur mediocris nec discreta a cæteris animi fortitudo, quæ bellum cum virtutibus gerat: sed quæ sola defendat ornamenta virtutum omnium, et judicia custodiat; et quæ ⁱ inexpiabili prælio adversus omnia vitia decernat, invicta ad labores, fortis ad pericula, rigidior adversus voluptates, dura adversus illecebras, quibus aurem deferre nesciat, nec (ut dicitur) ave dicat; pecuniam negligat, ^j avaritiam fugiat tamquam labem quamdam, quæ **52** virtutem effeminet. Nihil enim tam contrarium fortitudini, quam lucro vinci. Frequenter pulsus hostibus, et inclinata in fugam adversariorum acie ^k, dum exuviis cæsorum capitur præliator, inter ipsos quos stravit, miserandus occubuit: et triumphis suis dejectæ legiones dum spoliis occupantur, hostem in se revocaverunt, qui fugerat.

195. Fortitudo igitur tam immanem pestem re-

ⁱ Benign. et alii nonnulli, *inexplebili prælio: Fisc., insuperabili.*

^j Cic. *Offic. lib. 1, pag. 360, lin. 15: Quamobrem et hæc vitanda sunt, et pecuniæ, etc.*

^k Eodem sensu Polybius lib. x *Histor. : και πολλοί δή τινες κατορθώσαντες τὰς ἐπιβολὰς... οὐ μόνον ἐξέπεσον, ἀλλὰ τοῖς θλοῖς ἐσφάλησαν.* Exemplum ejus rei ipsemet suggerit lib. v. In Xenæta Antiochi præfecto Molonis perduellis arte ad interuccionem deletio. Alia suppeditant Justinus lib. 1 in Cyro Tomyris astutia profligato, atque truncato; Corn. Tacitus libro 1 *Annalium* in Armenio Germanorum duce a Cæcina Germanici legato, et alii in aliis. Quæ quidem haud annotaremus, nisi Christianorum, qui patrum memoria Turcas apud Erlam in Hungaria fusos ac stratos aviditate prædæ in se revocarunt, lugenda simul et erubescenda clades admoneret imperatores nostros alieno damno nihil fieri cautiore. Prudenter ergo rex Israel 1. iv Reg. c. 8, ne sibi prædæ occasione fraustreretur, prospiciebat. Similiter etiam Romani obser-

pellat et proterat, nec tentetur cupiditatibus, nec frangatur metu; quia virtus sibi constat, ut fortiter omnia persequatur vitia, tamquam virtutis venena: iracundiam velut quibusdam propulset armis, quæ tollat consilium, et tamquam ægritudinem vitet. Gloriæ quoque caveat appetentiam, quæ frequenter nocuit immoderatus expetita, semper autem usurpata.

194. Quid horum sancto Job vel in virtute defuit, vel in vitio obrepsit? Quomodo laborem ægritudinis, frigoris, famis pertulit? Quomodo despexit salutis periculum? Numquid rapinis divitiarum coæservatæ, de quibus tanta inopibus affluebant? Numquid avaritiam census, aut voluptatis studia cupiditatesque excitavit? Numquid trium regum injuriosa contentio, vel servorum contumelia in iram excussit? Numquid gloria sicut levem extulit, qui imprecabatur gravia sibi, si umquam vel non voluntariam celavisset culpam, vel reveritus esset multitudinem plebis, quominus annuntiaret eam in conspectu omnium? Neque enim consentaneæ sunt vitii virtutes, sed sibi constant. Quis igitur tam fortis quam sanctus Job: cui secundus adjudicari potest, qui parem vix reperit?

CAPUT XL.

Virtutem bellicam nostris etiam non defuisse, veterum exemplis, maximeque præclaro Eleazari facto demonstratur.

195. Sed fortasse aliquos bellica defixos gloria tenet, ut putent solam esse præliarem fortitudinem; et ideo me ad hæc deflexisse, quia illa nostris deforet. Quam fortis Jesus Nave, ut uno prælio quinque reges captos sterneret cum populis suis (*Josue x, 5 et seq.*)! Deinde cum adversum Gabaonitas urgeret prælium, et vereretur ne nox impediret victoriam, magnitudine mentis et fidei clamavit: *Stet sol*; et stetit, donec victoria consummaretur. Gedeon in trecentis viris de ingenti populo et acerbo hoste revexit triumphum (*Judic. vii, 8 et seq.*). Jonathan adolescens virtutem fecit in magno prælio (*I Reg. xiv, 1 et seq.*). Quid de Machabæis loquar (*I Mach. ii, 35 et seq.*)?

196. Sed prius de populo dicam Patrum, qui cum essent parati ad repugnandum pro templo Dei, et pro legitimis suis, dolo hostium die lacesciti sabbati, maluerunt vulneribus offerre nuda corpora, quam repugnare, ne violarent sabbatum. Itaque om-

vatione illius moris de quo Polybius l. x, jam allegato.

^a Cic. Offic. lib. 1, pag. 359, lin. 46: *Facillime autem ad res injustas, etc.* Item pag. 360, lin. 18: *Caevenda est etiam gloriæ cupiditas, etc.*

^b Ita mss. fere ad unum: edit. vero, *Numquid avaritia, census, aut voluptatis, etc.*

^c Mss. aliquot, *Sed sibi consistunt*; Benig., *Sed sibi contra sistunt*: quæ lectio, si vox sibi disjungeretur, non displiceret.

^d Cic. Offic. lib. 1, pag. 361, lin. 7: *Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, etc.*

^e Mss. aliquot, *præliatorum fortitudinem.*

^f Vet. edit. ac mss. non pauci, *surgeret prælium.*

^g Rom. edit. sola, *virtutem magnam fecit in prælio.*

^h Edit. Gill. ac Rom. cum mss. aliquot, *se proripuit*; melius aliæ cum mss. pluribus ac potioribus, *se*

nes læti se obtulerunt morti. Sed Machabæi considerantes quod hoc exemplo gens omnis posset perire, sabbato etiam, cum ipsi in bellum provocarentur,ulti sunt innocentium necem fratrum suorum. Unde postea stimulatus rex Antiochus, cum bellum accenderet per duces suos Lysiam, Nicanorem, Gorgiam, ita cum Orientalibus suis et Assyriis atritus est copiis, ut quadraginta et octo millia in medio campi a tribus millibus prosternerentur.

197. Virtutem ducis Judæ Machabæi de uno ejus milite considerate (*I Machab. vi, 43 et seq.*). Namque Eleazarus cum supereminens cæteris elephantum, lorica vestitus regia, adverteret, arbitratus quod in eo esset rex, cursu concitus in medium legionis se proripuit, et abjecto clypeo, utraque manu interficiebat, donec pervenit ad bestiam, atque intravit sub eam, et subjecto gladio interemit eam. Itaque calens bestia oppressit Eleazarum, atque ita mortuus est. Quanta igitur virtus animi! Primo, ut mortem non timeret: deinde, ut circumfusis legionibus inimicorum, in confertos raperetur hostes, medium penetraret agmen, et contempta morte ferocior, abjecto clypeo, utraque manu vulneratæ molem bestię subiret ac sustineret: post infra ipsam succederet, quo pleniori feriret ictu; cujus ruina inclusus magis quam oppressus, suo est sepultus triumpho.

198. Nec fefellerit opinio virum, quamvis regius fefellerit habitus; tanto enim virtutis spectaculo defixi hostes inermem, occupatum incursare non ausi, post casum ruentis bestię sic trepidaverunt, ut impares se omnes unius virtuti arbitrarentur. Denique rex Antiochus Lysię filius, qui cum centum viginti millibus hominum armatis venerat et cum triginta duobus elephantis; ita ut ab ortu solis per singulas bestias velut montes quidam splendor armorum corusco, tamquam lampadibus ardentibus refulgeret, unius territus fortitudine, pacem rogaret. Itaque Eleazarus hæredem virtutis suæ pacem reliquit. Sed hæc triumphorum sint.

CAPUT XLI.

Laudata Judæ ac Jonathæ magnitudine animi, martyrum in tolerando constantia, quæ pars non minima fortitudinis, ob oculos ponitur.

199. Verum quia fortitudo non solum secundis rebus, sed etiam adversis probatur; spectemus

proripuit. Rursus vero ubi ant. edit. et plures mss., *interficiebat bestiam*; elegantius edit. Rom. atque alii mss. licet pauciores, *interficiebat, donec pervenit* (Rom. edit., *perveniret*) *ad bestiam.*

ⁱ Quomodo inermem, qui gladio armatus utraque manu hostes interficiebat? Sed hoc ad abjectum clypeum referendum est, juxta illud Ciceronis orat. pro Cecina, pag. 45: *Arma esse suis nominibus alia ad tegendum, alia ad nocendum: quæ qui non habuerint eos inermes fuisse, etc.*

^j Sic edit. Gill. et Amerb. in marg. cum mss. longe plurimis: aliæ vero cum mss. nonnullis omitunt, *Lysię filius*; quod videlicet contrarium Scripturæ auctoritati videatur. Sed hoc loco *filius* idem est ac pupillus sive alumnus; creditus enim a patre fuerat Lysię fidei et quasi tutelæ hic Antiochus.

nunc Jude Machabæi exitum (I *Marc.* ix, 8 et seq.). **A** 54 Is enim post victum Nicanorem regis Demetrii duces, occurrit adversus viginti millia exercitus regis, cum congentis viris bellum adorsus, volentibus his cedere, ne multitudine opprimerentur, gloriosam magis mortem, quam turpem fugam sensit: *Ne crimen, inquit, nostræ relinquamus gloriæ.* Itaque commisso prælio, cum a primo orto diei in vesperam dimicaretur, dextrum cornu, in quo validissimam manam advertit hostium, aggressus facile avertit. Sed dum fugientes sequitur, a tergo vulnere locum præbuit: ita ^a gloriosorem triumphis locum mortis invenit.

200. Quid Jonatham fratrem ejus atroxam; qui cum parva manu adversus exercitus regios pugnans, desertus a suis, et cum deobus tantum relictus reparavit bellum, avertit hostem, fugitantes suos ad societatem revocavit triumphi?

201. Habes fortitudinem bellicam, in qua non medicis honesti ac decori forma est; quod mortem servituti præferat ac turpitudini. Quid autem de martyrum dicam passionibus? Et ne longius evagemur, non minores de superbo rege Antiocho Machabæi ^b pueri reverterunt triumphos, quam parentes proprii. Siquidem illi armati, isti sine armis vicerant (II *Machab.* vii, 1 et seq.). Stetit invicta septem puerorum cohors, regis cincta legionibus: defecerunt supplicia, cesserunt tortores, non defecerunt martyres. Alius coram capitis exutus, speciem muta-

erat, virtutem auxerat. Alius linguam jussus amputandam promere, respondit: Non solum Dominus audit loquentes, qui audiebat Moysen tacentem. (*Exod.* xiv, 15). Plus audit tacitas cogitationes suorum, quam voces omnium. Linguae flagellum times, flagellum sanguinis non times? Habet et sanguis vocem suam, qua clamat ad Deum, sicut clamavit in Abel (*Gen.* iv, 10).

202. Quid de matre loquar, quæ spectabat læta filiorum quot funera tot trophæa, et morientium vocibus tamquam psallentium cantibus delectabatur, pulcherrimam ventris sui citharam in filii cernens, et pietatis harmoniam omni Tyræ numero dulciorem (II *Machab.* vii, 20 et seq.)?

203. Quid de ^c bimulis loquar, qui ante palmam victoriæ acceperunt, quam sensum naturæ? Quid de sancta Agne, quæ in duarum maximarum rerum posita periculo, castitatis et salutis, castitatem protexit, salutem cum immortalitate commutavit?

204. Non prætereamus etiam sanctum Laurentium, qui cum videret Xystum episcopum suum ad martyrium duci, flere cœpit, non passionem illius, sed suam remansionem. Itaque his verbis appellare cœpit: Quo progredieris sine filio, pater: quo, sacerdos sancte, sine diacono properas **55** tuo? Numquam sacrificium sine ministro offerre consueveras. quid in me ergo displicuit, pater? Num degenerem probasti? Experire certe utrum idoneum ministrum elegeris. Cui commisisti Dominici ^d sanguinis con-

^a Erasm. ac seq. edit. cum mss. duobus, *gloriosam triumphis mortem.*

^b Non pigeat conferre hanc narrationem de martyrio fratrum Machabæorum cum eorundem historia lib. ii de Jacob et Vita beata cap. 14, latius exposita, nec non cum illis cap. seq. num. 53, verbis: *Quæ cithara dulciores ederet cantus, etc.*; videbisque alteram alteri exemplaris loco fuisse propositam.

^c Infantes intelligit a bimatu et infra Herodis jussu trucidatos, quos Ecclesiæ traditio semper numeravit inter martyres. Non incongruum scilicet esse creditum est, ut quibus ad peccati debitum aliena voluntas suffecerat, eis etiam sufficeret ad gloriæ meritum aliena, id est, Christi voluntas, et parentum dolor: *Quando Rachel ploravit filios suos, ut lacrymis obtulos suis pro Christo offerret infantes, ut Ambrosius ipse loquitur epist. ad Horontianum, olim in vet. edit. 39, quam inde avulsam Rom. edit. inter Enarrationes in Genesim collocarunt. Habuerunt varii SS. Patres sermones in natalem SS. Innocentium, maxime vero Augustinus atque Bernardus; quos consule.*

^d Ita vet. edit. quibus consentiunt omnes mss. nisi quod unus e Vat. et decem e Gall. habent *Dominici corporis et sanguinis consecrationem.* At Rom. edit. ab omnibus et scriptis et exensis Ambr. cod. discedens pro *consecrationem* repositit *dispensationem.* Ex qua mutatione causam legitimam habere se sibi visi sunt heterodoxorum non pauci, ut corruptionem ac matam editorum Helem clamarent invidiosissime. Sed non satis consulta isthæc accusatio; memniss enim ipsos oportuerat Hospinianum lib. v. Hist. Sacram. cap. 6, non editioni Rom. quæ jam multis ab annis vulgata fuerat, verum Eutropio corruptionem hanc attribuere. Nec forte vacat etiam temeritate hæc ipsa Hospiniani insinuatio. Etenim non solum in vita beati Sixti apud Linomanum, Venetæ edit. an. 1554,

verum etiam in vita sancti Laurentii, ut habetur in legenda Lombardica Jac. Genuensis excusa Nurembergi an. 1487, legitur *Dominici sanguinis dispensationem*: quod quidem haud levi indicio est, atque existare exemplar aliquod, in quo sic legatur. Verum tamen antiquiori atque genuina, minimeque, ut cum card. Bona dicamus, formidanda lectioni standum est. Enimvero sumitur *consecratio* vel pro ipso consecrandi actu, vel pro ejusdem effectu, id est, jam peracta consecratione, quorum neutrum a sensu catholico abhorret. Nam si placeat prima ratio, quid mirum Diacono consecrationem attribui, eam Guericus abbas serm. 5, de Purif., etiam populum atterat consecrare? Sane diacono competit non tantum uni e fidelium conventu, sed tanquam primario consecrantis sacerdotis ministro illius actioni cooperari per modum cujusdam, ut sic loquamur, concelebrationis: quo spectat synodi Rom. can. 5, ad episcop. Gall., apud Sirmond. tom. I Conc. Gall. Et hoc sensu accipiendos putamus locos duos, alterum Petri Blesensis epist. 125 ad episc. Londin., alterum Petri Cant. lib. de Verbo Mirif. cap. 41, quorum utrumque Hallerius lib. iii Hierar. pag. 375, de sola dispensatione, priorem vero de sola presentia Cardin. Bona lib. i. Rer. Liturg. cap. 25, num. 4, interpretatur, quos consule, sicut et Menardum nostrum in Sacrament. S. Gregorii. Porro secunda *consecrationis* acceptio, nimirum pro rei consecrate distributione, omni prorsus caret officio, maximeque nobis arridet: tum quia vox *commissisti* aliquid jam perfectum signat, et aliæ illæ *consummandorum consortium sacramentorum*, pulchre ad eandem dispensationem referuntur: tum quia proprium Diaconorum officium erat plebi Dominicum sanguinem administrare, quemadmodum Conc. Aquisgr. cap. 7: *Nam sicut in sacerdote, inquit, consecratio, ita in ministro dispensatio sacramenti est. Ille oblata*

secrationem, cui consummandorum consortium sacramentorum, huic sanguinis tui consortium negas? Vide ne periclitetur iudicium tuum, dum fortitudo laudatur. Abiectio discipuli detrimentum est magisterii. Quid! quod illustres et præstantes viri discipulorum certaminibus quam suis vincunt. Denique Abraham filium obtulit (*Gen. xxii, 9*), Petrus Stephanum præmisit (*Act. vii, 57*). Et tu, pater, ostende in filio virtutem tuam, offer quem erudisti, ut securus iudicii tui comitatu nobili pervenias ad coronam.

205. Tunc Xystus ait: Non ego te, fili, relinquo ac desero: sed majora tibi debentur certamina. Nos quasi senes levioris pugnae cursum recipimus: te quasi juvenem manet gloriosior de tyranno triumphus. Mox venies, flere desiste, post triduum me sequeris. ^a Sacerdotem et levitam hic medius numerus decet. Non erat tuum sub magistro vincere, quasi adiutorem quæreris. Quid consortium passionis meæ expetis? Totam tibi hæreditatem ejus dimitto. Quid præsentiam meam requiris? Infirmi discipuli magistrum præcedant, fortes sequantur, ut vincant sine magistro, qui jam non indigent magisterio. Sic et Elias Elisæum reliquit. Tibi ergo mando nostræ virtutis successionem.

206. Talis erat contentio, digna sane de qua certarent sacerdos et minister, quis prior pateretur pro Christi nomine. In fabulis ferunt tragicis excitationem theatri magnos esse plausus, cum se Pylades Orestem diceret; Orestes, ut erat, Orestem se esse asseveraret: ille ut pro Oreste necaretur, Orestes ne Pyladem pro se pateretur necari. Sed illis non licebat vivere, quod uterque ^b esset parricidii reus: alter qui ^c fecisset, alter qui adjuvisset. Hic Laurentium sanctum ad hoc nullus urgebat, nisi amor devotionis; tamen et ipse post triduum, cum illuso tyranno, impositus super craticulam exureretur:

sanctificat, hic sanctificata dispensat. Quæ verba etiam reperire est apud Isidorum lib. ii Off. Eccl. cap. 8, et veterem auctorem qui Hieronymi titulum falso præferit. Coactor autem hæc ei non videbitur explicatio, qui cum Ant. Godello Historiæ Eccl. tom. I, pag. 579, perpenderit in ipso missæ sacrificio dum in calice particula hostiæ sacræ immittitur, consecrationem sumi pro re consecrata. Huc adde quod ait cardinalis Bona loco laudato, dici diaconum consecrare, *quatenus sanguinem dispensat, qui est consecratio et sanctificatio nostra, et fons atque essentia omnis sanctificationis.* Apage ergo vanum quorundam cum Hospitiano commentum, qui loco citato et lib. i ejusdem Hist. Sacr. cap. 25, ex his Ambrosii verbis exprimere conatur licuisse olim diaconis in sacerdotum absentia eucharistiam conficere. Nam præterquam quod in mss. plusquam 24, et in omnibus scriptoribus a quibus hic idem locus citatur, corporis Domini omittitur mentio; ipsemet sanctus Levita non sacrificantem, sed sacrificantis ministrum se proferretur, nec de sacerdotis absentia loquitur, sed de consortio. Quapropter sicubi diaconos alio sensu legitur consecrasse, id superbæ ac temerariæ ascribendum est usurpationi.

^a Omnes edit. et mss. aliiquæ, *Inter sacerdotem*, etc. At plures mss. omittunt *inter*. Cum autem per sacerdotem episcopus intelligatur, et per levitam diaconus

A Assum est, inquit, versa et manduca. Ita animi virtute vincebat ignis naturam.

CAPUT XLII.

Potestates non irritandas, neque adulationi præbendas aures.

207. Cavendum etiam reor, ne dum aliqui nimia gloriæ ducunt cupiditate, insolentius abutantur potestatibus, et plerumque aversos a nobis animos gentiliū in studia persecutionis excitent, atque inflamment ad iracundiam. Itaque ut illi perseverare possint, et supplicia vincere, quantos perire faciunt?

208. ^c Prospiciendum etiam ne adolescentibus aperiamus aures; emolliri enim adulatione, non solum fortitudinis non esse, sed etiam ignavia videtur.

CAPUT XLIII.

De temperantia et præcipuis ejus partibus, nimirum animi tranquillitate ac moderatione, honestatis cura, et decoris consideratione.

209. Quoniam de tribus virtutibus diximus, ^d restat ut de quarta virtute dicamus, quæ temperantia ac modestia vocatur: in qua maxime tranquillitas animi, studium mansuetudinis, moderationis gratia, honesti cura, decoris consideratio spectatur et quæritur.

210. Ordo igitur quidam vitæ nobis tenendus est, ut a verecundia prima quædam fundamenta ducantur: quæ socia ac familiaris est mentis ^e placiditati, protervæ fugitans, ab omni aliena luxu, sobrietatem diligit, honestatem fovet, decorum illud requirit.

211. Sequatur conversationis electio, ^f ut adjungamur probatissimis quibusque senioribus. Namque ut æqualium usus dulcior, ita senum tutior est, qui magisterio quodam et ductu vitæ colorat mores adolescentium, et velut murice probitatis inficit. Namque si hi qui sunt ignari locorum, cum solertibus viarum

(nam ut postea Syn. Aquisgr. cap. 7, ex lib. ii Constit. Apost. cap. 25, et epist. 85 sancti Hieron. definit: *Diaconorum ordo a tribu Levi accepit exordium*) apte asseritur inter utrumque tridui interstitium convenire; sunt enim tres in hierarchia distincti gradus, episcopi, presbyteri ac diaconi, et Patres Tridentini majorum traditioni adhærentes, confirmarunt.

^b *Alter qui fecisset*, id est, Orestes qui matrem Clytemnestram in ultionem occisi ab ea patris Agamemnonis interemerat. *Alter qui adjuvisset*, Pylades nimirum ejusdem Orestis cognatus atque amicus adeo fidelis, ut uterque pro veræ amicitia forma fuerit habitus. Hic autem locus desumptus translatusque est, non ex Euripidis *Iphigenia in Tauris*, ut in margine notavit Rom. edit., sed ex Cicer. lib. v de Fin. Bon. et Mal. pag. 109, et Dial. de Amic. pag. 422, ubi hos plausus in M. Pacuvii tragœdia excitatos narrat.

^c Cic. Offic. lib. i, pag. 363, lin. 50: *Cavendum est ne assentatoribus patrifaciamus aures, nec adulari nos sinamus*, etc.

^d *Ibid.*, lin. 44: *Sequitur ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua verecundia, etc.*

^e Cic. Offic. lib. i, p. 368, lin. 5: *Est igitur adolescentis majores natu*, etc. Item lib. ii, pag. 380, lin. 38: *Facillime autem, et in optimam partem cognoscuntur adolescentes*, etc.

iter adoriri gestiunt; quanto magis adolescentes cum senibus debent novum sibi iter vitæ aggredi, quominus errare possint, et a vero tramite virtutis deflectere! Nihil enim pulchrius quam eosdem et magistros vitæ et testes habere.

212. Quærendum etiam in omni actu ^a quid personis, quid temporibus conveniat atque ætatibus, quid etiam singulorum ingenii sit accommodum. Sæpe enim quod alterum decet, alterum non decet. Aliud juveni aptum, aliud seni: aliud in periculis, aliud in rebus secundis.

213. Saltavit ante arcam Domini David (II Reg. vi, 14): non saltavit Samuel; nec ideo ille reprehensus, sed magis iste laudatus. Mutavit vultum ^b contra regem, cui nomen Achis (I Reg. xxi, 13): at hoc si fecisset remota formidine quo minus cognosceretur, nequaquam levitatis reprehensione carere potuisset. Saul quoque vallatus choro prophetarum, etiam ipse prophetavit; et de solo quasi indigno memoratum est: *Et Saul inter prophetas* (I Reg. xix, 24).

CAPUT XLIV.

Officio sibi congruo quemque studere oportere: sed multos impediri paternorum imitatione studiorum; contra quam Ecclesiastici viri faciunt.

214. Unusquisque igitur suum ingenium ^c noverit, et ad id se applicet, quod sibi aptum elegerit. Itaque quid sequatur, prius consideret. ^d Noverit bona sua, sed etiam vitia cognoscat: æqualemque se iudicem sui præbeat, ut bonis intendat, vitia declinet.

215. Alius ^e distinguendæ lectioni aptior, alius psalmo gratior, alius exorcizandis qui malo laborant spiritu, sollicitior, alius sacrario oportunior habetur. Hæc omnia spectet sacerdos, et quid cuique congruat, id officii deputet. Quo etenim unumquemque suum ducit ingenium, aut quod officium decet, id majore ^f impletur gratia.

216. Sed id cum in omni vita difficile, tum in **58** nostro actu difficillimum est. ^g Amat enim unusquisque sequi vitam parentum. Denique plerique ad

^a Cic. Offic. lib. 1, pag. 365, lin. 42: *Altera autem quæ proprie singulis est attributa; ut enim in corporibus, etc.*

^b Edit. et mss. non pauci *coram rege*: alii vero non pauciores, sed iidem antiquiores, *contra regem*, id est, ex adverso regis.

^c Cic. Offic. lib. 1, pag. 366, lin. 16: *Admodum autem tuenda sunt sua cuique, etc.* Et infra, lin. 40: *Suum igitur quisque noscat ingenium, etc.* Item pag. 367, lin. 30: *In qua deliberatione ad suam cuiusque naturam, consilium est omne revocandum, etc.*

^d Pauci mss. et vel. edit., *Non solum noverit, etc.*

^e Quamvis hic nulla fiat mentio acolythi et ostiarii, minime tamen hinc sequitur eorum ordines in Ecclesia tum temporis non exstitisse, cum illi quatuor qui recensentur, tantum exempli causa memorentur. Quod autem cum lectore atque exorcista numerantur psalmista et sacrarii custos, quorum apud nos jam nulli sunt ordines; hoc inde putamus factum quod cum minores illi clericatus ecclesiasticæ tantum institutionis sint, pro variis necessitatibus modo aucti, modo imminuti ab Ecclesia reperiuntur. De psalmista quidem sive cantore loquitur conc. Carthag. iii, can. 21; item iv, can. 40: Gregorius magnus lib. xi, 54;

A militiam feruntur, quorum militaverunt parentes, alii ad actiones diversas.

217. In ecclesiastico vero officio nihil rarius invenias quam eum qui sequatur institutum ^b patris: vel quia gravis deterret actus, vel quia in lubrica ætate difficilior abstinencia, vel quia alacri adolescentiæ videtur vita obscurior; et ideo ad ea convertuntur studia, quæ plausibilia arbitrantur. Præsentia quippe plures quam futura præferunt. Illi autem præsentibus, nos futuris militamus. Unde quo præstantior causa, eo debet esse cura attentior.

CAPUT XLV.

De pulchro et honesto: quid sit inter illa discriminis tam apud profanos auctores, quam sacros.

218. Teneamus igitur verecundiam, et eam quæ totius vitæ ornatum attollit modestiam. Non enim mediocre est rebus singulis modum servare, atque impartiri ordinem, ⁱ in quo vere præluet illud quod decorum dicitur: quod ita cum honesto jungitur, ut separari non queat. Siquidem et quod decet, honestum est, et quod honestum est, decet; ut magis in sermone distinctio sit, quam in virtute discretio. Differre enim ea inter se intelligi potest, explicari non potest.

219. Et ut conemur aliquid eruere distinctionis, ^j honestas velut bona valetudo est, et quædam salubritas corporis: decus autem tamquam venustas et pulchritudo. Sicut ergo pulchritudo super salubritatem ac valetudinem videtur excellere, et tamen sine his esse non potest, neque ullo separari modo; quoniam nisi bona valetudo sit, pulchritudo esse ac venustas non potest: sic honestas decorum illud in se continet, ut ab ea profectum videatur, et sine ea esse non possit. Velut salubritas igitur totius operis actusque nostri honestas est, et sicut species est decorum, quod cum honestate confusum, opinione distinguitur. Nam etsi in aliquo videatur excellere, tamen in radice est honestatis, sed flore præcipuo, ut sine ea decidat, in ea floreat. Quid enim est honestas, nisi quæ turpitudinem quasi mortem fugiat?

Ordo Rom. et alii: de custode vero sacrarii atque ipsius officio dicemus ad caput hujus libri L. Observa interim non omnes omnibus, sed singulis singulos ordines tribui solitos: nec non in episcopi positum fuisse arbitrio quem cui ordini destinaret.

^f Ita mss. melioris notæ: alii vero et edit., *majore implet gratia*, parum admodum diverso sensu.

^g Cic. Offic. lib. 1, pag. 367, lin. 5: *Quorum vero patres aut majores aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere, etc.*

^h *Patris*, spiritualis scilicet, id est, institutoris ac magistri: aut si contenderis patrem naturalem intelligendum, minime sane repugnabimus, modo intellexeris de patre in minoribus tantum gradibus constituto, et eatenus de initiato majoribus, quatenus eos liberos ante ordinationem suam sustulerit. Etenim ab hoc ultimo necessarie servandam continentiam Ambrosium nostrum docuisse postea suo loco evidentissime ostendemus.

ⁱ Cic. Offic. lib. 1, pag. 363, lin. 47: *Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest, etc.*

^j Ibid., pag. 364, lin. 10: *Ut enim venustas et pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine, etc.*

Quid vero inhonestum, nisi quod ariditatem ac mortem afferat? Virente igitur substantia virtutis, decorum illud tamquam flos emicat, quia radix salva est: at vero^a propositi nostri radice vitiosa, nihil germinat.

59 220. Habes hoc in nostris aliquanto expressius. Dicit enim David: *Dominus regnavit, decorem induit* (Psal. xcii, 1). Et Apostolus ait: *Sicut in die, honeste ambulate* (Rom. xiii, 13).^b Quod Græci dicunt εὐσχημόνως, hoc autem proprie significat, bono habitu, bona specie. Deus ergo primum hominem cum conderet, bona habitudine, bona membrorum compositione formavit, et optimam ei speciem dedit. Remissionem non dederat peccatorum: sed posteaquam renovavit eum spiritu, et infudit ei gratiam, qui venerat in servi forma, et in hominis specie assumpsit decorem redemptionis humanæ. Et ideo dixit Propheta: *Dominus regnavit, decorem induit*. Deinde alibi dicit: *Te decet hymnus, Deus, in Sion* (Psal. lxxiv, 2); hoc est dicere: Honestum est ut te timeamus, te diligamus, te precemur, te honorificemus; scriptum est enim: *Omnia vestra honeste fiant* (I Cor. xiv, 40). Sed possumus et hominem timere, diligere, rogare, honorare: hymnus specialiter Deo dicitur. Hoc tamquam excellentius cæteris credere est decorum, quod deferimus Deo. Mulierem quoque^c in habitu ornato orare convenit: sed specialiter eam decet orare velatam, et orare promittentem castitatem cum bona conversatione (I Tim. ii, 9, 10).

CAPUT XLVI.

Proponitur bifida decori divisio: tum postquam ostensum est quod secundum naturam sit, honestum: quod secus, turpe censendum; exemplis illustratur hæc ipsa divisio.

221. Est igitur decorum quod præeminet, cujus^d divisio gemina est. Nam est decorum quasi generale, quod per universitatem funditur honestatis, et quasi in toto spectatur corpore: est etiam speciale, quod in parte aliqua enitet. Illud generale ita est, ac si æquabilem formam atque universitatem honestatis in omni actu suo habeat concinentem; cum omnis sibi ejus vita consentit, nec in ulla aliqua re discrepat: hoc speciale, cum aliquem actum in suis habet virtutibus præminentem.

222. Simul illud adverte quod et^e decorum est secundum naturam vivere, secundum naturam de-

A gere, et turpe est quod sit contra naturam. Ait enim Apostolus quasi interrogans: *Decet mulierem non velatam orare Deum?* *ἢ ἡ ἴψα natura^f docet vos quod vir quidem si comam habeat, ignominia est illi; quoniam contra naturam est* (I Cor. xi, 13)? Et iterum dicit: *Mulier vero si capillos habent, gloria est illi* (Ibid. 15). Est enim secundum naturam, quoniam quidem capilli pro velamine sunt; hoc est enim naturale velamen. Personam igitur nobis et speciem natura ipsa dispensat, quam servare debemus: **60** utinamque et innocentiam ejus custodire possimus, nec acceptam nostra malitia mutaret!

223. ^g Habes hoc decorum generale, quia fecit Deus mundi istius pulchritudinem. Habes et per partes, quia cum faceret Deus lucem, et diem noctemque distingueret (Genes. 1, 3 et seq.), cum conderet cælum, cum terras et maria separaret, cum solem et lunam et stellas constitueret lucere super terram, probavit singula. Ergo decorum hoc, quod in singulis mundi partibus elucebat, in universitate resplenduit, sicut probat Sapientia, dicens: *Ego eram cui applaudebat.... cum lætaretur orbe perfecto* (Prov. viii, 30, 31). Similiter ergo et in fabrica humani corporis grata est uniuscujusque membri portio: sed plus in commune compositio membrorum apta delectat, quod ita sibi quadrare et convenire videantur.

CAPUT XLVII.

Ut in vita nostra eluceat decorum illud, quid præstare nos oporteat, quosve appetitus refrænare?

224. Si quis igitur^h æquabilitatem universæ vitæ, et singularum actionum modos servet, ordinem quoque, et constantiam dictorum atque operum, moderationemque custodiat, in ejus vita decorum illud excellit, et quasi in quodam speculo elucet.

225. Accedat tamenⁱ suavis sermo, ut conciliet sibi affectum audientium, gratumque se vel familiaribus, vel civibus, vel, si fieri potest, omnibus præbeat. Neque adulantem se, neque adulandum cuiquam exhibeat; alterum enim calliditatis est, vanitatis alterum.

226. Non^j despiciat quid de se unusquisque et maxime vir optimus sentiat; hoc enim modo discit bonis deferre reverentiam. Nam negligere bonorum judicia vel arrogantia, vel dissolutionis est: quo-

^a Mss. aliquot, *in virtute propositi nostri; at comodium in aliis, nec non in edit. deest, in virtute.*

^b Edit. et quidam mss., *Quod Græce dicitur.*

^c Rom. edit., *in habitu ordinato*: cæteræ non modo cum mss. sed etiam cum vulgata vers. in *habitu ornato* ex Græco scilicet, *ἐν καταστολῇ κοσμίῳ*. Rursus vero eadem edit. Rom. pro eo quod alie, ac mss. plures habent, *cum bona conversatione* reposuit cum nonnullis, *per bonam conversationem*, respiciens scilicet illud Apostoli ex loco citato. ἀλλὰ (ὁ πρέπει γυναικὶ ἐπαγγελιομένης θεοσίδειας) δι' ἔργων ἀγαθῶν promittentes pietatem per bona opera: ubi Ambrosius pietatem etiam mutavit in *castitatem*.

^d Cic. Offic. lib. 1, pag. 364, lin. 13: *Est autem ejus descriptio duplex. Nam et generale quoddam decorum, etc.*

^e Ibid., lin. 13: *Decorum id esse quod consentit*

neum sit hominis excellentiæ, etc. Item infra lin. 40: Officium autem quod ab eo ducitur, hunc primum, etc. Ibid., pag. 367, lin. 34: Nam cum in omnibus quæ aguntur, etc.

^f Omnes edit., *nos docet quod vir, etc.*, sed contra mss. auctoritatem, quibus etiam suffragatur textus Apostolicus, *διδάσκει ὑμᾶς ὅτι ἀνὴρ, etc. non vero διδάσκει ἡμᾶς, etc.*

^g Nonnulli mss. et vet. edit., *Habes hunc decorem generalem.*

^h Cic. Offic. lib. 1, pag. 364, lin. 33: *Sic hoc decorum quod elucet in vita, movet, etc.*

ⁱ Ibid., pag. 370, lin. 5: *Maximeque curandum, eos quibuscum sermonem conferimus et vereri et diligere videamur.*

^j Ibid., pag. 364, lin. 35: *Adhibenda est igitur hæc reverentia adversus homines, etc.*

rum alteri tibi superbiam ascribitur, alterum negligentiam.

227. Caveat etiam ^a motus animi sui; ipse enim sibi et observandus et circumspectendus est: et ut adversum se cavendus, ita etiam de se tuendus. Sunt enim motus, in quibus est appetitus ille, qui quasi quodam prorumpit impetu; unde Græce ὄρμη dicitur quod ^b vi quadam serrepente proripiat. Non mediocri in his vis quædam animi atque naturæ est. Quæ tamen vis gemina est, una in appetitu, altera in ratione posita, quæ appetitum refrenet, et sibi obedientem præset, et ducat quo velit: et tamquam sedulo magisterio edoceat quid fieri, quid vitari oporteat, ^c et bonæ domitrici obtemperet.

228. Solliciti enim debemus esse, ^d ne quid timere aut incuriose geramus, aut quidquam **61** omnino ^B cuius probabilem non possimus rationem reddere. Actus enim nostri causa, etsi non omnibus redditur, tamen ab omnibus examinatur. Nec vero habemus, in quo nos possimus excusare. Nam etsi vis quædam naturæ in omni appetitu sit; ^e tamen idem appetitus rationis subjectus est lege naturæ ipsius, et obedit ei. Unde boni speculatoris est ita prætereundum animo, ut appetitus neque præcurrat rationem, neque deserat; ne præcurrendo perturbet atque excludat, eamque deserendo destituat. Perturbatio tollit constantiam, destitutio prodit ignaviam, accusat pigritiam. Perturbata enim mente latius se ac longius fundit appetitus, et tamquam effrato impetu frenos rationis non suscipit, nec illa sentit aurigæ moderamina, quibus possit reflecti. Unde plerumque non solum ^C animus exagitur, amittitur ratio; sed etiam inflammatur vultus, vel iracundia, vel libidine: pallescit timore, voluptate se non capit, et nimia gestit lætitia.

229. Hæc cum sunt, abjicitur illa ^f naturalis quædam censura, gravitasque morum: nec teneri potest illa quæ in rebus gerendis atque consiliis sola potest auctoritatem suam, atque illud quod deceat tenere, constantia.

230. Gravior autem appetitus ^g ex indignatione nimia nascitur, quam acceptæ plerumque accendit injuriæ dolor. De quo satis nos psalmi quem in

^a Cic. Offic. lib. 1, p. 364, lin. 44: *Neque enim solum corporis.... sed multo etiam magis animi, etc.*

^b Mss. aliquot, *vi quadam serpente.*
^c Omnes edit. ac mss. aliquot, *ut bonæ dominatrici; alii plures potioresque, ut bonæ domitrici.* Aptius id quidem; refertur enim ad superiora, quæ appetitum refrenet, etc.

^d Cic. Offic. lib. 1, pag. 364, lin. 48: *Omnis autem actio vacare debet temeritate et negligentia, etc.*

^e Cic. lib. 1, Offic., lin. 1: *Efficiendum autem est ut appetitus rationi obediant, etc.*

^f Ibid., pag. 365, lin. 6: *A quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere, etc.*

^g Ibid., lin. 11: *Neque enim ita generati.... sed ad severitatem potius, etc.*

^h Ibid., pag. 370, lin. 12: *Rectum est autem etiam in illis contentionibus quæ cum inimicissimis fiunt, etc.*

ⁱ In superior. edit. hoc erat initium cap. 48, seq.

A præfatione posuimus (Cap. II. 6, 7), præcepta instruit. Pulchre autem et hoc accidit, ut scripturæ de Officiis, ea præfationis nostræ assertionem uteremur quæ et ipsa ad officii magisterium pertineret.

231. Sed quia supra, ut oportebat, perstrinximus quemadmodum unusquisque cavere possit, ne exaltet accepta injuria, verentes ne præfatio prolixior fieret, nunc de eo uberius disputandum arbitror. Locus enim opportunus est, ut in partibus temperantiam dicamus quemadmodum reprimatur iracundia.

CAPUT XLVIIII.

Repetito compescendæ iracundiæ argumento, tres eorum qui læcessuntur injuriis, ordines explicantur: ad quorum perfectissimum Apostolus ac David dicuntur pervenisse: ubi ex occasione quædam hujus ac futuræ vitæ traduntur discrimina.

232. Tria itaque genera esse hominum injuriam accipientium in Scripturis divinis demonstrare volumus, si possumus. Unum est eorum quibus peccator insultat, ¹ conviciatur, inequitat. Iis quia deest justitia, pudor crescit, augetur dolor. Horum similes plurimi de meo ordine, de meo numero. Nam mihi infirmo si quis injuriam faciat, forsitan, licet infirmus, donem injuriam meam. ^k Si crimen objiciat, **62** non sum tantus, ut sim contentus conscientia mea, etiamsi me ejus objecti alienum noverim: sed cupio abluere ^l ingenui pudoris notam, tamquam infirmus. Ergo oculo pro oculo, et dentem pro dente exigo, et convicium convicio rependo.

233. Si vero is sum qui conviciam, etsi nondum perfectus, non retorqueo contumeliam: etsi ^m influat ille convicium, et inundet aures meas contumeliis, ego taceo, et nihil respondeo.

234. Si vero perfectus sim (verbi gratia loquor, nam veritate infirmus sum) si ergo perfectus sim, benedico maledicentem, sicut benedicebat et Paulus; qui ait: *Maledicimur, et benedicimus* (1 Cor. IV, 12). Audierat enim dicentem: *Diligite inimicos vestros, orate pro calumniantibus et persequentibus vos* (Matth. V, 44). Ideo ergo Paulus persecutionem patiebatur, et sustinebat, quia vincebat et mitigabat humanum affectum propositæ mercedis gratia; ut illius Dei fieret, si dilexisset inimicum.

D incommodo.

ⁱ Mss. aliquot, *conviciator iniquus; unus conviciator iniquitatis; alii non pauci, conviciatur iniquitas; alii et edit. Amerb., conviciatur iniquitate; nonnulli, ac Eras. et Gill., conviciatur, inequitat; duo, conviciatur, iniquitates incitat; ceteri denique atque edit. Rom., conviciatur, inequitat: quod verbum a scribis minime intellectum tantam peperit diversitatem; cum hic inequitat, nihil aliud sit, quam veluti calcaribus incitat exagitatque.*

^k Cod. Big., *Sciens me non egisse que objiciat, non sum tantus,.... etiamsi mei objecti alienum noverim.*

^l Mss. nonnulli, *injecti pudoris notam.*

^m Edit. et pauci mss., *influat ille conviciis; alii mss. longe plurimi..... convicium.* Rursus vero ubi edit. et mss. plerique, *nihil respondeo; mss. nonnulli habent, nihil rependo.*

ⁿ Duo mss., *et benedicimus; persecutionem patimur, et sustinemus.*

235. Tamen et sanctum David in hoc quoque genere virtutis imparem Paulo non fuisse edocere possumus. Qui primo quidem cum malediceret ei filius Semei (II Reg. xvi, 7 et seq.) et crimina objiceret, tacebat et humiliabatur, et silebat a bonis suis (Psal. xxxviii, 3), hoc est bonorum operum conscientia: deinde expetebat maledici sibi, quia maledicto illo divinam acquirere misericordiam.

236. Vide autem quomodo et humilitatem et justitiam et prudentiam emerenda a Domino gratiæ reservaverit. Primo dixit: *Ideo maledixit mihi, quia Dominus dixit illi ut maledicat* (II Reg. xvi, 10). Habes humilitatem; quia ea quæ divinitus imperantur, æquanimiter quasi servulus ferenda arbitrabatur. Iterum dixit: *Ecce filius meus qui exivit de ventre meo, quærit animam meam* (Ibid., 11). Habes justitiam; si enim a nostris graviora patimur, cur indignè ferimus quæ inferuntur ab alienis? Tertio ait: *Dimittit illum ut maledicat; quoniam dixit illi Dominus, ut videat humiliationem meam, et retribuatur mihi* (Ibid., 12). Nec solum conviciantem pertulit, sed etiam lapidantem et sequentem illæsum reliquit (II Reg. xix, 22), quin etiam post victoriæ petenti veniam libenter ignovit.

237. Quod ideo inserui, ut Evangelico spiritu sancto David non solum inoffensum, sed etiam gratum fuisse convicianti docerem, et delectatum potius quam exasperatum injuriis, pro quibus mercedem sibi reddendam arbitrabatur. Sed tamen quamvis perfectus, adhuc perfectiora quærebat. Incalescebat injuriæ dolore, quasi homo: sed vincebat quasi bonus miles; tolerabat quasi athleta fortis. Patientiæ autem finis, promissorum expectatio, et ideo dicebat: *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et numerum dierum meorum, quis est, ut sciam quid desit mihi* (Psal. xxxviii, 5). **63** Finem illum quærit promissorum cœlestium, vel illum, quando unusquisque surget in suo ordine: *Primitiæ Christus, deinde hi qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt, deinde finis* (I Cor. xv, 23). Tradito enim regno Deo et Patri, et evacuatis omnibus potestatibus, ut Apostolus dixit, perfectio incipit. Hic ergo impedimentum, hic

^a Ms. unus, quia maledictio illa.
^b Duo mss. Dominus benedictionem pro maledicto hoc.

^c Ita mss. plures ac probatiores: alii nonnulli, atque edit. Sed vincebat spiritu quasi, etc.

^d Thuan. cod. ac tres alii, hic imago, veritas in cœlestibus. Verum alia lectio non solum multo pluribus mss. omnibusque edit. nititur, verum etiam consensione alterius loci ex Expos. psal. xxxviii, num. 25, ubi hæc eadem verba sine ulla diversitate legere est. Porro Edm. Albertinus lib. II. cap. 2, pag. 503, his Ambrosii verbis, *imago in Evangelio, et nunc in imagine, etc.*, hunc sensum affingit, quasi neget Vir sanctus Christum jam hic offerri, nisi in imagine, cum e contra in cœlis offerat se in veritate; atque ita imago et veritas invicem opponantur, ut altera alteram excludat. Verum nisi partium studio occæcatus esset, pervidisset utique Christum non alia de causa in imagine offerri dictum, nisi quia offertur quasi homo, quasi passionem recipiens. Quapropter ut clare sancti Doctoris mens pateat, advertendum est his verbis,

infirmas etiam perfectorum, illic plena perfectio. Ideo et dies illos requirit vitæ æternæ, qui sunt, non qui præterant; ut cognoscat quid sibi desit, quæ terra sit repromissionis perpetuos fructus ferens, quæ prima apud patrem mansio, quæ secunda, quæ tertia, in quibus pro ratione meritorum unusquisque requiescet.

238. Illa igitur nobis expetenda, in quibus perfectio, in quibus veritas est. Hic umbra^d, hic imago, illic veritas. Umbra in Lege, imago in Evangelio, veritas in cœlestibus (Hebr. x. 1, et seq.). Ante agnus offerebatur, offerebatur et vitulus, nunc Christus offertur: sed offertur quasi homo, quasi recipiens passionem; et offert se ipse quasi sacerdos, ut peccata nostra dimittat: hic in Imagine, ibi in veritate, ubi apud patrem pro nobis quasi advocatus intervenit. ^e Hic ergo in Imagine ambulamus, in imagine videmus: illic facie ad faciem, ubi plena perfectio; quia perfectio omnis in veritate est.

CAPUT XLIX.

Hic servandam in nobis virtutum imaginem, diaboli vero et vitiorum erudendam, ac in primis avaritiæ: quæ libertatem nobis adimit, variisque turbato vanitatibus imagine Dei spoliatur.

239. Ergo dum hic sumus, servemus imaginem, ut ibi perveniamus ad veritatem. Sit in nobis imago justitiæ, sit imago sapientiæ; quia venietur ad illum diem, et secundum imaginem æstimabimur.

240. Non inveniat in te adversarius imaginem suam, non rabiem, non furorem; in his enim imago nequitiæ est. Adversarius enim diabolus sicut leo rugiens quærit quem occidat, quem devoret. Non inveniat auri cupiditatem, non argenti acervos, non vitiorum simulacra; ne auferat tibi vocem libertatis. Vox enim libertatis illa est, ut dicas: *Veniet hujus mundi princeps, et in me inveniet nihil* (Joan. xiv, 30). Itaque si securus es quod nihil in te inveniat, cum venerit **64** perserutari, dices illud quod dixit ad Laban Jacob patriarcha: *Cognosce si quid tuorum apud me est* (Gen. xxxi, 32). Merito beatus Jacob, apud quem nihil Laban suum potuit reperire! Abscon-

^d *Hic umbra, hic imago, etc.*; Ecclesiam ab eo sic describi, ut sit status quidam medius inter Synagogam et cœlum; quod videlicet in illa fuerit sola umbra, in hoc autem sola veritas: at in Ecclesia utraque res simul conjuncta. Et certe adeo verum est ab Ambrosio veritatem cum imagine in Evangelico fœdere copulatam significari, ut eas sejungere non potuerit, quin ipsiusmet crucienti sacrificii, atque adeo Dominicæ incarnationis veritatem funditus everteret; cum hæc mysteria ex mente ipsius non ad Synagogam, neque ad cœlum referri queant, sed ad Ecclesiam. Sed ipse Ambrosius mentem suam loco citato Expos. psal. xxxviii, tam claris verbis exprimit, ut nullam cavillis relinquat ansam. *Videmus nunc, inquit, per imaginem bona, et tenemus imaginis bona. Vidimus Principem sacerdotum ad nos venientem, vidimus et audivimus offerentem pro nobis sanguinem suum. Sequimur, ut possumus... quia etsi nunc Christus non videtur offerre, tamen ipse offertur in terris, quando Christi corpus offertur, etc.*

^e Ms. Thuan., *Hic ergo in imagine videmur.*

derat enim Rachel simulacra deorum ejus aurea et argentea. **A** pinxerit Hierusalem Dominus ad imaginem suam, tunc adversariorum omnis imago deletur.

CAPUT L.

241. Itaque si sapientia, si fides, si contemptus sæculi, si gratia tua abscondat omnem perfidiam, beatus eris; quia non respicis in vanitates et insanias falsas (*Psal.* xxxix, 5). An mediocre est tollere vocem adversario, ut arguendi te non possit habere auctoritatem? Itaque qui non respicit in vanitates, non conturbatur; qui enim respicit conturbatur, et vanissime quidem. Quid est enim congregare opes, nisi vanum; quia caduca quærere vanum est satis? Cum autem congregaveris, qui scias an possidere liceat tibi?

242. Nonne vanum est ut mercator noctibus ac diebus conficiat iter, ^a quo aggregare possit thesauri acervos, ^b merces congregat, conturbetur ad pretium, ne forte minoris vendat quam emerit, aucupetur locorum pretia, et subito aut latrones ^c in se invidia famosæ negotiationis excitet, aut non expectatis serenioribus flatibus, dum lucrum quærir, ^d naufragium impatiens moræ incidat?

243. Annon conturbatur etiam ille vane, qui summo labore concervat, quod nesciat cui hæredi relinquat? Sæpe quod avarus summa congesserit sollicitudine, præcipiti effusione ^e dilacerat hæres luxuriosus: et diu quæsita turpis belluo, præsentium cæcus, futuri improvidus, quadam absorbet voragine. Sæpe etiam speratus successor invidiam ^f partæ acquirit hæreditatis, et celeri obitu extraneis aditæ successionis transcribit compendia.

244. Quid ^g ergo vane araneam texis, quæ inanis **C** et sine fructu est, et tamquam casses suspendis inutiles divitiarum copias: quæ etsi fluant, nihil prosunt; immo exuunt te imaginem Dei, et induunt terreni imaginem? ^h Si tyranni aliquis imaginem habeat, nonne obnoxius est damnationi? Tu deponis imaginem æterni imperatoris, et erigis in te imaginem mortis. Ejice magis de civitate animæ tuæ imaginem diaboli, et ⁱ attolle imaginem Christi. Hæc in te fulgeat, in tua civitate, hoc est, anima resplendat, quæ obliterat vitiorum imagines. De quibus ait David: *Domine, in civitatetua, 65 ad nihilum deduces imagines eorum* (*Psal.* lxxii, 20). Cum enim de-

Levitas a terrenis cupiditatibus maxime alienos esse debere. Quæ sint illorum virtutes ex Apostolo, quantave in ipsis castimonia requiratur: item quæ dignitas eorum atque officium, ad quod primariæ virtutes sunt necessariæ. Hasce ignotas non fuisse philosophis, sed in ordine illos peccovisse: nonnulla esse natura secundum officium, quæ ob adjuncta fiant contra officium; unde colligitur quantas dotes postulet dignitas levitarum: quæ sequitur verborum Moysis tribui leviticæ benedicentis expositio.

245. Quod si Evangelio Domini etiam populus ipse ad despicientiam opium informatus atque institutus est; quanto magis vos levitas oportet terrenis non teneri cupiditatibus, quorum Deus portio est? Nam cum divideretur a Moyse possessio terrena populo parum, exceptio levitas Dominus i a terrenæ possessionis consortio, quod ipse illis esset funiculus hæreditatis (*Num.* xviii, 23). Unde ait David: *Domine pars hæreditatis meæ, et calicis mei* (*Psal.* xv, 5). Denique sic appellatur levita ^k ipse meus, vel ipse pro me. Magnum ergo munus ejus, ut de eo Dominus dicat: Ipse meus; vel quemadmodum Petro dixit de statere in ore piscis reperto: *Dabis eis pro me et pro te* (*Matth.* xvii, 26). Unde et Apostolus cum episcopum dixisset debere esse sobrium, pudicum, ornatum, hospitem, docibilem, non avarum, non litigiosum, domui suæ bene præpositum, addidit: *Diaconos similiter oportet esse graves, non bilivagos, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura* (*I Tim.* iii, 8). Et hi autem probentur primum, et sic ministrent, nullum crimen habentes.

66 246. Advertimus quanta in nobis requirantur: ut abstinentes sit a vino minister Domini, ut testimonio bono fulciatur non solum fidelium, ^l sed etiam ab his qui foris sunt. Decet enim actuum operumque nostrorum testem esse publicam existimationem, ne derogetur muneri; ut qui videt ministrum altaris congruis ornatu virtutibus, auctorem prædicet, et Dominum veneretur, qui tales servulos

^a Mss. aliquot, quo aggerare; quidam, augere possit. **D**

^b Edit. ac pauci mss. merces congerat.

^c Ms. unus, in se vindices amor negotiationis excitet.

^d Mss. nonnulli, naufragium patiens mare; unus mortem incidat.

^e Quidam mss. et edit., dilapidat hæres luxuriosus.

^f Nonnulli mss., partem acquirat hæreditatis.

^g Rom. edit. sola, Quid ergo telam araneæ texis?

^h Confer, si lubet, quæ hic dicuntur cum iis quæ tom. I, lib. iv de Interpell. num. 21, et Expos. in *Psal.* xxxviii, num. 27. Sed præter hos duos locos ad quos hic respexisse Ambrosium ipsæ res loquuntur, alibi quoque non semel ut puta lib. vi Hexaem. cap. 9, num. 57, et Serm. 10, Expos. in *psal.* cxviii, num. 25, meminit imaginum imperatoriarum. Neque mirum id quidem; certum enim est non alio honoris genere Romanos principes ambitiosius coli solitos. Namque ut omittamus imagunculas illas, quas pri-

vatum nonnulli secum ferebant, et quibus depromptis, eos qui sibi mali quidpiam minitarentur, absterrebant, ut Corn. Tacitus lib. iii *Annal.* auctor est; iisdem imperatoribus maxime postquam recens proclamati fuerant, aut insignem aliquam victoriam adepti, statuas aureas, argenteas, aut ex alia pretiosa materia, non modo in earum urbium ubi erat imperii sedes, privatis ac publicis ædibus erigi, verum etiam ad remotiores provincias mitti consuesse ex multis veterum monumentis colligere est. Videsis Zosimi *Hist.* lib. iv, Libanii *epist.* 841, ad Sever., et quæ nos superiori tomo pag. 1095 annotavimus.

ⁱ Cod. Big., et attollere in imaginem Christi.

^j Mss. duo, æternæ possessionis consortio: sed minus commode.

^k Hanc eandem interpretationem habes tomo I, col. 210, num. 11, et fusius col. 1056, num. 4.

^l Mss. aliquot, sed etiam infidelium, id est, eorum qui foris sunt.

habeat. Laus enim Domini, ubi munda possessio, et A innocens familiæ disciplina.

247. De ^a castimonia autem quid loquar, quando una tantum (*Dist. 26, Una tantum*), nec repetita permittitur copula? Et in ipso ergo conjugio lex est non iterare conjugium, nec secundæ conjugis sortiri conjunctionem. Quod plerisque mirum videtur, cur etiam ante baptismum iterati conjugii ad electionem muneris et ordinationis prærogativam impedimenta generentur; cum etiam delicta obesse non soleant, si lavacri remissa fuerint sacramento. Sed intelligere debemus quia baptismo culpa dimitti potest, lex aboleri non potest. In conjugio non culpa, sed lex est. Quod culpæ est igitur in baptismo relaxatur: quod legis est in conjugio non solvitur. Quomodo autem potest hortator esse viduitatis qui ipse B conjugia frequentaverit?

248. Inoffensum autem exhibendum et immaculatum ministerium, ^b nec ullo conjugali coitu violan-

^a Cic. *Offic. lib. 1, pag. 368, lin. 8: Maxime autem hæc atas a libidinibus, etc.* Ob verba autem Ambrosiana Madeburgenses Cent. IV, cap. 10, Doctorem nostrum insimularunt, quod secundas nuptias videatur damnare. Sed illa vel de quibuslibet christianis dicta putaverunt, et sic auctoris mentem non pervidere: vel de solis clericis acceperunt, ut re vera accipienda sunt, atque ita non in unum Ambrosium, sed in Ecclesiam universam recidit ea criminatio. Siquidem digamiæ impedimentum ad sacros ordines antiquissimum est omnium, utpote in ipsis Apostoli ad Timotheum ac Titum præceptis stabilitum. At enim mirum profecto videatur illud ita intelligi non tantum ab heterodoxis, sed quibusdam etiam catholicis, quasi nihil aliud sacris ministris interdicitur, nisi plurimarum eodem tempore uxorum usus. Quasi vero in Ecclesia unquam vel ipsis laicis permissa fuerit hujusmodi polygamia? Sed non est immorandum in eo errore refutando, qui tota Ecclesiasticæ traditionis serie invictissime profligatur. Est autem aliud quod doctores antiquos in opiniones diversas scidit, nimirum utrum qui aliam conjugem ante baptismum, aliam jam baptizatus accepisset, digamiæ lege teneretur. Affirmat hic et epist. ad Vercell. Ambrosius; Hieronymus vero lib. 1 in Jovin., epist. 83, ad Ocean., et in cap. 1 ad Titum negat. Primum secuti sunt fidelissimus ejus discipulus Augustinus lib. de Bono conjug. cap. 18, num. 21; Innoc. I, epist. ad Maced., quæ in codice canonum Quenellii cura edito exhibetur; et Leo etiam I, duabus epist. quarum altera est ad Anast. Thessal. episc., altera ad episc. Metropol. per Illyr. Quæ quidem horum summorum pontificum definitio in Ecclesia occidentali apud omnes (si unum aut alterum excipias) deinceps obtinuit. Sunt autem viri eruditi qui apud orientalem Hieronymi valuisse sententiam autumant, ducti potissimum annotationibus Zonaræ ac Balsamonis in can. 17 apostolorum, quem ipsum aperte Hieronymo favere existimant. Verumtamen idem ille canon nullam conjugii ante susceptum baptismam initi facit mentionem. Et ut demus eorumdem auctorum, qui etiam non de conjugio, sed de peccatis regenerationis sacramentum antecedentibus loquuntur, eam quæ ipsis tribuitur, mentem esse; tamen quid ipsi sentiant, non quid universa orientis Ecclesia, eos testari contendemus. Quis enim credat memoratum Doctorem si tot auxiliariis copiis, fuisset succinetus, adeo timide in priore adversus Rufinum Apologia responsurum, ut cum ad Oceanum adversam sententiam Cainitarum hæresi tantum non accenseret, in allegato opere animos demittens ita scribe-

dum cognoscitis, qui integri corpore, incorrupto pudore, alieni etiam ab ipso consortio conjugali, sacri ministerii gratiam recepistis? Quod eo non præterii, quia in plerisque additioribus locis cum ministerium gererent, vel etiam sacerdotium, filios susceperunt: et id tamquam usu veteri defendunt, quando per intervalla dierum sacrificium deferebatur; et tamen castificabatur etiam populus per biduum aut triduum, ut ad sacrificium purus accederet, ut in veteri Testamento legimus (*Exod. XIX, 10*); et lavabant vestimenta sua. Si in figura tanta observantia, quanta **67** in veritate? Disce, sacerdos atque levita, quid sit lavare vestimenta tua, ut mundum corpus celebrandis exhibeas sacramentis. Si populus sine ablutione vestimentorum suorum prohibebatur accedere ad hostiam suam, tu illotus mente pariter et corpore nudes pro aliis supplicare, ^c audes aliis ministrare?

249. Non mediocre officium levitarum, de quibus

ret: Sed interrogati a fratribus quid nobis videretur, respondimus, nulli præjudicantes sequi quod velit, nec alterius decretum nostra sententia subvertentes. Neque vero cum omnem mundum plenum esse hujusmodi ordinationibus prius asseverasset, hic verba sua ad sacerdotes nonnullos restringeret. Nihil autem agit Franciscus a Messana, dum hoc Ambrosii atque Hieronymi dissidium metaphysicis quibusdam distinctionibus nititur conciliare; non enim argutiis tam manifesta tollitur discrepantia. Cæterum haud facile alium in Patribus Ambrosio vetustiorum quid de hac digamia scripserit, invenimus. Nam quo jure ad Tertullianum revocaverit Spencæus hanc quæstionem, non satis constat, cum e contrario digamiam ex marito ante baptismum contractam viduis obessa noluerit idem ille Pater Lib. de Monogamia cap. 11.

^b Ambrosianus hic locus pro clericali continentia tam clarus tamque apertus est, ut Centuriatores iisdem Cent. et cap. supra cit. ad solitas artes confugere coacti fuerint, id est, auctorem ipsum in falsi dogmatis crimen vocare. Atqui hoc loco non legislatorem agit sanctus Præsul, qui novum clericorum cervicibus jugum imponat: sed receptæ atque inolitæ consuetudini præbet testimonium. Enim vero quam universalis illa fuerit quamque firma vel hoc satis indicat, quod non nisi in *additioribus locis*, quo solent vitia quærere perfligium, invenirentur, qui institutum illud violare attentarent. Accedit præterea quod isti non ullam novi fœderis auctoritatem, non cujusquam concilii canonem, non usum quarundam Ecclesiarum in defensionem afferebant suam: sed tantum veteris Testamenti morem. Hoc autem incontinentium clericorum integumentum egregie discutit sanctus Doctor. Confer etiam quæ idem super hoc ipso argumento disputat epist. ad Vercellenses.

^c Edit. cum. mss. aliquot, *laudes pro aliis ministrare*. Melius in aliis pluribus potioribusque omittitur præpositio. Et post duos versus ubi vet. edit. cum mss. omnibus, *Ecce eligo levitas, etc.*, solæ Rom. edit., *Ecce tui ego levitas in medio filiorum Israel: redemptiones eorum erunt, et erunt mihi levitæ. Mihi enim ex quo die percussi primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi omne primogenitum in omni Israel*. Nobiscum autem satis consentiunt paginæ sacræ, nisi quod ultimam partem quam contractam exhibet Ambrosius, illæ paulo fusius dilatant in hæc verba: *Mihi enim omne primogenitum. In qua die percussi omne primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi mihi omne primogenitum in Israel.*

dicit Dominus : *Ecce eligo levitās de medio filiorum Israel pro omni primogenito aperiente vulvam filiis Israel : redemptiones eorum erunt isti, et erunt mihi levitās. Mihi enim sanctificavi primogenitum in terra Aegypti (Num. iii, 12 et 13).* Cognovimus quia non inter ceteros levitae computantur, sed omnibus praefertur, qui eliguntur ex omnibus, et sanctificantur; ut primogenita fructuum atque primitiae quae Domino deputantur, in quibus est votorum solutio, et redemptio peccatorum. *Non accipies, inquit, eos inter filios Israel : sed constitues levitas super tabernaculum testimonii, et super omnia vasa ejus astare, et super quaecumque sunt in ipso. Ipsi tollant tabernaculum et omnia vasa ejus, et ipsi ministrent in eo, et in circuitu tabernaculi castra ipsi constituunt, et promovendo, tabernaculum ipsi deponant levitae : et constituendo castra, rursum ipsum tabernaculum ipsi stant. Alienigena quicumque accesserit, morte moriatur (Num. i, 49 et seq.).*

250. Tu ergo electus es ex omni numero filiorum Israel, inter sacros fructus quasi primogenitus aestimatus, praepositus tabernaculo, ut praetendas in castris sanctitatis et fidei, ad quae si alienigena accesserit, morte morietur, positus ut operias arcam Testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quia operiuntur a levitis; ne videant qui videre non debent, et sumant qui servare non possunt. Moyses denique circumcisionem vidit spiritualem: sed operuit eam, ut in signo circumcisionem praescriberet. Vidit azyma veritatis et sinceritatis, vidit passionem Domini: operuit azymis corporalibus azyma veritatis, operuit passionem Domini, agni vel vituli immolatione.^b Et boni levitae servaverunt mysterium, fidei suae tegmine; et tu mediocre putas quod commissum est tibi? Primum ut alta Dei videas, quod est sapientiae: deinde^c ut excubias pro populo deferas, quod est justitiae: castra defendas, taberna-

^a Erasmi in marg. et Gill. in corp. cum mss. nonnullis, *vasa ejus, astare, et super*; Rom. edit., *vasa ejus, et super*.

^b Duo mss., *ut bono levitae servaretur mysterium fidei suae tegmine, unus, et boni levitae... servaverunt et tegmina*: reliqui nobiscum faciunt exceptis paucis illisque jupioris manus, qui cum edit. legunt, *Et boni levitae... sub hoc tegmine*.

^c Mss. non pauci, *ut excubias populo deferas*.

^d Cic. lib. i Offic., pag. 372, lin. 22: *Nam cum omnis honestas... placet igitur aptiora esse naturae ea officia quae ex communitate, etc.* Culpat autem philosophos Ambrosius noster, quod justitiam quae ad communitatem societatemque hominum refertur, anteposuerint sapientiae; cum hujus initium sive pars prima ad fidem divinumque cultum pertineat. Verumamen hoc loco S. Ambrosius nequaquam videtur Ciceronis doctrinam satis expendisse. Hic enim illi soli prudentiae, quam Graeci *ῥησικατα* dicunt, justitiam praefert, non vero illi principi omnium virtutum, quam *σοφία* Graeci vocant: quae rerum est divinarum atque humanarum scientia, in qua continetur Deorum et hominum communitas, et societas inter ipsas. Ubi vides divinitatis cognitionem, ac religionis officia sapientiae ab Oratore accesseri. Quod porro illam *ῥησικατα* jubet postponi justitiae, non mirum id cuiquam videatur; cum ad hanc etiam refe-

rat cultum divinum, etc. Et sane ipsemet Ambrosius supra cap. 27, pietatem in Deum justitiae subicit. Quod autem prudente dignitatem supra justitiam ex eo extollit, quod hujus illa sit fundamentum, fundamentum autem Christus, pio et christiane id quidem; non absurde tamen Tullius pag. 372, lin. 30 et seq., societatem omnibus officiis antecellere ita colligit: *etenim, inquit, cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio; ita fit ut considerate agere pluris sit, quam cogitare prudenter. Sed facile conciliabitur illud disidium, si dixerimus originis ac necessitatis in prudentia, in justitia vero dignitatis ac utilitatis esse praestantiam.*

251. Haec^d virtutum genera principalia constituerunt etiam hi qui foris sunt: sed communitatis superiorem ordinem quam sapientiae judicaverunt; cum sapientia fundamentum sit, justitia opus sit, quod manere non potest, nisi fundamentum habeat. Fundamentum autem Christus est (I Cor. iii, 11).

252. Prima ergo fides, quae est sapientiae, ut Salomon dicit, sequitur patrem: *Initium sapientiae timor Domini (Prov. ix, 10)*. Et lex dicit: *Dilige Dominum Deum tuum, dilige proximum tuum (Deut. vi, 5)*. Pulchrum est enim ut gratiam tuam atque officia in societatem humani generis conferas. Sed primum illud decorum est, ut quod habes pretiosissimum, hoc est, mentem tuam, qua nihil habes praestantius, Deo depones. Cum solveris auctori debitum, licet ut opera tua in beneficentiam et adjumenta hominum conferas, atque opem feras necessitatibus, aut pecunia, aut officio, aut etiam quocumque munere; quod late patet in vestro ministerio: pecunia, ut subvenias debito, ut obligatum liberes: officio, ut servanda suscipias, quae ministerio amittere, qui deponenda crediti.

253. Officium est igitur depositum servare ac reddere.^e Sed interdum commutatio fit, aut tempore, aut necessitate, ut non sit officium reddere quod acceperis; ut si quis contra patriam, opem Barbaris ferens, pecuniam apertus hostis reposeat: aut si cui reddas, cum adsit qui extorqueat: si furenti restituas, cum servare non queat: si insanienti gladium depositum non neges, quo se ille interimat, nonne solvise contra officium est? Si furto quaesita sciens suscipias, ut fraudeur qui amiserat, nonne contra officium est?

254. Est etiam contra officium (22, *quest. 4, c.*

rat cultum divinum, etc. Et sane ipsemet Ambrosius supra cap. 27, pietatem in Deum justitiae subicit. Quod autem prudente dignitatem supra justitiam ex eo extollit, quod hujus illa sit fundamentum, fundamentum autem Christus, pio et christiane id quidem; non absurde tamen Tullius pag. 372, lin. 30 et seq., societatem omnibus officiis antecellere ita colligit: *etenim, inquit, cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio; ita fit ut considerate agere pluris sit, quam cogitare prudenter. Sed facile conciliabitur illud disidium, si dixerimus originis ac necessitatis in prudentia, in justitia vero dignitatis ac utilitatis esse praestantiam.*

^e Mss. aliquot, *sed commutavimus superiorem ordinem, quem, etc.* Minus commode. At continuo post ubi edit. cum paucis mss., *fundamentum sit, justitia opus sit, quod, etc.*; alii partim, *fundamentum sit, justitia opus sit, quod, etc.*; partim, *fundamentum sit justitiae, opus sit; tria, et opus sit quod, etc.*

^f Era. et seq. edit. cum paucis mss., *quae est sapientia*.

^g Cic. Offic. lib. i, pag. 373: *In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum... ut prima Diis immortalibus, etc.*

^h Ibid., pag. 364, lin. 41: *Sed invidunt saepe tempora, cum ea quae maxime, etc.*

Est etiam) nonnumquam a solvere promissum, sacramentum custodire: ut Herodes qui juravit quoniam b quidquid petitus esset, daret filie Herodias, et necem Joannis praestitit, ne promissum negaret (Math. xxv, 7 et seq.). Nam de Sephthe quid dicam, qui immolavit filiam, quae sibi victori prima occurreret, quo votum impleret, quod sponderat, ut quidquid sibi primum occurrisset, offerret Deo (Judis. xi, 39)? Melius fuerat. c nihil tale promittere, quam promissum solvere parricidio.

255. Haec quanti consilii sit prospicere, non ignoratis. Et ideo eligitur lexia e, qui secretarium custodiat, ne fallatur consilio, ne fidem deserat, ne mortem timeat, ne quid intemperantius gerat, ut specie ipsa gravitatem praeferat d: nec solum animam, sed etiam oculos continentis habere quem debeat; ne vel ipseferentem sobrietatis fortassis violent occurrans; quoniam: Qui viderit uxorem ad concupiscendam eam, adulteravit eam in corde suo (Math. v, 28). Ita adulterium non solum facti collusionione, sed etiam aspectus intensione committitur.

256. Magna haec videatur, ac nimis severa, sed in magno munere non superflua; quando tanta est levitatum gratia, ut de his Moyses ip benedictioni-

bus diceret: Date Levi e viros ejus, date Levi manifestos ejus, date Levi sortem suffragii sui, et veritatem ejus viro sancto, quem tentaverunt in tentationibus, maledixerunt super 70 aquam contradictionis. Qui dicit patri suo et matri: Non appi te; et fratres suos non cognovit, et filios suos abdicavit: hic custodit verba tua, et testamentum tuum observavit (Deut. xxxiii, 8 et seq.).

257. Illi ergo viri ejus, et manifesti ejus, qui nihil in corde doli habeant, nihil fraudis occultent, sed verba ejus custodiant, et in corde suo conferant, sicut conferebat et Maria (Luc. ii, 19): qui suos parentes officio suo non noverint praefarendos, qui violatores oderint castitatis, pudicitiae ulciscantur injuriam, noverint officiorum tempora; quod majus, quod minus sit, quod cum aptum tempore est, et ut id solum sequantur quod honestum est; et esse ubi dup honeste, id quod honestius est, praependendum putent; hi jure benedicti.

258. Si quis ergo manifestet justitias Dei, et incensum imponat: Benedic, Domine, virtutem ipsius, opera manuum ejus suscipe (Deut. xxxiii, 10); et gratiam propheticae benedictionis inveniat apud eum qui vivit et regnat in saecula saeculorum, Amen,

a Cic. Offic. lib. 1, lin. 47: Potest etiam accidere promissum dliquod, etc.

b Blinæus edit. Paris., quidquid petitura esset.

c Jam dixerat supra, cap. 44, sanctus Ambrosius, alius sacrario opportunior: quae verba magno viris qui vel non legerant hunc locum, vel se legisse non meminerant, haud parum negotii facessere. Nonnulli secretarii custodiam rati sunt illis etiam quandoque demandata, qui nullum ordinem ne minorem quidem accipissent: quidam vero etsi ordinis alicujus ab aliis distincti nomen non esse arbitrarentur, hoc tamen officium hypodiacoconis aut otiariis committi solum contenderunt. Cum autem sacrarii nomine secretarium seu sacristia, et sanctuarium praecipue intelligantur, essent forte qui objicerent synodi Laedice, can. 20, quo hypodiacoconis et eorumdem locorum ingressu et sacrarium vasorum tactu interdicatur. Responderi tamen poterat cum Balsamone ac Zonara, ingressum in sacrarium non nisi cum sacra mysteria illic celebrarentur, tactum vero vasorum initiatarum non nisi cum Christi sanguinem continebant aut in supplicationibus ferebantur, illis prohibitum; si locus hic rem non decideret in eorum gratiam qui secretarii curam diaconis impositam volunt. Hinc sacrarium idem esse docent atque apud Graecos δεσφάριον et σαρκοφυλάκιον; licet huic officio non solum diaconos, verum etiam presbyteros et chorepiscopos Constantinopoli praefectos fuisse reperiamus. Sacrarium autem etiam idem erat, quod in orientali Ecclesia martyrion, sive coemeterio accipias extra basilicas posito, ubi martyrum corpora sepulta essent, sive pro ipsis basilicis quae non nisi super martyrum reliquias edificabatur, sive pro ipso sanctuario atque adeo sancto altari, sub quo cum sanctum recondentur sacri cineres, proprie martyrum confessio atque memoria vocabatur. Vide plura Hallerum de Eccl. Hierar., cap. de num. Eccles. Ordin.; Morium de Sacr. Ordin. Exercit. II, cap. 4; cardin. Bonam, lib. 1 Rer. Liturgie., c. 24; Thomassinum parte 1 Discipl. Eccl., lib. 1, c. 36; et cl. Gangium verbo Sacrarium. Porro debium non est quin Sanctus nostro provinciam hanc potissimum diaconis commissam voluerit, ut locum sanctum

majori auctoritate prohiberent ab injuria, maxime vero a profanis illis conviviis, de quibus nos aliquid lib. de Edia et Joviuo jam attigimus, et forte in posterum, ubi se dederit occasio, non nihil adjiciemus.

d Cic. lib. 1, p. 357, lin. 10: Bene Pericles... At enim praetorem, Sophocles, decet non solum manuum, sed etiam oculos abstinentes habere.

e Edit. omnes, veros ejus; mss. e contrario, viros ejus. Potuit quidem fieri ut mss. recentiores antiquum aliquod exemplar secuti sint, in quo i. pro e fuerit positum, ut advertimus in Thuanoe plusquam 1000 an. scriptum esse docit, studit, quodlibet, mercedem, et similia; veri tamen similis est viros ejus germanum esse, repositumque ab editoribus veros, ut esset quasi synonymum. Voci manifestos, cum LXX tantummodo habeant Δότε Δεσφάρους Αρτοσ, καί Αδφάριον, etc. Sed fallacem esse eam conjecturam vel hinc intelligas, quod cum sanctus Ambrosius, lib. de Benedict. Patriarch., cap. 3, tantum posuerit, Date Levi sortem suffragii sui et veritatem, etc., hinc conjecterit Flam. Nobilius S. Doctorem legisse Δέσφάρους, loco Δέσφάρους; cum tamen eum utrumque legisse hic locus demonstrat. Textus autem Heluaticus praefert, Perfectiones et illuminationes tuae viro pio tuo. Vulg.: Perfectio tua et doctrina tua viro sancto tuo. Chald. paraph.: Perfectio et lumine judicasti virum, qui inventus est sanctus coram te.

f Cic., lib. 1 Offic., p. 372, lin. 20: Eorum autem imperium quae honesta sunt, etc.

g Ita mss. complures, quibus etiam edit. accedunt, nisi quod secunda parte nonnihil immutata praefereunt, et incensum ponat. Codex autem Thuan. et alij aliquot bonae antiquitatis, manifeste justitias Dei incensum imponat. Neque id pessime, si tamen hoc modo interpretaris: Si quis remota disputatione justitias Dei pro incenso vel tamquam incensum quoddam offerat. Iterum vero mss. plures et antiquiores post verbum inveniat. Anunt primum librum: alij autem atque edit. addunt, apud eum; cod. Dig., apud Deum qui vivit et regnat; quatuor mss., apud se qui vivit et regnat, etc.

/258.

LIBER SECUNDUS.

69 CAPUT I.

Vita beatitudinem acquiri honestate, quippe qua Christianus gloriam et favores hominum spernens, opera sua Deo soli placere in votis habet.

1. Superiore ^a libro de officiis tractavimus, quæ convenire honestati arbitraremur, in qua vitam beatam positam esse nulli dubitaverunt, quam Scriptura appellat vitam æternam. Tantis enim splendor ^b honestatus est, ut vitam beatam efficiant tranquillitas conscientiæ, et securitas innocentiae. Et ideo sicut exortus sol lunæ globum et cætera stellarum abscondit lumina, ita fulgor honestatis, ubi vero et incorrupto vibrat decore, cætera quæ putantur bona secundum voluptatem corporis, **70** aut secundum sæculum clara et illustria, obumbrat.

2. Beata plane, quæ non alienis æstimatur iudiciis, sed domesticis percipitur sensibus, tamquam sui iudex. Neque enim populares opiniones pro mercede aliqua requirit, neque pro supplicio pavet. Itaque quo minus sequitur gloriam, eo magis super eam eminet. Nam qui gloriam requirunt, his ea merces presentium, umbra futurorum est, quæ impediatur vitam æternam; quod in Evangelio scriptum est: *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam (Math. vi, 2)*; de his scilicet qui velut ^c tuba canente, vulgare liberalitatem suam quam faciunt circa pauperes, gestiunt. Similiter et de jejuniis quod ostentationis causa faciunt: *Habent, inquit, mercedem suam.*

3. Honestatis igitur est vel misericordiam facere, **71** vel jejuniis deferre in abscondito; ut mercedem videaris a solo Deo tuo quærere, non etiam ab hominibus. Nam qui ab hominibus quærit, habet mercedem suam: qui autem a Deo, habet vitam æternam: quam præstare non potest nisi auctor æternitatis, sicut illud est: *Amen, dico tibi, hodie tecum eris in paradiso (Luc. xiiii, 43)*. Unde expressius Scriptura vitam æternam appellavit eam quæ

^a Cic. Offic., lib. ii, p. 373, lin. 45: *Quemadmodum officia ducentur ab honestate... explicatum arbitror libro superiore.*

^b Ultimæ edit. Paris., *honestati arbitrabamur.... positam esse minime dubitabamus.*

^c Edit. et quidam mss., *tuba canendo; alii, tuba canentes.*

^d Edit., *æstimanda relinqueretur*; mss., *æstimandum relinqueretur*: supple, negotium.

^e Quæ de variis philosophorum opinionibus circa naturalem beatitudinem hic referuntur, ea desumpta sunt a Cicerone, non quidem ex Officiorum, sed ex aliis ejusdem philosophicis libris, puta ex iis qui supersunt *Academ. quæst.* e quinque libris lib. *de Finibus bon. et mal.* ac potissimum e quinto, nec non e libris totidem *Tuscul. quæst.*, et maxime etiam ex ultimo: ubi tantam locutionum, doctrinæ, atque in multis ipsius ordinis consensionem cum eis quæ hoc et proximis duobus capitibus traduntur, advertere est; ut non sit dubium quin eo respexerit sanctus Ambrosius.

A sit beata; ut non hominum opinionibus ^d æstimandum relinqueretur, sed divino iudicio committeretur.

CAPUT II.

Variæ philosophorum de beatitudine opiniones: eam in Dei cognitione ac bonorum operum studio consistere primum probatur ex Evangelio: tum ne a philosophis videatur hoc sumptum, prophetarum testimoniis confirmatur.

4. Itaque philosophi ^e vitam beatam, alii in non dolendo posuerunt, ut Hieronymus: alii in rerum scientia, ut Herillus, qui audiens ab Aristotele et Theophrasto mirabiliter laudatam esse rerum scientiam, solam eam quasi summum bonum posuit; cum illi eam quasi bonum, non quasi solum bonum laudaverint. Alii ^f voluptatem dixerunt, ut Epicurus: alii, ut Callipho, et post eum Diodorus, ita interpretati sunt, ut alter ad voluptatem, alter ad vacuitatem doloris, consortium honestatis adungerent, quod sine ea non possit esse beata vita. Zenon Stoicus solum et summum bonum quod honestum est: Aristoteles autem vel Theophrastus et cæteri peripatetici in virtute quidem, hoc est honestate vitam beatam esse, sed compleri ejus beatitudinem etiam ^g corporis atque externis bonis asseruerunt.

5. Scriptura autem divina vitam æternam in cognitione posuit divinitatis, et fructu bonæ operationis. Denique utriusque assertionis Evangelicum suppetit testimonium. Nam et de scientia ita dixit Dominus Jesus: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3)*. Et de operibus ita respondit: *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit (Math. xix, 29)*.

6. Sed ne æstimetur hoc recens esse, et prius tractatum a philosophis, quam in Evangelio prædi-

^f *Voluptatem* hanc non tam corpoream quam spiritalem intelligi debere, sunt qui contendunt: qua de re satis diximus ad cap. 13, num. 50.

^g Edit. ac pauci mss., *corporis voluptatibus atque externis bonis*: alii nonnulli, *corporis egregiis voluptatibus*, etc. Sed Thuan., duo Vatic., totidem Laudun. et alii aliquot, *corporis, atque externis bonis*. Optime, siquidem vox *corporis* congruit cum *bonis*; ut infra clarius exprimitur. Et post duos versus ubi edit., *vitam beatam in cognitione*; unus ms., *in conjunctione*, etc.; omnes alii legunt *vitam æternam*, etc. Idque ita legendum esse declarant quæ continuo post adducuntur Scripturæ testimonia, tum quod infra dicitur, *Habet ergo vitam æternam fides*. Porro ex tota serie facile intelligas non hic agi de illa æterna vita, quæ resurrectionem secutura est, sed quæ per hanc etiam lucis usuram a justis vivitur; ac proinde vitam æternam appellari eam quæ sit beata, ut supra sub finem cap. 1 declaratur, proptereaque in sensu non errasse editiones.

catum (anteriores enim Evangelio philosophi, id est, Aristoteles et Theophrastus, vel Zenon atque Hieronymus, sed posteriores prophetis), **72** accipiant quam longe antequam philosophorum nomen audiretur, per os sancti David utrumque aperte videatur expressum. Scriptum est enim: *Beatus quem tu erudieris, Domine; et de lege tua docueris eum* (Psal. xciii, 12). Habemus et alibi: *Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupiet nimis* (Ps. cxl, 1). Docuimus de cognitione, cujus præmium æternitatis fructum esse memoravit, adjiciens Propheta, ^a quia in domo hujus timentis Dominum, vel eruditi in Lege, et cupientis in mandatis divinis: *Gloria et divitiæ, et justitia ejus manet in sæculum sæculi* (Ibid. 3). De operibus quoque in eodem psalmo subjunxit vitæ æternæ suppetere præmium viro justo. Denique ait: *Beatus vir qui miseretur et commodat, disponet sermones suos in judicio; quia in sæculum non commovebitur. In memoria æterna erit justus* (Ibid., 5, 6). Et infra: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum* (Ibid., 9).

7. Habet ergo vitam æternam fides, quia fundamentum est bonum: habent et bona facta, quia vir justus et dictis et rebus probatur. Nam si exercitatus sit in sermonibus, et desidiosus in operibus, prudentiam suam ^b factis refellit: et gravius est scire quid facias, nec fecisse quod faciendum cognoveris. Contra quoque strenuum esse in operibus, affectu infidum, ita est ac si vitioso fundamento pulchra culminum velis elevare fastigia: quo plus extruxeris, plus corrui: quia sine munimento fidei bona opera non possunt manere. Infida statio in portu navem perforat, et arenosum solum cito cedit, nec potest impositæ ædificationis sustinere onera. Ibi ergo plenitudo præmii, ubi virtutum perfectio, et quædam in factis atque dictis æqualitas sobrietatis.

CAPUT III.

Petita e Scripturis beatitudinis definitio expenditur, demonstraturque nihil ipsi vel propter externa bona accedere, vel decedere propter incommoda.

8. Et quoniam sola rerum scientia explosa est, vel quasi inanis secundum Philosophiæ disputationes superfluas, vel quasi semiperfecta sententia; consideremus quam enodem de eo divina scriptura absolvat sententiam, de quo ^c tam multiplices et implicatas atque confusas videmus esse quæstiones Philosophiæ. Nihil enim bonum Scriptura nisi quod honestum asserit, virtutemque in omni rerum statu beatam judicat, quæ neque augeatur bonis corporis,

^a Ita mss. multo plures potioresque: alii autem atque edit., *quæ sint in domo... Gloria, inquit, et divitiæ in domo ejus, etc.*

^b Edit. ac mss. aliquot, *factis repellit.*

^c Tullius in libris de Fin. bon. et mal. nec non in Tuscul. quæst. tam multas opiniones circa naturalem hujus vitæ beatitudinem esse agnoscit, ut confusionis vitandæ causa cogatur illas ad certum quemdam ordinem atque capita revocare. Sanctus autem Augustinus lib. xix de Civ. Dei, cap. 4, a Varrone proditum scribit easdem usque ad 288 posse perduc.

PATROL. XVI.

vel externis, neque minuatur adversis: nihilque tam beatum, nisi quod a peccato alienum sit, **73** plenum innocentiae, repletum gratiae Dei. Scriptum est enim: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiae non sedit: sed in lege Domini fuit voluntas ejus* (Ps. 1, 1, 2). Et alibi: *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini* (Ps. cxviii, 1).

9. Innocentia igitur et scientia beatum faciunt. Bonæ quoque operationis mercedem esse beatitudinem vitæ æternæ superius advertimus (Sup., cap. 2). Restat igitur ut spreto patrocínio voluptatis, aut doloris metu (quorum alterum quasi infractum et molliculum, alterum quasi eviratum et infirmum ^d despuit), in ipsis doloribus vitam beatam eminere demonstrat. Quod facile doceri potest, cum legerimus: *Beati estis, cum vobis maledicent, et persequuntur, et dicent omne malum adversus vos propter justitiam. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelo. Sic enim persecuti sunt et prophetas, qui erant ante vos* (Matth. v, 11, 12). Et alibi: *Quis vult venire post me, ^e tollat crucem suam, et sequatur me* (Matth. xvi, 24).

CAPUT IV.

Idem argumentum, scilicet rebus externis non minui neque augeri beatitudinem, veterum exemplis illustratur.

10. Est ergo beatitudo et in doloribus, quos plena suavitatis virtus comprimit et coerces, ipsa sibi domesticis opibus abundans, ^f vel ad conscientiam, vel ad gratiam. Neque enim parum beatus Moyses, cum Ægyptiorum vallatus populis, et mari clausus, per fluctus sibi et populo patrum pedestrem viam piis meritis invenisset (Exod. xiv, 13). Quando autem fortior, quam tunc cum extremis circumventus periculis non desperabat salutem, sed exagebat triumphum?

11. Quid Aaron, quando se beatiorem credit, quam tunc quando medius stetit inter vivos ac mortuos, et objectu sui statuit mortem, ne ad vivorum transiret agmina a cadaveribus mortuorum (Num. xvi, 48)? Quid de puero Daniele loquar, qui tam sapiens erat, ut inter leones fame exasperatos, nulla bestialis sævitæ formidine frangeretur: ita alienus a metu, ut posset epulari, nec vereretur, ne ad pastum exemplo sui feras provocaret (Dan. xiv)?

12. Est ergo et in dolore virtus, quæ sibi bonæ suavitatem exhibeat conscientiae; et ideo indicio est, quod non minuat dolor virtutis voluptatem. Sicut ergo nulla virtuti decessio beatitudinis per dolorem,

Adeundum hoc idem caput sicut duo proxime sequentia, ex quibus non parum lucis his quæ traduntur ab Ambrosio, adjici potest.

^d Edit. cum uno aut altero mss., *despuitur.... demonstrat*: alii mss. magno numero et consensu, *despuit.... demonstrat*. Non incommode, si modo ista duo verba referas ad Scripturam de qua numero superiori.

^e Edit., *post me, abneget semetipsum, tollat; mss., post me, tollat.*

^f Mss. nonnulli, *vel ad constantiam.*

ita etiam nulla accessio per voluptatem corporis aut commodorum gratiam. De quibus pulchre Apostolus ait: *Quæ mihi lucra fuerunt, hæc duxi propter Christum detrimenta esse* (Phil. III, 7, 8). Et addidit: *Propter quem omnia damna duxi, et æstimo ut ster-cora, ut Christum lucrifaciam* (Hebr. XI, 26).

13. Denique Moyses damnium suum credidit thesauros esse Ægyptiorum, et opprobrium Dominicæ crucis prætulit: nec tunc dives cum abundaret pecunia, nec postea pauper cum egeret alimento; nisi forte tunc alicui minus beatus **74** videretur fuisse, cum in deserto quotidiana alimonia sibi et populo suo deforet. Sed quod summi boni ac beatitudinis nemo negare audeat, manna ei, hoc est, panis Angelorum ministrabatur e cælo; carnis quoque quotidiana pluvia totius plebis epulis redundabat (Exod. XVI, 13 et seq.).

14. Eliæ quoque sancto panis ad victum deerat, si quæreretur (III Reg. XVII, 6): sed non videbatur deesse, quia non quæreretur. Itaque diurno corvorum obsequio mane panis, caro ad vesperam deferre-batur. Numquid ideo minus beatus, quia pauper erat sibi? Minime. Immo eo magis beatus, quia erat Deo dives. Aliis enim quam sibi divitem esse præstat, ut iste erat, qui tempore famis cibum a vidua petebat, largiturus ut hydria farinæ per triennium et sex menses non deficeret, et quotidianos usus olei vas viduæ inopi sufficeret ac ministraret (Ibid., 14). Merito ibi volebat Petrus esse, ubi istos videbat (Matth. XVII, 4). Merito in monte cum Christo in gloria appa-ruerunt; quia et ipse pauper factus est, cum dives esset.

15. Nullum ergo adminiculum præstant divitiæ ad vitam beatam. Quod evidenter Dominus in Evan-gelio demonstravit dicens: *Beati pauperes, quoniam vestrum est regnum Dei. Beati qui nunc esuriunt et sitiunt, quia saturabuntur. Beati qui nunc fle-tis, quia ridebitis* (Luc. VI, 20 et seq.). Itaque pauper-tatem, famem, dolorem, quæ putantur mala, non solum im-pedimento non esse ad vitam beatam, sed etiam ad-jumento evidentissime pronuntiatum est.

CAPUT V.

Quæ putantur bona, plerumque impedimento esse ad beatam vitam: et quæ mala, materiam esse virtutum: quod beatitudinis ac aliis exemplis confirmatur.

16. Sed et illa quæ videntur bona, divitias, satietatem, lætitiâ expertem doloris, detrimento esse ad fructum beatitudinis. Dominico declaratum iudicio liquet, cum dicitur: *Væ vobis divitibus, quia habetis consolationem vestram! Væ vobis qui saturati estis,*

^a Mss. aliquot, *Beati pauperes spiritu*; sequenti autem versu edit. solæ, et *sitiunt iustitiam*.

^b Mss. quatuor, *corporis voluptates, aut externa bona*; melius alii, *corporis aut externa bona*; uti supra 71.

^c Nonnulli mss., *angi dolore, deplorare*.

^d Paris. quædam edit., *metu doloris*; aliæ ac mss., *motu doloris*. Continuo autem ubi omnes edit. cum duobus omnino mss., *metuentem accidere*; mss. aliquot, *pænæ accidere*, perjeram; alii nonnulli, *nec pænæ accidere hæc*. Melius quidem; sed omnium op-

quia esuriatis (Ibid., 24 et seq.)! Et illis qui rident, quia lugebunt. Sic ergo non solum adminiculo non sunt ad vitam beatam ^b corporis, aut externa bona, sed etiam dispendio sunt.

17. Inde enim beatus Nabathe etiam cum lapidaretur a divite (III Reg. XXI, 13), quia pauper et infirmus adversus opes regiar, solo erat affectu et religione dives, ut pecunia regali non commutaret paternæ vineæ hæreditatem: coque perfectus, quia sanguine proprio defenderet jura majorum suorum. Inde quoque miser Achab etiam suo iudicio, quia pauperem necari fecerat; ut ejus possideret vineam.

18. Certum est solum et summum bonum esse virtutem, eamque abundare solam ad vitæ fructum beato: nec externis aut corporis bonis, sed virtute sola vitam præstari beatam, per quam vita æterna acquiritur. Vita enim beata fructus præsentium: vita autem æterna spes futurorum est.

75 19. Sunt tamen qui in hoc corpore tam infirmo, tam fragili, impossibilem vitam beatam putant, in quo necesse est ^c angi, dolere, deplorare, ægrescere: quasi vero ego in corporis exultatione dicam vitam beatam consistere, et non in altitudine sapientiæ, suavitate conscientiæ, virtutis sublimitate. Non enim in passione esse, sed victorem esse passionis beatum est, nec frangi temporalis ^d motu doloris.

20. Pone accidere hæc quæ gravia ad vim doloris feruntur, cæcitatem, exsilium, famem, stuprum filiar, amissionem liberorum. Quis neget beatum Isaac, qui non videbat in senectute, et beatitudines suis benedictionibus conferebat (Gen. XVII, 1 et seq.)? Annon beatus Jacob qui profugus patria domo, mercenarius pastor exsilium sustinuit, filiar pudicitiam ingemuit esse temeratam, famem pertulit (Gen. XXXI, 1, et seq.)? Non ergo beati quorum fide Deus accipit testimonium, cum dicitur: *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob* (Gen. XXXIV, 1 et seq.)? Misera est servitus, sed non miser Joseph; immo plane beatus, cum dominæ libidines in servitute positus coerceret (Gen. XXXIV, 8 et seq.)? Quid de sancto David loquar, qui trium filiorum deploravit ^e obitum (II Reg. XIII, 5), et quod his durius, incestum filiar (II Reg. XVIII, 33)? Quomodo non beatus, de cuius successione beatitudinis auctor exortus est, qui plurimos fecit beatos? *Beati enim qui non viderunt et crediderunt* (Joan. XX, 29). Fuerunt et ipsi in sensu infirmitatis, sed evaluatorunt de infirmitate fortes. Quid laboriosius autem sancto Job vel ^f in domus incendio, vel filiorum decem interitu momentaneo, doloribus corporeis? Numquid minus

time Thuan. et alii longe plurimi: *Pone accidere*, id est, fac, esto, flnge: quæ verba rhetorice concessionem inserviunt.

^e Ita mss. summo consensu; edit. vero subdunt, *interitum Ammon et Absalon atque infantuli ex ea quæ fuit Uriæ nati.... filiar Thamar*.

^f Mss. nonnulli, *in domorum incendio*: sed cum nullam Jobi domum incendio consumptam in sacris paginis reperiamus, non deerunt forte qui suspectam habeant utramque lectionem. Attamen recte dici potest *domus incendium*, pro clade illius ac ruina.

beatus, quam si illa non pertulisset, in quibus magis probatus est (*Job* 1, 14 seq.; 11, 7 seq.)?

21. Esto tamen fuisse in illis aliquid acerbitatis, quem virtus animi non abscondit dolorem. Neque enim ^a profundum mare negaverim, quia vadosa sunt littora; neque cœlum lucidum, quia interdum obtexitur nubibus; neque terram secundam, quia aliquibus locis jejuna ^b glareæ est: aut lætas segetes, quia intermixtam solent habere sterilem avenam. Similiter puta ^c beata mensura conscientiae interpellari aliquo acerbo doloris. Nonne totius manipulis vitæ beatæ, si quid forte accidit adversi atque amaritudinis, tamquam sterilis avena absconditur, aut tamquam lolii amaritudo frumenti suavitate obducitur?

^d Sed jam ad proposita pergamus.

76. CAPUT VI.

De utili non quæstioso illo, sed justo et honesto, quod etiam damnis quæritur: ac dividitur in utile corporum et pietatis.

22. Superiore libro ita ^e divisionem fecimus, ut primo loco esset honestum ac decorum, a quo officia ducerentur, secundo loco quid utile. Et quemadmodum in primo diximus quia inter honestum et decorum est quædam distinctio, quæ magis intelligi quam explicari possit: sic et cum utile tractamus, considerandum videtur quid utilius.

23. ^f Utilitatem autem non pecuniarii lucri æstimatione subducimus, sed acquisitione pietatis; sicut Apostolus ait: *Pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ præsentis et futuræ* (1 Tim. iv, 8). Itaque in scripturis divinis, si diligenter quæramus, sæpe invenimus quod honestum est, utile vocari: *Omnia mihi licent, sed non omnia utilia sunt* (1 Cor., vi, 12). Supra de vitis loquebatur. Hoc ergo dicit: *Licet peccare, sed non decet. In potestate sunt peccata, sed non sunt honesta. Luxuriari promptum, sed non justum. Non enim Deo esca, sed ventri colligitur.*

24. Ergo quia quod utile, id etiam justum: justum est ut ^g serviamus Christo qui nos redemit; ideo justus, qui pro ejus nomine morti se obtulerunt: injusti qui declinaverunt, ^h de quibus dicit: *Quæ utilitas in san-*

^a Ex Ciceronis lib. v de Fin. bon. et mal. sub finem, ubi hæc habentur: *At enim qua in vita est aliquid mali, ea beata esse non potest. Ne seges quidem igitur spicis uberibus et crebris, si avenam uspiam videris: nec mercatura quæstiosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc usquequaque aliter in vita, et non ex maxima parte de tota judicabis?* etc.

^b *Glareæ*, terra est arenosa, minutisque scrupis et calculis referta: de qua Virg. lib. ii Georg. versu 212:

*Nec jejuna quidem clivosi glareæ ruris
Vix humiles apibus castas roreisque ministrat.*

^c Sic. edit. omnes, ac plerique mss.; alii tamen aliquot partim, *beatam conscientiam*, partim *beatæ esse conscientiam*. Ubi vero eadem edit. ac pauci mss., *acerbo dolore*: alii plures legunt, *acervo*, partim, *beatam conscientiam*, partim, *beatæ esse doloris*: commedius vero Thuan. et reliqui, *acerbo doloris*.

^d Cic. lib. ii, pag. 374, lin. 49: *Sed jam ad instituta pergamus.*

quino meo (*Psal.* xxix, 10); id est, qui justitiæ meæ profectus? Unde et illi: *Alligemus justum, quia inutile est nobis Esai.* iii, 10), ⁱ id est, iniustus qui nos arguit, condemnat, corripit. Licet hoc possit etiam ad avaritiam hominum impiorum derivari, quæ perfidiæ vicina est; sicut in Juda proditore legimus, qui avaritiæ studio et pecuniæ cupiditate, laqueum proditoriis incurrit atque incidit.

25. De hac igitur tractandum est utilitate, quæ sit plena honestatis, sicut ipsis verbis definitur Apostolus dicens: *Hoc autem ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum injiciam vobis, sed ad id quod honestum est* (1 Cor. vii, 35). Liqueat igitur i quod honestum est, utile esse; et quod utile, honestum: et quod utile justum; et quod justum, utile. Neque enim mihi ad mercatores lucri cupidine avaros, sed ad filios sermo est, et sermo de Officiis, quæ vobis quos elegi ⁱⁿ ministerium Domini, inculcare gestio atque infundere; ut ea quæ mentibus ac moribus vestris usu atque institutione inolita atque **77** impressa sunt, etiam sermone ac disciplina aperiantur.

26. Itaque de utilitate dicitur, utar illo versiculo prophético: *Declina cor meum in testimonia tua, et non in avaritiam* (*Psal.*, 118, 36); ne utilitatis sonus excitet pecuniæ cupiditatem. Denique aliqui habent: *Declina cor meum in testimonia tua, et non ad utilitatem*; hoc est, illam quæstum nundinas aucupantem utilitatem, illam usu hominum ad pecuniæ studia inflexam ac derivatam. Vulgo enim hoc solum dicunt utile, quod quæstuosum: nos autem de ea tractamus utilitate, quæ damnis quæritur; ut Christum lucremur, ⁱⁿ cuius quæstus est pietas cum sufficientia (1 Tim. vi, 6). Magnus profecto quæstus, ⁱⁿ quo pietatem acquirimus, quæ apud Deum dives est, non caducis facultatibus, sed muneribus æternis: in quibus non tentatio lubrica, sed constans et perpetua sit gratia.

27. Est igitur utilitas alia corporalis, alia pietatis, sicut divisit Apostolus: *Corporalis enim exercitatio ad modicum, inquit, utilis est: pietas autem ad omnia utilis est* (1 Tim. iv, 8). Quid autem tam honestum, quam integritas? Quid tam decorum, quam

^e Ibid. *Quinque igitur rationibus propositis officii perseguendi quarum duæ ad decus, etc.*

^f Ibid., pag. 375, lin. 4: *Quod utile appellatur; in quo verbo lapsa consuetudo, etc.*

^g Alluditur ad id quod ibidem, pag. 376, lin. 48, dicitur: *Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius et potestati, etc.*

^h Edit., *de quibus dicitur.... dum descendo in corruptionem, id est, quis, etc.*

ⁱ Sex mss., *id est injustis*: cui lectioni conjecturæ suæ calculum adiecit vir non inductus: alii tamen 28 et omnes edit., *id est, injustus*. Magis apposite; non enim ad vocem, *nobis*: sed ad *inutilis* referenda est vox, *injustus*: cum id agat hoc loco sanctus Doctor, ut et utile pro justo, et contra inutile pro injusto sumi demonstrat.

^j Ita mss. omnes, duobus exceptis, in quibus est aliquod confusionis: edit. vero, *quod honestum est, utile et justum esse: et quod utile, honestum et justum: et quod justum, utile et honestum.*

^k Cic. lib. ii, pag. 375, lin. 48: *Deos placatos pietas efficit et sanctitas, etc.*

immaculatum servare corpus, et inviolatum atque A intaminatum pudorem? Quid etiam tam decorum, quam ut vidua uxor defuncto conjugii fidem servet? Quid etiam hoc utilius, quo regnum cœleste acquiratur? Sunt enim qui se castraverunt propter regnum cœlorum (*Matth.*, xix, 12).

CAPUT VII.

Utilitatem idem esse ac honestatem; nihil autem utilius dilectione, quæ mansuetudine, affabilitate, beneficentia, justitia aliisque virtutibus comparatur; quemadmodum ex Moysis atque Davidis historia datur intelligi: postremo et e dilectione fidem nasci, et rursus e fide dilectionem.

28. Est igitur non solum familiare contubernium honestatis et utilitatis, sed eadem quoque utilitas, quæ honestas. Ideo et ille qui regnum cœlorum volebat omnibus aperire, non quod sibi utile quærebat, sed quod omnibus. Unde ordo quidam nobis et gradus faciendus est, etiam ab his usitatis et communibus ad ea quæ sunt præcellentia; ut ex pluribus utilitatis colligamus profectum.

29. Ac primum noverimus nihil tam utile, ^a quam diligere: nihil tam inutile, quam non amari; nam odio haberi exitiale ac nimis capitale arbitror. Itaque id agamus, ut omni sedulitate commendemus existimationem opinionemque nostram, ac primum ^b placiditate mentis et animi benignitate influamus in affectum hominum. Popularis enim et grata est omnibus bonitas, nihilque quod tam facile illabatur humanis sensibus. Ea si mansuetudine morum ac facilitate, tum moderatione præcepti, ^c et affabilitate sermonis, verborum honore, patienti quoque sermonum vice, modestiæque adjuvetur gratia, incredibile quantum procedit ad cumulum dilectionis.

78. 30. ^d Legimus enim non solum in privatis; sed etiam in ipsis regibus, quantum facilitas blandæ ^e affabilitatis profecerit, aut superbia verborumque obfuerit tumor; ut regna ipsa labefactaret, et potestatem solveret. Jam si quis ^f consilio, usu, ministerio, officiis popularem comprehendat gratiam: aut si quis periculum suum pro universa plebe offerat; non est dubium quod tantum charitatis a plebe in eum refundatur, ut populus salutem ejus et gratiam sibi præferat.

31. Quantas Moyses a populo illatas ^g absorbebat contumelias (*Exod.* xxxii, 11 et seq.): et cum Dominus in insolentes vindicare vellet; se tamen pro populo offerebat frequenter, ut indignationi divinæ plebem subduceret! ^h Quam mihi sermone post injurias appellabat populum, consolabatur in laboribus, delinibat oraculis, fovebat operibus: et cum Deo

^a Cic. lib. ii, pag. 377, lin. 2: *Rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad opes tuendas quam diligere, etc.*

^b Edit., ac facilitate animi, moderatione præcepti, et affabilitate sermonis, verborumque honore. Cic. lib. ii, pag. 378, lin. 24: *Sed est alius quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere, etc.*

^c Cic. lib. ii, pag. 380, lin. 48: *Sed tamen difficile dictu est quantopere conciliet animos hominum, etc.*

^d Ibid. lin. 49: *Exstant epistolæ et Philippi ad*

constanter loqueretur (*Gen.*, xxxiii, 8 et seq.); homines tamen humili et grata appellatione affari sollebat! Merito æstimatus est supra homines, ut et vultum ejus non possent intendere (*Gen.*, xxxiv, 29 et seq.), et sepulturam ejus non repertam crederent (*Deut.*, xxxiv, 6); quia sic sibi totius plebis mentes devinxerat, ut plus eum pro mansuetudine diligerent, quam pro factis admirarentur (*I Reg.* x, 12, et alibi).

32. Quid ejus imitator sanctus David, electus ex omnibus ad plebem regendam, quam mitis et blandus, humilis spiritu, sedulus corde, facilis affectu! Ante regnum se pro omnibus offerebat: rex cum omnibus æquabat suam militiam, et partiebatur laborem: fortis in prælio, mansuetus in imperio, patiens B in convicio, ferre magis promptus quam referre injurias. Ideo tam charus erat omnibus, ut juvenis ad regnum etiam invitatus peteretur, resistens cogeretur, senex ne prælio interesset a suis rogaretur; quod mallent omnes pro ipso periclitari, quam illum pro omnibus.

33. Ita sibi gratis officiis plebem obligaverat (*II Reg.*, ii, 2, et seq.), primum, ut in discordiis populi exulare in Hebron mallet, quam in Hierusalem regnare: deinde, ut etiam in hoste positam virtutem diligeret: justitiam etiam his qui arma contra se tulerant æque ac suis præstandam putaret: denique (*II Reg.*, iii, 32 et seq.) fortissimum adversæ partis propugnatorem Abner ducem et inferentem prælia miratus est, et orantem pacis gratiam non aspernatus, honoravit convivio: interemptum insidiis doluit et flevit, prosecutus exsequias honestavit; mortem ultus, conscientiam fidem præstitit, quam filio inter hæreditaria jura transcripsit, magis sollicitus, ne innocentis mortem inultam relinqueret, quam quo suam mortem doleret.

34. Non mediocre istud, præsertim in rege, sic obire humilitatis nuntia, ut communem se exhiberet etiam infimis, alieno periculo cibum non quærere, potum recusare (*II Reg.* xxxiii, 13 et seq.), peccatum fateri, seque ipsum pro populo offerre morti, ut in se divina indignatio converteretur, cum ferienti angelo offerens se diceret: *Ecce sum, ego peccavi, 79 et ego pastor malum feci, et iste grex quid fecit? Fiat manus tua in me.*

D 35. Nam quid alia dicam, quod dolum meditantibus os suum non aperiebat, et, tamquam non audiens, nullum sermonem referendum putabat: non respondebat conviciis: cum sibi derogaretur, orabat: cum malediceretur, benedicebat? Ambulans in simplicitate, et superborum ⁱ fugitans, sectator

Alexandrum... quibus præcipiunt ut oratione benigna multitudinis animos, etc.

^e Rom. edit. sola, *affabilitatis profuerit. Et infra, a populo Dei illatas, etc.*

^f Quidam mss., *consilii usus ministerio.*

^g Nonnulli mss., *absolvebat contumelias.*

^h Ult. edit. Paris., *quam mitis in sermone,*

ⁱ Edit. ac mss. duo, *fugitans arrogantiam: alii paulo plures, conventicula fugiens: reliqui maximo numero et auctoritate neque arrogantiam agnoscunt,*

immaculatorum, qui cinerem miscebat alimentis A suis, cum peccata propria deploraret, et potum suum temperabat fletibus (*Psal. xxxvii, 14, et alibi*). Merito sic expetitus est ab universo populo, ut venirent ad eum omnes tribus Israel dicentes: *Ecce nos ossa tua et caro tua sumus: heri et nudius tertius cum esset Saul, et regnaret super nos; tu eras qui producebas et inducebas Israel. Et dixit tibi Dominus: Tu pasces populum meum* (II *Reg. v, 1 et seq.*). Et quid plura de eo dicam, de quo hujusmodi Dei processit sententia, ut de eo diceret: *invenit David secundum cor meum* (*Psal. lxxxviii, 21*)? Quis enim in sanctitate cordis et justitia sicut iste ambulavit, ut impleret voluntatem Dei: propter quem et delinquentibus posteris ejus venia data, et prærogativa est reservata hæredibus (III *Reg. xi, 12, 13*)?

36. Quis igitur non diligeret eum, quem videbat ita charum amicis; ut quia ipse sincere amicos diligebat, æque diligi se a suis amicis arbitraretur? Denique parentes eum filiis suis, filii præferebant parentibus. Unde graviter indignatus Saul, percutere Jonathan filium hasta voluit; quia pluris apud eum valere David amicitiam judicabat, quam vel pietatem, vel auctoritatem paternam (I *Reg. xx, 30 et seq.*).

37. Etenim ad incentivum charitatis communis plurimum proficit, si quis vicem amantibus reddat, nec minus redamare se probet, quam ipse amatur, idque amicitiae fidelis ^a pateat exemplis. Quid enim tam populare, quam gratia? Quid tam insitum naturæ, quam ut diligentem diligas? Quid tam inolitum atque impressum affectibus humanis, quam ut eum amare inducas in animum, a quo te amari velis? Merito sapiens dicit: *Perde pecuniam propter fratrem et amicum* (*Eccli. xxix, 13*). Et alibi: *Amicum salutare non erubescam, et a facie illius non me abscondam* (*Eccli. xxii, 31*). Siquidem vitæ et immortalitatis medicamentum in amico esse Ecclesiasticus sermo testatur (*Eccli. vi, 16*): et summum in charitate præsidium nemo dubitaverit, cum Apostolus dicat: *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, charitas numquam cadit* (I *Cor. xiii, 7 et seq.*).

38. Ideo David non cecidit, quia charus fuit omnibus, et diligi a subjectis quam timeri maluit. ^b Timor enim temporalis tutaminis servat excubias, nescit diuturnitatis custodiam. Itaque ubi timor decesserit, audacia obrepit; quoniam fidem non timor cogit, sed affectus exhibet.

39. Prima ergo ad commendationem nostri est

neque conventicula: sed nec ulli omnino verbum exstitit, quod in editis legitur post, *sectator*.

^a Mss. nonnulli, *faciat exemplis*; quidam *exemplum*.

^b Cic. lib. ii, pag. 377, lin. 8: *Malus enim custos diuturnitatis metus, etc.*

^c Ibid., pag. 378, lin. 13: *Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium familiaritates habere fidus, etc.*

^d Ibid., pag. 376, lin. 38: *Quæcumque igitur ho-*

^e charitas. Bonum est ergo testimonium habere de plurimorum dilectione. Hinc nascitur **80** fides, ut committere se tuo affectui non vereantur etiam alieni, quem pluribus charum adverterint. Similiter etiam per fidem ad charitatem pervenitur; ut qui uni aut duobus præstiterit fidem, tamquam influat in animos universorum, et omnium acquirat gratiam.

CAPUT VIII.

Nihil ad conciliandam gratiam magis valere quam consilia: sed eis confidere posse neminem, nisi justitia nitantur ac prudentia: quantum autem hæ duæ virtutes eluxerint in Salomone, ex ipsius celeberrimo judicio palam fieri.

40. Duo igitur hæc ad commendationem nostri plurimum operantur, ^d charitas et fides; et tertium **B** hoc, si habeas quod in te admiratione dignum plerique existiment, et jure honorandum putent.

41. Et quia consiliorum usus maxime conciliat homines, ideo ^e prudentia et justitia in unoquoque desideratur, et ea expectantur a pluribus; ut in quo ea sint, illi deferatur fides, quod possit utile consilium ac fidele desideranti dare. Quis enim ei se committat, quem non putet plus sapere, quam ipse sapiat qui quærit consilium? Necesse est igitur ut præstantior sit a quo consilium petitur, quam ille est qui petit. Quid enim consulas hominem, quem non arbitraris posse melius aliquid reperire, quam ipse intelligis?

42. Quod si eum inveneris qui vivacitate ingenii, mentis vigore atque auctoritate præstet, et accedat eo ut exemplo et usu paratior sit, præsentia solvat pericula, prospiciat futura, denuntiet imminetia, argumentum expediat, remedium ferat in tempore, paratus sit non solum ad consulendum, sed etiam ad subveniendum; huic ita fides habetur, ut dicat qui consilium petit: *Et si mala mihi evenerint per illum, sustineo* (*Eccli. xxii, 54*).

43. Hujusmodi igitur viro salutem nostram et estimationem committimus, qui sit, ut supra diximus, justus et prudens. Facit enim ^f justitia, ut nullus sit fraudis metus: facit etiam prudentia, ut nulla sit erroris suspicio. Promptius tamen nos justo viro quam prudenti committimus, ut secundum usum vulgi loquar. ^g Cæterum sapientum definitione, in quo una virtus est, concurrunt cæteræ, nec potest sine justitia esse prudentia. Quod etiam in nostris invenimus; dicit enim David: *Justus miseretur et fenerat* (*Psal. xxxvi, 21*). Quid feneret justus, alibi dicit: *Jucundus vir qui miseretur et fenerat, disponet sermones suos in judicio* (*Psal. cxl, 5*).

mines, etc. Item pag. 378, lin. 21: *Summa igitur et perfecta gloria constat, etc.*

^e Ibid., pag. 378, lin. 34: *Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest, etc.*

^f Ibid., lin. 39: *Justis autem et fides hominibus id est, bonis... Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, etc.*

^g Ibid., lin. 46: *Sed ne quis sit admiratus cur cum inter omnes philosophos constet... qui unam haberet, etc.*

44. Ipsum illud nobile Salomonis iudicium nonne sapientiæ plenum ac iustitiæ est? Itaque spectemus illud si ita est. Dux, inquit mulieres in conspectu regi Salomonis steterunt, et dixit una ad eum: Audi me, domine. Ego et **81** hæc mulier in uno habitans cubiculo, ante diem tertium partu edito, singulos filios suscepimus, et erramus una, arbiter nullus domi, nec ulla alia nobiscum femina, nisi nos sola: et mortuus est filius ejus hac nocte, et obdormivit super eum: et surrexit media nocte, et accepit filium meum de sinu meo, et collocavit eum in gremio suo, et filium suum mortuum posuit in sinu meo. Et surrexi mane, ut lactarem parvulum, et inveni mortuum. Et consideravi illum diluculo, et non erat filius meus. Et respondit altera: Non, sed filius meus est, qui vivit: filius autem tuus, qui mortuus est (III Reg. in, 16 et seq.).

45. Et hæc erat contentio, cum utraque filium sibi vindicarent superstitem: defunctum autem suum negarent. Tunc rex iussit afferri machæram, et infantem dividi, ac singulas partes dari singulis: dimidiam uni, et dimidiam alteri. Exclamabat mulier quæ vero erat affectu percita: Nequaquam, domine, infantem divides: detur potius illi, et vivat, et non interficias eum. At illa respondit altera: Neque meus, neque hujus sit infans, dividite eum. Et statuit rex dari infantem ei mulieri quæ dixerat: Nolite interficere eum, sed date eum illi mulieri; quia mota sunt, inquit, viscera ejus in filio suo.

46. Itaque non immerito æstimatus est intellectus Dei in eo esse; ^a quoniam quæ occulta sunt Deo? Quid autem occultius internorum viscerum testimonio, in quæ sapientis intellectus velut quidam pietatis descendit arbiter, et velut quandam genitalis alvi vocem eruit; quia maternus paluit affectus, qui eligeret filium suum vel apud alienam vivere, quam in conspectu matris necari.

47. Sapientiæ igitur fuit latentes distinguere conscientias, ex occultis eruere veritatem; et velut quandam machæra, alii spiritus gladio penetrare non solum uteri, sed etiã animæ et mentis viscera: iustitiæ quoque, ut quæ suum necaverat, alienum non tolleret; sed vera mater reciperet suum. Denique etiam Scriptura hoc pronuntiavit: *Audivit, inquit, omnis Israel hoc iudicium, quod iudicavit rex: et timuerunt a facie regis, eo quod intellectus Dei in eo esset, ut faceret iustitiam* (III Reg. in, 28). Denique et ipse Salomon ita poposcit sapientiam, ut daretur sibi

^a Omnes edit. ac pauci mss., in quo occulta sunt Dei; alii sex aut septem, quoniam quæ occulta sunt Dei, manifesta facta sunt ei. Cæteri ferine, quoniam quæ occulta sunt Deo patent; sed cum verbum, patent, omittatur in antiquissimis, qui sententiã interrogationis formã referendam non perspexere, de suo quisque quod sensui necessarium visum est, addiderunt.

^b Cic. lib. II, pag. 378, lin. 50: *Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, etc.*

^c Paris. edit. nonnullæ, quæ eliminandæ veritatis causa. Non satis recte.

^d Cic. lib. II, Offic. pag. 378, lin. 41: *Harum igitur*

cor prudens audire et iudicare cum iustitia (Ibid., 9).

CAPUT IX.

Quamvis individue sint iustitia atque prudentia, vulgi tamen cardinales virtutes distinguunt ingenio servandum esse.

48. Liqueat igitur etiam secundam scripturam divinam, quæ antiquior est, sapientiam sine iustitia esse non posse; quia ubi una earum virtutum, ibi utraque est. Daniel quoque **82** quam sapienter alta interrogatione fraudulentæ accusationis deprehendit mendacium, ut calumniatorum sibi responsio non conveniret! Prudentiæ igitur fuit vocis suæ testimonio reos prodere: iustitiæ quoque, nocentes supplicio dare, innocentem subducere (Dan. xiii, 54 et seq.).

49. Est ergo individuum sapientiæ atque iustitiæ contubernium: ^b sed vulgi usu dividitur una quædam forma virtutum, ut temperantia sit in despiciendis voluptatibus: fortitudo spectetur in laboribus et periculis: prudentia in delecto bonorum, sciens commoda et adversa distinguere: iustitia quæ sit bona custos juris alieni, et vindex proprietatis, suum cuique conservans. Sit ergo nobis communis opinionis gratia quadripartita hæc facta divisio, ut ab illa subtili disputatione philosophicæ sapientiæ, ^c quæ limandæ veritatis causa quasi ex adyto quodam eruitur, retrahentes pedem, forensium usum ac popularem sensum sequamur. Hæc igitur divisione servata, revertamur ad propositum.

CAPUT X.

Salutem justii viri quam prudentis consilio magis committi: eum autem qui iustitiam ac prudentiam in se conjanxerit, ab omnibus expecti volere: hujus rei exemplum fuisse tum Salomonem, de quo verba reginæ Sabæ exponuntur; tum Josephum, et Danielem.

50. Prudentissimo cuique causam nostram committimus, et ab eo consilium promptius quam a cæteris poscimus. Præstat tamen fidele ^d justii consilium viri, et sapientissimi ingenio frequenter præponderat. ^e *Utilia enim vulnera amici, quam aliorum oscula* (Prov. xxvii, 6). ^f Deinde quia justii iudicium est, sapientis autem argumentum: in illo censura disceptationis, in hoc calliditas inventionis.

51. Quod si utrumque connectas, erit magna consiliorum salubritas, quæ ab universis spectatur admiratione sapientiæ et amore iustitiæ; ut omnes quærant audire sapientiam ejus viri, in quo utrius-

tur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, etc.

^e Edit. cum mss. pauculis, *Utiliora* (Amerb., *utilia*) enim vulnera amici, quam alienorum oscula. Mss. vero multo plures ac vetustiores, *Utilia . . . quam aliorum oscula*. Hunc versiculum, qui habetur apud solos LXX crebro citari ab Ambrosio advertas licet, semper autem illum ita exprimit, ut pro *utiliora* mss. probatioribus exhibeant *utilia*, ubi subintellige *adverbum magis*, at vero pro *aliorum oscula*, quod hic scribitur, nusquam non invenias, *voluntaria oscula inimici*, ut LXX, nimirum *ἐκούσια φιλίματα ἐχθροῦ*.

^f Huc usque cap. 9, in vet. edit. protendebatur: quam autem recte, quisvis lectorum facile iudicabit.

que virtutis copula sit: sicut quærebant omnes reges A terræ videre faciem Salomonis, et audire sapientiam ejus; ita ut et Saba regina veniret ad eum, et tentaret eum in quæstionibus: *Et venit, et omnia locuta est quæ habebat in corde suo, et audivit omnem sapientiam Solomonis, nec ullum verbum præterivit eam* (III Reg. x, 2 et 3).

52. Quæ sit ista, quam nihil prætereat, nec sit aliquid quod ei non annuntiaverit verus Salomon, cognosce, o homo, ex his quæ audis loquentem: *Verus est, inquit, sermo quem audivi in terra mea de sermonibus tuis, et de prudentia tua, et non credidi his qui dicebant mihi, donec veni, et viderunt oculi mei: et nunc non est nec dimidia quidem pars secundum ea quæ annuntiabant mihi. Apposisti bona super omnia quæ audivi* B in terra mea. *Beatæ mulieres tuæ, et beati pueri tui qui assistunt tibi, qui audiunt omnem prudentiam tuam* (Ibid., 6 et seq.). Intellige convivium veri Salomonis, et quæ apponuntur in eo convivio, intellige sapienter, et considera in qua terra congregatio nationum audierit famam sapientiæ veræ: atque justitiæ, et quibus eum viderit oculis, contemplantibus utique ea quæ non videntur. Quoniam quæ videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna (II Cor. iv, 14).

53. Quæ sunt beatæ mulieres, nisi illæ de quibus dicitur, *a quia multæ verbum Dei audiunt et pariunt* (Luc. xi, 28)? Et alibi: *Quicumque enim verbum Dei fecerit, ipse meus frater et soror et mater est* (Matth. xii, 50). Qui etiam pueri tui beati qui assistunt, nisi Paulus qui dicebat: *Usque in hunc diem sto protestans minori ac majori* (Act. xxvi, 22), Simeon qui expectabat in templo ut videret consolationem Israel (Luc. ii, 25)? Quomodo enim dimitti posceret, nisi quia assistens Domino, discedendi habere facultatem non poterat, nisi voluntatem Domini adeptus esset? Exempli causa propositus est nobis Salomon, a quo certatim ut audiretur ejus sapientia, postulabatur.

54. ^b Joseph quoque nec in carcere feriatu erat, quo minus de rebus incertis consuleretur. Cujus consilium Ægypto universæ profuit; ut non sentiret septem annorum sterilitatem, aliosque populos miseræ famis levaret jejunio (Gen. xli, 40 et seq.).

55. Daniel ex captivis, regalium consultorum arbiter factus, consiliis suis emendavit præsentia, annuntiavit futura. Ex his enim quæ frequenter interpretatus ostenderat ^c veri se esse annuntium, fides ei in omnibus deferebatur (Dan. ii, 40 et seq.).

^a Rom. edit. sola, *Beatæ quæ verbum Dei*, etc. Sed hic Scripturæ sensum, potius quam verba citari manifestum est.

^b In superioribus edit. hinc incipiebat, cap. 41, sed male. Namque hoc et sequens exemplum ad cap. 40 spectare constat: postea vero de tertia illa parte agi, quæ capitis 8 initio proposita est.

^c Mss. aliquot, *vera se esse annuntiatum*.

^d Cic. lib. ii, pag. 379, lin. 3. *Erat igitur ex tribus,*

CAPUT XI.

Tertia conditio quæ ad fidem alicui conciliandam valet, in Moyse, Daniele ac Josepho fulsisse ostenditur.

56. Sed etiam ^d tertius locus de his qui admiratione digni æstimarentur, Joseph, Salomonis et Danielis exemplo decursus videtur. Nam quid de Moyse loquar, cujus omnis Israel quotidie consilia præstolabatur, quorum vita fidem faciebat prudentiæ, admirationemque ejus augebat? Quis se non committeret consilio Moysi, cui seniores si qua supra suum intellectum et virtutem esse arbitrarentur, dijudicanda servabant?

57. Quis Danielis consilium refugeret, de quo Deus ipse dixit: *Quis Daniele sapientior* (Ezech. xxviii, 3)? Aut quomodo homines de eorum dubitationibus possent, quibus Deus tantam conferebat gratiam? Moysi consilio bella conficiebantur: Moysi meritis de cælo affluebat alimonia, potus et petra.

58. Quam purus Danielis animus, ut mulceret barbaros mores, mitigaret leones (Dan. xiv, 39)! Quæ in illo temperantia! Quanta animi et corporis ^e continentia! Nec immerito mirabilis factus omnibus, quando (quod vehementer admirantur homines) regalibus fultus amicitiiis, aurum non quærebat, nec delatum sibi honorem pluris faciebat quam fidem. Quin etiam periclitari malebat pro lege Domini, quam pro gratia hominis inflecti.

59. Nam de sancti Joseph (quem pone præterieram) castimonia et justitia quid dicam; quarum altera illecebras heriles respuit, refutavit præmia: altera mortem contempsit, metum repulit, carcerem præoptavit (Gen. xxxix, 8 et seq.)? Quis hunc privatæ causæ ad consulendum idoneum non judicaret, cujus ferax animus et mens fertilis, temporis sterilitatem quodam consiliorum et cordis ubere fecundavit (Gen. xli, 25 et seq.).

CAPUT XII.

Neminem ab homine vitiiis contaminato consilium poscere; nec rursus a moroso et difficili: sed ab eo cujusmodi exemplar habemus in Scripturis.

60. Advertimus igitur quod in acquirendis consiliis plurimum adjungat vitæ probitas, virtutum prærogativa, benevolentæ usus, ^e facilitatis gratia. Quis enim in cæno fontem requirat? Quis ^f turbida aqua potum petat? Itaque ubi ^g luxuria est, ubi intemperantia, ubi vitiorum confusio; quis inde sibi aliquid hauriendum existimet? Quis non despiciat morum colluvionem? Quis utilem causæ alienæ judicet, quem videt inutilem vitæ suæ? Quis iterum ^h improbum, malevolum, contumeliosum non fugiat, et

quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, etc.

^e Omnes edit., *frugalitatis gratia*. Elegantius mss. prope ad unum, *facilitatis gratia*; nam frugalitas in vitæ probitate supra continetur, de facilitate vero infra etiam acturus est sanctus Ambrosius.

^f Cic. lib. ii Offic., pag. 379, lin. 8: *Despiciunt autem eos et contemnunt in quibus nihil virtutis, etc.*

^h Ibid., lin. 10: *Nam quos improbos, malédicos, etc.*

ad nocendum paratum; quis non eum omni studio A
declinet?

61. Quis vero quamvis instructum ad consilii opem, difficili tamen accessu, ambiat; in quo sit illud, tanquam si quis aquæ fontem præcludat? Quid enim prodest habere sapientiam, si consilium neges? Si consulendi intercludas copiam, clausisti fontem; ut nec aliis influat, nec tibi prosit.

62. Pulchre autem et de illo convenit, qui habens prudentiam, ^a commaculat eam vitiorum sordibus, eo quod aquæ exitum contaminet. ^b Degeneres animos vita arguit. Quomodo enim eum potes judicare consilio superiorem, quem videas inferiorem moribus? Supra me debet esse, cui me committere paro. An vero idoneum eum putabo, qui mihi det consilium, quod non det sibi: et mihi eum vacare credam, qui sibi non vacet: cujus animum voluptates occupent, ^c libido devincat, avaritia subjuget, cupiditas perturbet, quatiat metus? Quomodo hic consilii locus, ubi nullus quieti?

63. Admirandus mihi et suspiciendus consiliarius (Esai. III, 5), quem propitius Dominus Patribus dedit, offensus abstulit. Hujus imitator debet esse qui potest consilium dare, et alienam a vitiis custodire prudentiam, quoniam nihil inquinatum in illam incurrit.

85 CAPUT XIII.

Declarata divinis testimoniis sapientiæ pulchritudine, ad probandam ejus cum virtutibus aliis societatem transit oratio.

64. Quis igitur ^d tanquam vultu speciem præferat pulchritudinis, et belluinis posterioribus ac ferinis unguibus formæ superioris dehonestet gratiam; cum tam ^e admirabilis et præclara forma virtutum sit, et specialiter pulchritudo sapientiæ, sicut series Scripturæ indicat? Est enim hæc speciosior sole, et super omnem stellarum dispositionem luci comparata ^f invenitur prior. Lucem etenim hanc suscipit nox, sapientiam autem non vincit malitia (Sap. VII, 29).

65. Diximus de ejus pulchritudine, et Scripturæ testimonio comprobavimus: superest ut doceamus Scripturæ auctoritate nullum ei contubernium cum vitiis esse, sed individuum cum cæteris virtutibus conjunctionem: cujus spiritus est disertus, sine iniquamento, certus, sanctus, amans bonum, acu-

^a Cic. lib. II Offic., lin. 15: *Nam et voluptates, blandissimæ dominæ, etc.*

^b Translatum ex illo Virg. Æneid. IV:

Degeneres animos timor arguit . . . . .

^c Edit. ac pauci mss., *libido devinciat.*

^d Era. et seq. edit. *tantam vultu speciem*; Amerb. autem cum mss. *ferre omnibus, tanquam vultu speciem*. Non incommode. Confer hunc locum cum initio tract. Horatiani de Arte Poet.

^e Cic. lib. II, Offic., pag. 379, lin. 19: *Quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis, etc.*

^f Erasm. et seq. edit. cum mss. quibusdæm, *invenitur prior.*

^g Ita Amerb. et mss. excepto quod nonnulli, *veritatem* legunt, non *virtutem*. Cum autem eam sententiam Era. et Gill. rescuissent, illam edit. Rom.

tus, qui nihil vetet benefacere, benignus, stabilis, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens (Sap. VII, 22 et seq.). ^g Et infra: Sobrietatem docet, et justitiam et virtutem (Sap. VIII, 7).

CAPUT XIV.

Prudentiam cum omnibus virtutibus conjunctam esse, maxime vero cum opum despicientia.

66. Omnia ^h igitur operatur prudentia, cum omnibus bonis habet consortium. Nam quomodo potest utile consilium dare, nisi ⁱ habeat justitiam, ut induat constantiam, ^j mortem non formidet, nullo terrore, nullo revocetur metu, nulla adulatione a vero deflectendum putet: exsilium non refugiat, quæ noverit sapienti patriam mundum esse: egestatem non timeat, quæ nihil deesse sapienti sciat, cui totus mundus divitiarum est? Quid enim præcelsius illo viro, qui auro moveri nesciat, contemptum habeat pecuniarum, et velut ex arce quadam despiciat hominum cupiditates? Quod qui fecerit, hunc homines supra hominem esse arbitrantur: *Quis est, inquit, hic, et laudabimus eum? Fecit enim mirabilia in vita sua* (Eccli. XXXI, 9). Quomodo enim non admirandus, qui divitias spernit, ^k quas plerique salutis propriæ prætulerunt?

67. ^k Decet igitur omnes censura frugalitatis, continentiae auctoritas, et maxime eum qui honore præstet, ne præ eminentem virum thesauri possideant sui, et pecuniis serviat, qui præstat liberis. Illud magis decet, ut supra thesaurum sit animo, et infra amicum obsequio. Humilitas enim gratiam auget. Hæc plena laudis et digna primario viro, non communem cum Tyriis negotiatoribus et Galaaditis mercatoribus habere turpis lucri cupidinem, nec omne bonum locare in pecunia, et tamquam mercenario munere quotidianos numerare quæstus, ^l calculari compendia.

CAPUT XV.

De liberalitate. Quibusnam potissimum impartienda: et qua ratione illam tenuioris census homines opera et consiliis exercent.

68. Quod si ab his sobrius gerere animum laudabile est, quanto illud præstantius si ^m dilectionem multitudinis liberalitate acquiras, neque superflua circa importunos, neque restricta circa indigentes!

69. Plurima autem ⁿ genera liberalitatis sunt, non solum quotidiano sumptu egentibus, quo vitam

restituerat sic immutatam: *Et alibi: Sobrietatem enim et prudentiam edocet, justitiam et fortitudinem.*

^h Cic. lib. II Offic., pag. 379, lin. 25: *Itaque illa tria omnia justitia conficit, etc.*

ⁱ Erasm. et seq. edit. ac mss. aliquot, *habeat justitiam, induat constantiam.*

^j Ibid., lin. 22: *Nemo enim justus esse potest, qui mortem, etc.*

^k Paris. aliquot edit, *Docet igitur omnes; et infra, Illud magis docet, etc.*

^l Omnes edit., *calculari compendio*: contra vero mss., *calculari compendia*, multo commodius.

^m Cic. lib. II Offic., pag. 378, lin. 26: *Quæ quidem benevolentia beneficii capitur maxime.* Item pag. 382, lin. 1: *Nonnunquam tamen est largiendum, etc.*

ⁿ Ibid., pag. 383, lin. 12: *In illo autem genere*

sustinere suam possint, disponere ac dispensare alimoniam; verum etiam his qui publice egere recedantur, consulere ac subvenire, quatenus communis egenorum alimonia non exhauriatur. De eo enim loquor qui præest alicui muneri, ut si officium sacerdotis gerat, aut dispensatoris; ut de his suggerat episcopo, nec reprimat si quem positum in necessitate aliqua cognoverit, aut dejectum opibus ad inopiæ necessitatem redactum: ^a maxime si non effusione adolescentiæ, sed direptione alicujus et amissione patrimonii in eam reciderit injuriam, ut sumptum exercere diurnum non queat.

70. Summa etiam liberalitas, ^b captos redimere, eripere ex hostium manibus, subtrahere neci homines, et maxime feminas turpitudini, reddere parentibus liberos, parentes liberis, cives patriæ restituere. Nota sunt hæc nimis ^c Illyrici vastitate et Thraciæ: quanti ubique venales **87** erant toto captivi orbe, quos si revoces, unius provinciæ numerum explere non possint! Fuerunt tamen qui et quos Ecclesiæ redemerunt, in servitutem revocare vellent, ipsa graviore captivitate, qui inviderent alienam misericordiam. Ipsi si in captivitate venissent, servirent liberi: si venditi fuissent, servitutis ministerium non recusarent; et volunt alienam libertatem rescindere, qui suam servitutem non possent rescindere, nisi forte pretium recipere emptori placeret: in quo tamen non rescinditur servitus, sed redimitur.

71. Præcipua est igitur liberalitas, ^d redimere captivos, et maxime ab hoste barbaro, qui nihil ^e deferat humanitatis ad misericordiam, nisi quod

largiendi, etc. Multa sunt in Ambrosiano textu quæ non perfunctorie, sed attentius videntur observanda; primo enim hinc cognoscitur antiquis illis episcopis hand mediocri curæ fuisse, ne quis vel manifesto vel clanculum ac secreto, indigentium necessario ad sustentandam vitam subsidio destitueretur: deinde constitui solitos quibus ea demandaretur provincia, sive illi e sacerdotum numero eligerentur, quod etsi frequentius erat in Ecclesia orientali, tamen in occidentali quoque nonnumquam usu venisse ex hoc et sequenti capite intelligimus: sive assumerentur ex ordine diaconorum, quod fere obtinuisse per occidentem non modo quæ sanctus Præsul frequenter hoc in opere de beato Laurentio, nec non et Prudentius in Hymno de eodem martyre tradunt, palam faciunt; verum etiam quod Sulp. Severus in Vita sancti Martini ab eo archidiaconum suum ei muneri præfectum fuisse commemorat. Postremum autem illud est quod hinc advertas, dispensatores illos non pro libito, sed ex episcopi, ad quem omnia referre consueverant, nutu et voluntate cuncta gessisse; ita ut nihil in ejus potestate non esset positum. Et hoc sane oppido quadrat cum apostolorum can. 39, 40 et 41, synodi Laodic. can. 57, et sequentium conc. definitionibus prope innumeris.

^a Cic. lib. II Offic., pag. 378, lin. 14: *Propensior benignitas... nisi forte erunt digni*, etc.

^b Ibid., lin. 25: *Atque hæc benignitas etiam reip. utilis est, redimi et servitutem captos*, etc.

^c Hanc Illyrici Thraciæque populationem Baronius auctor est anno reparatæ salutis 387 contigisse. Verum hoc loco non satis coherentia loquitur Cardinalis eruditissimus. Etenim si hoc eodem anno conflata et venundata fuerint ab Ambrosio vasa sacra;

avaritia reservaverit ad redemptionem: æs alienum subire, si debitor solvendo non sit, atque arctetur ad solutionem, quæ sit jure debita, et inopia destituta: enutrire parvulos, pupillos tueri.

72. Sunt etiam qui virgines orbatas parentibus tuendæ pudicitæ gratia connubio locent, nec solum studio, sed etiam sumptu adjuvent. Est etiam genus illud liberalitatis quod Apostolus docet: *Ut si quis fidelis habet viduas, subministret illis, ut earum alimoniis Ecclesia non gravetur, ut his quæ vere viduæ sunt, sufficiat* (1 Tim. v, 16).

73. Utilis igitur hujusmodi liberalitas, sed non communis omnibus. Sunt enim plerique etiam viri boni, qui tenues sunt censu, contenti quidem exiguo ad sui usum, sed non idonei ad subsidium levandæ paupertatis alienæ; tamen suppetit aliud beneficentiæ genus, quo juvare possint inferiorem. ^e Est enim duplex liberalitas: una quæ subsidio rei adjuvat, id est, usu pecuniæ; altera ^f quæ operum collatione impenditur, multo frequenter splendidior, multoque clarior.

74. Quanto illustrius Abraham captum armis victricibus recepit nepotem (Gen. xiv, 16), quam si redemisset! Quanto utilius regem Pharaonem sanctus Joseph consilio providentiæ juvit, quam si contulisset pecuniam! Pecunia enim unius civitatis non redemit ubertatem: prospicientia totius Ægypti ^g per quinquennium famem repulit (Gen. xli, 53 et seq.).

75. Facile autem ^h pecunia consumitur, consilia exhauriri nesciunt. Hæc usu augentur: pecunia minuitur, et cito deficit, atque ipsam destituit benigni-

necessario hinc eruitur nisi post memoratum annum hosce libros Officiorum editos esse: cum tamen ipsos toto decennio prius in lucem prodiisse ad annum 377 affirmaverit. Cæterum multo probabilius videtur cladem hanc, cujus hoc loco meminit sanctus Ambrosius, atrocem Valentis imperatoris exitum secutam esse; cum ipsius ducibus Trajano et Sebastiano cæsis, omnique adeo exercitu interiectione deleta, Gothi alique barbari, vasto Illyrico usque ad Alpes Julianas ac Venetorum regionem, omnia igne ferroque populati sunt, ut post Ammianum Marc., Socratem, Sozomenum atque Theodoretum Baronius ipse scripto prodidit. Ad etiam cl. v. Hermannum in Ambrosii Vita, lib. II, cap. 12.

^d Cic. lib. II Offic., pag. 382, lin. 15: *Liberales autem qui facultatibus aut captos a prædonibus redimunt... aut in fidiarum collocatione adjuvant*, etc.

^e Ibid. pag. 381, lin. 33: *Deinceps de beneficentia dicendum: cujus est ratio duplex*, etc.

^f Erasm. et seq. edit., *Quæ operum collatione*.

^g Gill. in marg. et Rom. edit. in corpore, *per septennium*. Sed cum aliæ omnes ac mss. præferant *quinquennium*, credibile est sanctum Antistitem ita posuisse, quod putaverit populum Ægyptium saltem primis duobus annis victitasse privatis fructibus, antequam eum ad regia horrea confugere fames cogeret. Sane huic sensui videtur favere, quod legitur, *καὶ ἐγένετο λιμὸς ἐν πάσῃ τῇ γῆ, ἐν δὲ πάσῃ τῇ γῆ Ἀγύπτου ἦσαν ἄρτοι*. Licet dissimulandum non sit haberi in mss. nonnullis, *οὐκ ἦσαν ἄρτοι*, cui etiam concinit Syriaca versio. Sed aliarum omnium. ipsiusque textus hebraici consensus, nec non orationis ipsa series aliam adstruit lectionem.

^h Cic. lib. II Offic., pag. 381, lin. 37: *Largitioque quæ*

latem; ut quo pluribus largiri volueris, eo pauciores adjuves, et sæpe tibi desit quod aliis conferendum putaveris. Consilii **88** autem operisque collatio, quo in plures diffunditur, eo redundantior manet, et in suum fontem recurrit. In se enim refluit ubertas prudentiæ: et quo pluribus fluxerit, eo exercitius sit omne quod remanet.

CAPUT XVI.

Modum in liberalitate servandum, ne profundatur in indignis quod dignioribus debebatur; non tamen nimis parce ac timide ministrandas eleemosynas: sed imitandum beatum Joseph, cujus prudentia prolixioribus verbis commendatur.

76. Liqueat igitur debere esse ^a liberalitatis modum, ne fiat inutilis largitas. Sobrietas tenenda est, maxime sacerdotibus, ut non pro jactantia, sed pro **B** justitia dispensent. Nusquam enim ^b major aviditas petitionis. Veniunt validi, veniunt nullam causam nisi vagandi habentes, et volunt subsidia evacuare pauperum, exinanire sumptum: nec exiguo contenti, majora quæerunt, ambitu vestium captantes petitionis suffragium, et natalium simulatione licitantes incrementa quæstuum. His si quis facile defertat fidem, cito exhaurit pauperum alimoniis profutura compendia. Modus largiendi adsit, ut nec illi inanes recedant, neque transcribatur vita pauperum in spolia fraudulentorum. Ea ergo mensura sit, ut neque humanitas deseratur, nec destituatur necessitas.

77. Plerique simulant debita. Sit veri examen. Exutos se per latrocinia deplorant; aut injuria fidem **C** faciat, aut cognitio personæ, quo propensius juventur. ^c Ab Ecclesia relegatis sumptus impartendus, si desit eis alendi copia. Itaque qui modum servat, avarus nulli, sed largus omnibus est: non enim solas aures præbere debemus audiendis precantium vocibus, sed etiam oculos considerandis necessitatibus. Plus clamat operatori bono debilitas, quam vox

fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit, etc.

^a Cic. lib. II Offic., pag. 382, lin. 7: *Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit, etc.*

^b Mss. aliquot, *major aviditas. Petitionis causa veniunt validi.* Et continuo post, alii pauci, nisi vacandi habentes.

^c Sic edit. omnes, et major potiorque pars mss. Aliqui tamen: *Ab Ecclesia relegatis.* Queritur autem in prima lectione, quinam sunt illi, *ab Ecclesia relegati?* Voluerunt nonnulli eos hoc loco intelligendos qui propter fidem ab Ecclesiis suis exulare coacti essent. Sed nunquam tam parce ac tenuiter de his locuturus erat sanctus Doctor. Eos ergo intelligimus qui ab Ecclesiæ sacris penitentiae causa fuerant separati; quibus etsi Ecclesiasticas eleemosynas auferri consuevisse testetur Augustinus, tamen in extrema necessitate christiana liberalitas non deerat. Potest etiam ita explicari, ut *ab Ecclesia referatur ad impartendus*, minime vero *ad relegatis*, id est, exsulibus.

^d Quædam edit. Paris., *imprudentiæ locus sit.*

^e Non sane properant oculo transmittenda est laudabilis ea consuetudo, qua prisci illi christiani pecuniam suam (economio seu dispensatori Ecclesiæ in manus tradebant, ab eodem postea fidelium pau-

peris. Neque vero fieri potest ut non extorqueant amplius importunitas vociferantium: sed non semper ^d impudentiæ locus sit. Videndus est ille, qui te non videt: requirendus ille, qui erubescit videri. Ille etiam clausus in carcere occurrat tibi; ille affectus ægritudine mentem tuam personet, qui aures non potest.

78. Quo plus te operari viderit populus, magis diligit. Scio plerosque sacerdotes, quo plus contulerunt, plus abundasse; quoniam quicumque bonum operarium videt, ^e ipsi confert quod **89** illeso officio dispenset, securus quod ad pauperem sua perveniat misericordia: nemo enim vult, nisi pauperi proficere suam ^f collationem. Nam si quem aut immoderatum aut nimis tenacem dispensatorem viderit, utrumque despiciet: si aut superfluis erogationibus dissipet alieni fructus laboris, aut recondat sacculis. Sicut igitur modus liberalitatis tenendus est, ita etiam ^g calcar plerumque adhibendum videtur. Modus ideo, ^h ut quod benefacis, id quotidie facere possis; ne subtrahas necessitati, quod indulseris effusioni: calcar propterea, quia melius operatur pecunia in pauperis cibo, quam in divitis sacculo. Cave ne intra loculos tuos includas salutem inopum, et tanquam in tumulis sepeliis vitam pauperum.

79. Potuit donare Joseph totas Ægypti opes, et effundere thesauros regio; noluit tamen de alieno effusus videri: maluit frumenta vendere, quam donare esurientibus; quia si paucis donasset, plurimis defuisset. Eam liberalitatem probavit, quo abundaret omnibus. Patefecit horrea, ut omnes emerent subsidium frumentarium (*Gen. xli, 56, 57*), ne gratis accipiendo, cultus terrarum relinquerent; quoniam qui alieno utitur, suum negligit.

80. Itaque primum omnium coacervavit pecunias, deinde instrumenta cætera, ad postremum jura terrarum regi acquisivit, non ut omnes exneret suo, ⁱ sed fulciret: i publicum tributum constitueret, quo

perum gregibus distribuendam. Insignis hac de re locus est in beati Justinii Apologia secunda proxime ante finem, cujus verba non pigebit hic subjicere: *Cæterum qui locupletiores sunt, inquit, et volunt, pro arbitrio quisque suo quod visum est, conferunt: et quod ita colligitur, apud præpositum deponitur: atque ille inde opitulatur pupillis et viduis, et his qui propter morbum aut aliquam aliam causam egent, quique in vinculis sunt, et peregre advenientibus hospitibus; et ut simpliciter dicam, indigentium is omnium curator est.*

^f Nonnulli mss., *suam consolationem.* Sed omnino cum aliis, atque edit. legendum, *suam collationem*, id est, suam eleemosynam, quam collectam vocat Apostolus. Et infra ubi edit. ac mss. non pauci, *utrumque despiciet*; Thuan. et alii aliquot præferunt, *utrumque displicet.*

^g Codex Thuan. et alii non parvo numero, *calcar plerumque. Adhibendus videtur modus, etc.*

^h Cic. lib. II Offic., pag. 382, lin. 3: *Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, etc.*

ⁱ Mss. aliquot, *sed fulciret publicam, vel publico tributum, etc.*

^j Sic. lib. II Offic., pag. 385, lin. 3: *Danda est opera omnino, si possit, etc.* Item lin. 15: *Danda etiam opera est, ne... tributum sit conferendum, etc.*

sua tantis habere possent. Quod ita fuit gratum omnibus quibus terras ademerat; ut non venditionem sui juris, sed redemptionem salutis putarent. Denique dixerant: *Sanasti nos, invenimus gratiam in conspectu Domini nostri (Gen. XLVII, 14 et seq., 25)*. Nam et de proprietate nihil amiserant, qui jus receperant: et de utilitate nihil perdididerant, qui acquisierant perpetuitatem.

81. O^a virum magnum, qui non largitatis superflua temporalem captavit gloriam, sed perpetuam commoditatem constituit providentiæ! Fecit enim ut tributis populi se juvarent suis, nec in tempore necessitatis aliena subsidia desiderarent. Melius enim fuit conferre aliquid de fructibus, quam totum de jure amittere. Quintam^b portionem collationis statuit et in providendo perspicacior, et in tributo liberalior. Denique nunquam postea Ægyptus hujusmodi famem pertulit.

82. Quam præclare autem collegit futura! Primum quam argute regalis interpretis somnii veritatem expressit! Somnium regis primum hoc fuit: Septem juvencæ ascendeant de flumine, visu decoræ, et pingues corpore, et ad oram pascabantur fluminis. Hiæ quoque vitulæ visu deformes^c ac jejuna corpore, post illas juvencas^d ascendeant de flumine, et juxta eas in ipso riparum thoro pascantur: et visæ sunt hæ vitulæ tenues atque exiles devorare illas quæ præstabant et forma et gratia. Et somnium secundum hoc fuit: Septem spicæ pingues, electæ et bonæ^e de terra surgebant: et post eas septem spicæ exiles et vento^f corruptæ ac marcidæ se subjicere moliebantur: et visum est quod lætas et uberes spicas steriles spicæ et tenues devoraverunt.

83. Hoc somnium ita aperuit sanctus Joseph, eo quod septem juvencæ septem anni forent, et septem spicæ similiter septem anni forent, ex fetu et fructu interpretatos tempora. Fetns enim juvencæ ænum exprimit, et fructus segetis ænum consummat integrum. Quæ ideo ascendeant de flumine, quod dies, anni, ac tempora fluminis prætereunt modo, et cursim labuntur. Annos itaque septem priores uberis terræ fertiles ac fecundos declarat futuros: posteriores autem alios septem annos steriles atque infecundos, quorum sterilitas absorptura foret ubertatem superiorum. Quæ gratia prospiciendum admonuit, ut uberioribus annis congregaretur subsidium frumentarium, quod sustentare posset inopiam futuræ infecunditatis.

84. Quid primum mirer? Ingenium quo in ipsam

veritatis descendit eabile: an consilium quo tam gravi atque diuturnæ prospexit necessitati: an vigilantiam atque justitiam; quarum altera, imposito sibi tanto munere, congregavit tam multiplices comatus: alteraque æqualitatem per omnes servavit? Nam de magnanimitate quid loquar; quod venditus a fratribus in servitutem, non retulit injuriam, sed famem depulit? Quid de suavitate, qua dilecti fratris præsentiam pia fraude quæsit, quem simulato per elegantiam furto, reum statuit rapinæ, ut obsidem teneret gratiæ (Gen. XLIV, 2 et seq.).

85. Unde merito ei a patre dicitur: *Filius ampliatus meus Joseph, filius ampliatus meus, zelotes filius meus adolescentior.... Adjavit te Deus meus, et benedixit te benedictione cæli a summo, et benedictione terræ, terræ habentis omnia, propter benedictiones patris tui et matris. Prævaluit super benedictiones montium manentium, et desiderium collium æternorum (Gen. XLIX, 22 et seq.)*, et in Deuteronomio: *Qui visus es, inquit, in rubo, ut venias super caput Joseph, et super verticem ipsius. Honorificus inter fratres: primitivus lawi decus ejus, cornua unicorni cornua ipsius. In ipsius cornu gentes ventilabit simul usque ad extremum terræ. 6 Ipsi decem millia Ephraem, et ipsi millia Manasses (Deut. xxxiii, 16 et seq.)*.

91 CAPUT XVII.

Quæ virtutes in eo quem consulamus, inesse oportent: et qua ratione iisdem Joseph ac Paulus ornati fuerint?

86. Talis itaque debet esse qui consilium alteri det, ut se ipsum formam aliis præbeat ad exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate; ut sit ejus sermo salubris atque irreprensibilis, consilium utile, vita honesta, sententia decora.

87. Talis erat Paulus, qui consilium dabat virginibus (I Cor. VII, 25 et seq.), magisterium sacerdotibus (Tit. II, 7), ut primum se ipsum formam nobis præberet ad imitandum. Ideo et humiliari sciebat, sicut scivit et Joseph, qui summo ortus patriarcharum genere, non dedignatus degenerem servitutem, exhibebat eam obsequiis, illustrabat virtutibus. Scivit humiliari, qui et venditorem et emptorem passus est, et dominum appellabat eum. Audi humiliantem se: *Si Dominus meus^h propter me nihil scit in domo sua, et omnia quæcumque habet, dedit in manus meas, neque subtractum est a me quidquam præter te, quia uxor illius es; quomodo fa-*

^a Cic. lib. II Offic., pag. 386, lin. 33: *O virum magnum, dignumque, etc.*

^b Mss. nonnulli, *portionem collationem statuit.*

^c Mss. non pauci, *ac jejuno corpore.*

^d Mss. aliquot, *de terræ surgebant sinu.*

^e Thuan. et alii aliquot mss., *corruptæ ac madidæ*; alii non pauci, *corruptæ ac mucidæ*, quod non displicet.

^f Hæc duo testimonia e Genesi ac Deuteronomio paulo aliter citantur lib. de Benedict. Patriarch. cap. 11, num. 46 et 53. Satis autem hoc loco conveniunt ant. edit. cum mss. nisi quod habent illæ: *zelotes filius meus, filius meus adolescentior. Adjavit te... et benedixit te... in rubo, veniat super caput, etc.*

See eas varietates sicut et quas addidit edit. Rom. ad scriptos cod. et maxime ad Thuan. castigavimus.

^h Rom. edit. sola, *Ipse decem millia Ephraim, et ipse millia Manasses*. At omnes aliæ, ac mss. nobiscum faciunt; quibus etiam hebraicus textus patrociniatur. LXX vero præferunt: *Αὐτὰι χιλιάδες Ἐφραϊμ, καὶ αὐτὰι χιλιάδες Μανασσῆ*; et his accedunt reliquæ versiones.

ⁱ Edit. vet. et quædam Paris., cum paucis mss., *præter me nihil scit, ... quæ uxor illius es*. Rom. cum potiori parte mss. ut in textu; et quidem commodius, cum id reddatur, quod est apud LXX, *οὐ γινώσκει δὲ ἐμὲ οὐδὲν... διὰ τὸ σε γυναῖκα αὐτοῦ εἶναι*.

ciam verbum malum hoc, et peccabo coram Domino A (Gen. xxxix, 8 et seq.)? Plena vox humilitatis, plena castimonix: humilitatis, quia domino ^a deferebat; honorificentix, quia referebat gratiam: plena quoque castimonix, quia turpi flagitio contaminari grave peccatum putabat.

88. Talis igitur debet esse consiliarius, qui nihil nebulosum habeat, ^b nihil fallax, nihil simulatum, quod vitam ejus ac mores refellat; nihil improbum ac malevolum, quod avertat consulentes. ^c Alia sunt enim quæ fugiuntur, alia quæ contemnuntur. Fugimus ea quæ possunt nocere, quæ inaltiose possunt in noxam serpere; ut si is qui consulitur, dubia sit fide, et pecuniæ avidus, ut possit pretio mutari: si injuriosus, hic fugitur ac declinatur. Qui verovoluptarius, intemperans, etsi alienus a fraude; tamen

avarus et cupidior lucri turpis, hic contemnitur. Quod enim specimen industriæ, quem fructum laboris edere potest, quam recipere animo curam ac sollicitudinem, qui se torpori dederit atque ignavia? 89. Ideo boni vir consilii dicit: *Ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse* (Phil. iv, 11). Sciebat enim omnium malorum radicem esse avaritiam, et ideo suo contentus erat, alienum non requirebat (I Tim. vi, 10). Satis mihi est, inquit, quod habeo; sive parum, sive plurimum habeam, mihi plurimum est. Expressius aliquid dicendum videtur. Signato verbo usus est: ^d Sufficit mihi, inquit, in quo sum; id est, nec deest, nec superfluit. Non deest, quia nihil quæro amplius: non superfluit, quia non solum mihi habeo, sed pluribus. Hoc de pecunia.

92 90. Cæterum de omnibus dici potest quia sufficiebant illi præsentia, hoc est, non honorem majorem, non obsequia uberiora desiderabat; non gloriæ immodicæ cupidus, aut gratiam indebite quærebat: sed debiti finem certaminis, patiens laboris, securus meriti præstolabatur: *Scio, inquit, et humiliari* (Phil. iv, 12). Non ergo inducta humilitas, sed quæ habeat sui modestiam et scientiam, laudi datur. Est enim humilitas formidinis, est imperitiæ atque ignorantix; et ideo Scriptura ait: *Et humiles spiritu salvabit* (Psal. xxxiii, 19). Præclare ergo dixit: *Scio et humiliari*, id est, quo in loco; qua moderatione, quo fine, in quo officio, in quo munere. Nescivit Pharisæus humiliari, ideo dejectus est: scivit publicanus, ideo justificatus est D (Luc. xviii, 11 et seq.).

91. Sciebat et abundare Paulus, quia animum habebat divitem; etsi thesaurum divitis non habe-

^a Ita mss. optimi quique ac numerosissimi: aliqui tamen et curcæ edit., *deferebat honorificentiam, quia referebat gratiam.*

^b Omnes edit., *nihil fallax, nihil fabulosum*: sed *nihil fabulosum* in mss. longe plurimis nec non antiquissimis præterminitur.

^c Cic. lib. ii Offic., pag. 379, lin. 9: *Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant, etc.*

^d Vetustissimi cod., *Efficit mihi, inquit, ... quia efficiebant illis.*

^e Omnes edit., *esurire et sitire Dominum*; mss. nonnulli, *esurire Deum, sitiret, aut sitire et Dominum*; alii

bat. Sciebat abundare, qui non quærebat datum in pecunia, sed requirebat fructum in gratia. Possumus et sic intelligere, quia sciebat abundare, qui poterat dicere: *Os nostrum patet ad vos, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est* (II Cor. vi, 11).

92. In omnibus erat imbutus, et saturari et esurire. Beatus qui sciebat saturari in Christo. Non ergo illa corporalis, sed spiritualis est satiety, quam operatur scientia. Et merito scientia opus est; quia *non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei* (Deut. viii, 3). Ergo qui sic sciebat saturari et sic esurire, sciebat ut semper nova quæreret, ^e esuriret Deum, sitiret in Dominum. Sciebat esurire, qui sciebat quia esurientes manducabunt (Matth. v, 6): sciebat et poterat abundare, qui nihil habebat, et B possidebat omnia (II Cor. vi, 10).

CAPUT XVIII.

Quantum iniqui consilarii damni afferant, exemplo decem tribuum a rege Roboam desciscientium sat intelligi.

93. Egregie itaque viros alicui ^f præsentibus muneris commendat justitia: contra iniquitas destituit atque impugnat. Exemplo nobis est Scriptura quæ dicit quia cum populus Israel post mortem Salomonis rogasset filium ejus Roboam, ut relevaret cervices eorum a servitute dura, et paterni imperii temperaret austeritatem, illum spreto senili consilio de suggestionem adolescentium responsum dedisse hujusmodi, quia et onus adjiceret super patrium jugum, et leviora gravioribus suppliciis mutaret C (III Reg. xii, 4 et seq.).

94. Quo responso exasperati responderunt populi: *Non est nobis portio cum David, neque hæreditas in filiis Jesse. Revertere unusquisque in tabernacula tua, Israel* (Ibid. 16); ^g quoniam hic homo neque in principem, neque in ducem erit nobis. Itaque desertus a populo ac destitutus, vix duarum tribuum propter David meritum habere potuit societatem.

93 CAPUT XIX.

Justitia et benevolentia et affabilitate plurimos conciliari: sed hanc sinceram esse debere.

95. Claret ergo quoniam et ^h æquitas imperia confirmet, et injustitia dissolvat. Nam quomodo potest malitia regnum possidere, quæ ne unam quidem privatam potest regere familiam? Summa igitur benignitate opus est, ut non solum publica gubernacula, sed etiam privata jura tueamur. Plurimum juvat benevolentia, quæ omnes studet beneficiis amplecti, devincire officiis, oppignerare gratia.

magno numero, *esuriret Deum, sitiret in Dominum*; in quorum tamen aliquibus non legitur in præpositio.

^f Cic. lib. ii Offic., pag. 385, lin. 40: *Nullum igitur vitium tetrius... quam avaritia, præsertim in principibus, etc.*

^g *Quoniam hic homo, etc.* non reperiuntur in bibliis; sicut nec ultima verba, *erit nobis*, in pluribus potioribusque mss. quorum etiam aliqui pro *neque in ducem*, legunt *neque in judicem*.

^h Cic. lib. ii Offic., pag. 378, lin. 8: *Quæ si populo Rom. injuste, etc.* Item pag. 379, lin. 43: *Cum igitur tanta vis justitiæ sit, etc.*

96. Affabilitatem quoque sermonis diximus ad A conciliandam gratiam valere plurimum. Sed hanc volumus esse ^a sinceram ac sobriam sine ulla adulatione, ne simplicitatem ac puritatem alloqui ^b deceat sermonis adulatio; forma enim esse debemus cæteris non solum in opere, sed etiam in sermone, in castitate ac fide. Quales haberi volumus, tales simus: et qualem affectum habemus, talem aperiamus. Neque dicamus in corde nostro verbum iniquum, quod abscondi putemus silentio; quia audit in occulto dicta, qui occulta fecit: et cognoscit secreta viscerum, qui sensum visceribus infudit. Ergo tamquam sub oculis constituti iudicis, quidquid gerimus, in luce positum putemus, ut omnibus manifestetur.

CAPUT XX.

Omnibus multum prodesse bonorum familiaritatem, maxime vero adolescentibus: hoc Jesu Nave ac Moysi, aliisque exemplis probari: quibus subjicitur qui ætate sint disparēs, virtute interdum pares esse, ut Petrus ac Joannes patefaciunt.

97. Plurimum itaque prodest unicuique bonis jungi. ^c Adolescentibus quoque utile, ut claros et sapientes viros sequantur; quoniam qui congregitur sapientibus, sapiens est: qui autem cohæret imprudentibus, imprudens agnoscitur. Et ad instructionem ^d itaque plurimum proficit, et ad probitatis testimonium. Ostendunt enim adolescentes eorum se imitatores esse, quibus adhærent; et ea convalescit opinio, quod ab his vivendi acceperint similitudinem, cum quibus conversandi hauserint cupiditatem.

98. Inde tantus Jesus Nave, quod eum non solum erudit ad Legis scientiam Moysi copula, verum etiam sanctificavit ad gratiam (*Exod. xxiv, 13*). Denique cum in ejus tabernaculo divina ^e refulgere præsentia videretur majestas Domini, solus erat in tabernaculo Jesus Nave. Moyses cum Deo ⁹⁴ loquebatur, Jesus pariter nube sacra tegebatur. Presbyteri et populus deorsum stabant; Jesus cum Moyse ad accipiendam Legem ascendebat (*Exod. xxxiii, 11*). Omnis populus intra castra erat, Jesus extra castra in tabernaculo testimonii. Cum columna nubis descenderet, et loqueretur cum Moyse, quasi fidus astabat minister: nec exibat de tabernaculo juvenis, cum seniores longe positi divina trepidarent miracula.

^F ^a Cic. lib. II Offic., pag. 380, lin. 9: *Quam præclare Socrates hanc viam . . . ut qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, etc.*

^b Edit. ultimæ Paris. cum paucis mss., *deleat sermonis adulatio.*

^c Cic. lib. II Offic., pag. 380, lin. 38: *Facillime autem . . . adolescentēs qui se ad claros et sapientes, etc.*

^d Superiores Edit., *itaque bonis jungi plurimum proficit.*

^e Edit. cum mss., *refulgeret præsentia et videretur majestas, etc.*

^f Cic. lib. de Senectute pag. 409, lin. 9: *Etenim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, etc.*

99. Ubique igitur inter admiranda opera et reverenda secreta sancto Moysi individuus adhærebat. Unde factum est ut qui fuerat socius conversationis, fieret successor potestatis (*Deut. xxxiv, 9*). Merito vir hujusmodi evasit, ut sisteret fluminum cursus (*Josue III, 15 et seq.*), diceret: Stet sol, et staret sol (*Josue x, 12, 13*); quasi ejus spectator victoriæ noctem differret, diem produceret: quid! (quod Moysi negatum est) solus eligeretur, ut populum introduceret in terram repromissionis. Magnus vir fidei miraculis, magnus triumphis. Illius augustiora opera, hujus prosperiora. Uterque igitur divina subnixus gratia, ultra humanam processit conditionem (*Exod. xiv, 21*): ille mari, hic cælo imperavit.

100. Pulchra itaque ^f copula seniorum atque adolescentium (*Gen. xii, 4*). Alii testimonio, alii solatio sunt: alii magisterio, alii delectationi. Omitto quod Abraham adhæsit Loth adolescentulus etiam proficiscenti; ne forte hoc propinquitatis magis fuisse existimetur, et necessariae potius quam voluntariæ adjunctionis. Quid Eliam atque Elisæum loquamur? Licet non expresse Elisæum juvenem Scriptura significaverit, advertimus tamen et colligimus juniorem fuisse (*III Reg. xix, 21*). In Actibus apostolorum Barnabas Marcum assumpsit, Paulus Silam, Paulus Timotheum, Paulus Titum (*Act. xii et alibi*).

101. Sed illis superioribus videmus divisa officia, ut seniores consilio prævalerent, juniores ministerio. Plerumque etiam virtutibus pares, disparēs ætatibus, sui delectantur copula, sicut delectabantur Petrus et Joannes. Nam adolescentem legimus in Evangelio ^g Joannem et sua voce, licet meritis et sapientia nulli fuerit seniorum secundus, erat enim in eo senectus venerabilis morum et cana prudentia. Vita enim immaculata bonæ senectutis stipendium est.

CAPUT XXI.

Plurimum valere ad commendationem, si defendas infirmos, aut peregrinos suscipias, similiave officia exhibeas, et hoc maxime viris probatis. Ubi injecta avaritiæ vituperatione, potissimum prodigalitas in sacerdotibus improbat.

102. Adjuvat hoc quoque ad profectum bonæ existimationis, ^h si de potentis ⁹⁵ manibus eripias inopem, de morte damnatum eruas, quantum sine perturbatione fieri potest; ne videamur jactantiæ

^g Rom. edit. resecaverat, et sua voce, quod tamen in aliis edit. et cunctis mss. reperimus.

^h Cic. lib. II Offic. pag. 381, lin. 29: *Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus, etc.* Quod autem ait Ambrosius, *de morte damnatum eruas*, de hoc adeas licet, quæ nos tomo I Expos. in psal. cxviii, serm. 8, num 41, subnotavimus. Hic vero id unum libet adjicere, cautionem appositam hoc loco hinc promanasse, quod cum interdum episcopi, clerici vel etiam monachi ferventiore quam prudentiore zelo reos supplicii eripere nitentur, aut seditionibus, aut saltem gravibus iudicium imperialium querelis ansam dabant. Adde quod etiam fieri poterat, ut quos per corruptionem ipsi liberaverant, eos per vim ab episcopis raptos causaren-

magis causa facere, quam misericordiae, et graviora inferre vulnera, dum levioribus mederi desideramus. Jam si oppressum opibus potentis, et factione magis quam sceleris sui pretio gravatum liberaveris, egregiae convalescit opinionis testimonium.

103. Commendat plerosque etiam ^a hospitalitas. Est enim publica species humanitatis, ut peregrinus hospitio non egeat, suscipiatur officiose, pateat advenienti ^b janua. Valde id decorum totius est orbis existimatione, peregrinos cum honore suscipi, non deesse mensae hospitalitatis gratiam, occurrere officii liberalitatis, explorare adventus hospitum.

104. Quod Abraham laudi est datum, qui ante januam suam speculabatur, ne forte praeteriret peregrinus aliquis: et diligenter praetendebat excubias, ut occurreret, ut praeveneret, ut rogaret, ne transiret hospes, dicens: *Domine, si inveni gratiam ante te, ne praeterieris puerum tuum (Gen. xviii, 1 et seq.)*. Et ideo pro hospitalitatis mercede fructum posteritatis recepit.

105. Loth quoque nepos ejus non solum genere, sed etiam virtute proximus, propter hospitalitatis affectum Sodomitana a se suisque supplicia detorsit (*Gen. xix, 1 et seq.*).

106. Decet igitur hospitalem esse, benignum, justum, non alieni cupidum; immo ^c de suo jure cedentem potius aliqua, si fuerit lacesitus, quam aliena jura pulsantem, fugitantem litium, abhorrentem a jurgis, redimentem concordiam et tranquillitatis gratiam. Siquidem de suo jure virum, bonum aliquid relaxare, non solum liberalitatis, sed plerumque etiam commoditatis est. Primum dispendio litis carere, non mediocre est lucrum; deinde acetur. Tollendo igitur huic malo leges nonnullae reperiuntur datae ab imperatoribus; ut puta a Theodosio et Arcadio lib. xv et xvi, de *Poenis*. Porro morem hunc quo clerici ac monachi supplicio reos alias eximebant, Cujacius, Paratilo cod. de *Episc. audientia*, autumat ortum duxisse ab exemplo paganorum sacrificarum; hoc enim eo jure potitos esse Taciti, Suetonii et Plutarchi auctoritate idem astruit. Superest autem etiamnum apud nos vestigium quoddam priscae hujus consuetudinis, dum Rothomagi singulis annis, festo Ascensionis die, unus de reis homicidii, postquam solemni ritu sacrum Romani episcopi feretrum humeris subivit, absolvitur: Aureliani quoque novo episcopo in eam urbem ingredienti quisquis occurrerit, si rerum capitalium noxa teneatur, eadem donatur impunitate; cujus privilegii meminit Ivo Carnot. epist. 53.

^a Cic. lib. II Offic., pag. 384, lin. 37: *Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas, etc.*

^b Quidam mss., *janua. Quanta gratia et merces est, qui hospites et peregrinos suscipit. Valde id, etc.*

^c Ibid., pag. 385, lin. 30: *In omni re contrahenda . . . aequum et facilem, multa multis de suo jure cedentem, etc.*

^d Edit. omnes, *quae contemnti aliquo in tempore, postea fructuosae sint?* mss. vero omnes, ut in contextu; si tamen unum aut alterum excipias, ubi legitur: *quae contemnti aliqua in tempore, postea fructuosa erunt.*

^e Cic. lib. II Offic., pag. 384, lin. 22: *Itaque vulgo loquuntur se in beneficiis collocandis mores hominum, etc.*

^f Plures edit. et quidam mss., *Qui scis an et tu*

A cedit ad fructum quod angetur amicitia, ex qua oriuntur plurimae commoditates, ^d quae contemnti aliqua in tempore, postea fructuosae erunt.

107. In officii autem hospitalibus, omnibus quidem humanitas impartienda est: ^e justis autem uberior deferenda honorificentia: *Quicumque enim justum receperit in nomine justii, mercedem justii accipiet (Math. x, 41, 42)*, ut Dominus pronuntiavit. Tanta autem est apud Deum hospitalitatis gratia, ut ne potus quidem aquae frigidae a praemiis remunerationis immunis sit. Vides quia Abraham Deum recepit hospitio, dum hospites quaerit? Vides quia Loth angelos recepit? ^f Unde scis ne et tu cum suscipis hominem, suscipias Christum? Licet in hospite sit Christus; quia Christus **96** in paupere est, sicut ipse ait: *In carcere eram, et venistis ad me: nudus eram, et operuistis me (Math. xxv, 36)*.

108. Suave est igitur non pecuniae, sed gratiae studere. ^g Verum hoc malum jam dudum humanis influxit mentibus, ut pecunia honori sit, et animi hominum divitiarum admiratione capiantur. Inde se immersit avaritia, velut quaedam honorum ariditas officiorum; ut homines damnatum putent quicquid praeter morem impenditur. Sed etiam in hoc adversus avaritiam, ne quod afferre possit impedimentum, prospexit Scriptura venerabilis, dicens: *Quia melior est hospitalitas cum oleribus (Prov. xv, 17)*. Et infra: *Melior est panis in suavitate cum pace (Prov. xvii, 1)*. Non enim prodigos nos docet esse Scriptura, sed liberales.

C 109. Largitatis enim ^h duo sunt genera: unum liberalitatis, alterum prodigae effusionis. Liberale est hospitio recipere, nudum vestire, redimere captum suspicis hospitem . . . cum in hospite sit Christus.

^g Cic. lib. II Offic., pag. 384, lin. 23: *Sed quis est tandem qui inopis et optimi viri causae non anteponat, etc.* Item lin. 43: *Sed corrupti mores depravatae sunt admiratione divitiarum.*

^h Ibid., pag. 382, lin. 12: *Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi dicuntur, etc.* Quae autem prodigalitates exempla subiecit sanctus Ambrosius, eadem jam priore tomo saepius exagitaverat; enimvero conviviorum luxum atque effusionem cum alibi non semel, tum plurimis locis lib. de *Elia et Jejunio*, suis coloribus descripta reperies: de circi autem ac theatri spectaculis praecipue habes in psal. cxviii, serm. 5, pag. 1025. Quod autem in gladiatorum munera non ita crebro invehitur, hinc forte merito collexeris, Mediolani parum usitatum fuisse crudele illud oblectationis genus, quod nunquam non summo cum stomacho detestati sunt antiqui Patres. De hujusmodi certaminibus praeter veteres auctores e recentioribus accuratissimo disputavit J. Lipsius lib. duob. *Saturnalium*: Rosinus in *Antiq. Rom.* nonnulla, Laurentius in *Polymathia* multa congescit. Ultimum tandem prodigi sumptus exemplum ponit venationes, circenses videlicet in quibus feras insolitas per totam Africam aliasque dissitissimas regiones maximis impensis conquistatas populo exhibebant: de qua venandi ratione multa sunt apud Maritalem epigrammata: nonnulla quoque habet Suetonius, atque alii: sed adeundus praeter ceteris Tertull. de *Spectaculis*, et Cassiod. lib. v Var.

ⁱ Cod. Big. post vocem *genera* subjungit, *De duobus generibus largitatis*. Sed ex margino.

tivos, non habentes sumptu juvare: prodigum est, A sumptuosius effluere convivis, et vino plurimo; unde legisti: *Prodigum est vinum, et contumeliosa ebrietas* (*Prov. xx, 1*). Prodigum est popularis favoris gratia exinanire proprias opes: quod faciunt qui ludis circensibus, vel etiam theatralibus, et muneribus gladiatorii, vel etiam venationibus patrimonium dilapidant suum, ut vincant superiorum celebritates; cum totum illud sit inane, quod agunt. Quandoquidem etiam honorum operum sumptibus immoderatum esse non deceat.

110. ^a Pulchra liberalitas (*Dist. 86, cap. Pulchra*) erga ipsos quoque pauperes ^b mensuram tenere, ut abundes pluribus: non conciliandi favoris gratia ultra modum fluere. Quidquid ex affectu puro ac sincero promitur, hoc est decorum: ^c non superfluas ædificationes aggredi, nec prætermittere necessarias.

111. Et maxime sacerdoti hoc convenit, ornare Dei templum decore congruo, ut etiam hoc cultu aula Domini resplendeat: impensas misericordiæ convenientes frequentare: quantum oporteat largiri peregrinis; non superflua, sed competentia: non redundantia, sed congrua humanitati; ne sumptu pauperum alienam sibi quærat gratiam, nec restrictionem erga clericos aut indulgentiorem se præbeat. Alterum enim inhumanum, alterum prodigum; si aut sumptus desit necessitati eorum quos a sordidis negotiationis aucupii retrahere debeas: aut voluptati superfluat.

97 CAPUT XXII.

Modum inter nimium remissionem ac severitatem esse statuendum; eos enim qui affectata remissione in aliorum animos irrepere moliantur, solidum ac duraturum nihil consequi: quod Abessalonis exemplum satis ostendit.

112. Quin etiam verborum ipsorum et præceptorum esse mensuram convenit; ne aut nimia remissio videatur, aut nimia severitas. Plerique enim ^d remissiores malunt esse, ut videantur boni esse: sed nihil simulatum et fictum veræ virtutis esse certum est; quin etiam diuturnum esse non solet. In principio vernat, in processu tamquam flosculus dissipatur et solvitur: quod autem verum ac sincerum, ^e alta radice fundatur.

113. Et ut exemplis assertiones nostras probemus, quoniam quæ simulata sunt, diuturna esse non possunt, sed tamquam ad tempus virentia cito decidunt, ex ea familia ex qua nobis plurima ad virtutis profectum exempla accersivimus, unum simulationis et fraudis proferamus testimonium (*II Reg. xiv, 25*).

114. Abessalon (*II Reg. xv, 1 et seq.*) erat David

^a Grat., *Pulchra etiam liberalitas est in ipso pauperis dato mensuram tenere.*

^b Cic. lib. II *Offic.*, pag. 383, lin. 34: *Habenda autem est ratio rei familiaris*, etc.

^c *Ibid.*, lin. 3. *Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, murti, novalia, portus, etc.*

^d Cic. lib. II *Offic.*, pag. 380, lin. 41: *Quod si qui*

regis filius, decore insignis, egregius forma, præstans juvena; ita ut vir talis in Israel non reperiretur, a vestigio pedis usque ad verticem immaculatus. Is fecit sibi currus et equos, et viros quinquaginta, qui præcurrerent ante eum. Surgebat diluculo, et stabat ante portam in via: et si quem advertisset regis judicia quærentem, accedebat ad eum, dicens: Ex qua civitate es tu? Respondebat ille: Ex una tribu sum de tribubus Israel, servus tuus. Referebat Abessalon: Verba tua bona sunt et directa, et qui te audiat non est tibi datus a rege. Quis constituet me iudicem, et quisquis ad me veniet, cuiuscumque fuerit iudicium necessarium, justificabo illum? Talibus delinibat singulos sermonibus. Et cum accederent adorare eum, extendens manus suas, apprehendebat atque osculabatur eos. Sic convertit in se corda omnium, dum blanditiæ hujusmodi intimatorum tangunt viscerum sensum.

115. Sed delicati isti et ambitiosi elegerunt honorabilia et grata ad tempus et jucunda: ubi parva processit dilatio, quam prudens omnium propheta paulisper cedendo interponendam putavit, non potuerunt tolerare ac sustinere. Denique (*II Reg. xviii, 5*) non dubitans de victoria David, commendabat filium dimicaturis, ut ei parcerent. Ideoque nec prælio ^e interesse maluit; ne vel referre arma, parricidæ licet, videretur, sed tamen filio.

116. Liquet igitur ea esse perpetua ac solida, quæ vera sunt, et quæ sincere potius quam dolo congregantur: ea vero quæ simulatione atque assentatione parata sunt, non posse diu perseverare.

98 CAPUT XXIII.

Eorum qui vel pecunia vel ambitu redempti fuerint, fluxam fidem esse.

117. Quis igitur vel illos ^f qui pecunia ad obedientiam redimuntur, vel eos qui assentatione invitantur, fidos sibi arbitretur? Nam et illi frequenter se vendere volunt, et isti imperia dura ferre non possunt. Levi assentationum facile capiuntur: si perstrinxeris verbo, immurmurant, deserunt, infesti abeunt, indignantes relinquunt, imperare malunt, quam obedire: quasi obnoxios beneficio, subjectos sibi debere esse existimant, quos præpositos sibi habere debeant.

118. Quis igitur sibi fideles putet, quos vel pecunia vel adulatione sibi obligandos crediderit? Nam et ille qui pecuniam acceperit, vilem se et despectum iudicat, nisi sæpe redimatur? Itaque frequenter expectat pretium suum: et ille qui obsecratione ambitus videtur, vult semper se rogari.

CAPUT XXIV.

Bonis artibus ad honores nitendum, maxime ecclesiasticos: adeptum vero munus moderate ac sapienter

simulatione, et inani ostentatione, etc. Item pag. 382, lin. 27: *Ipsaque illa delinitio multitudinis, etc.*

^e Rom. elit., *interesse voluit, ne vel inferre arma.*

^f *Ibid.*, pag. 376, lin. 45: *Mala enim se res habet, cum quod virtute effici debet, etc.* Item pag. 384, lin. 42: *Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, etc.*

administrandum. Nec inferiores ordines simulatis A neque si quid boni habeas, id ad deformationem virtutibus episcopo derogare, nec item episcopum alterius et vituperationem exerceas.

119. Ergo ^a bonis actibus et sincero proposito nitendum ad honorem arbitror, et maxime ecclesiasticum; ut neque resupina arrogantia, vel remissa negligentia sit: neque turpis affectatio, et indecora ambitio. Ad omnia abundat animi directa simplicitas, satisque se ipsa commendat.

120. In ipso vero munere ^b neque severitatem esse duram convenit, nec nimiam remissionem; ne aut potestatem exercere, aut susceptum officium nequaquam implere videamur.

121. Enitendum quoque ut beneficiis atque officiis ^c obligemus plurimos, et collatam reservemus B gratiam; ne jure beneficii fiant immemores, qui se graviter læsos dolent. Sæpe enim usu venit ut quos gratia fovetis, vel aliquo superiore cumulaveris gradu, avertas, si indigne aliquem eis præponendum judices. Sed et sacerdotem beneficiis suis vel judiciis favere convenit, ut æquitatem custodiat, et presbytero vel ministro deferre, ut parenti.

122. Neque hos quia semel probati sunt, arrogantes esse oportet; sed magis tamquam memores gratiæ, humilitatem tenere: neque offendi sacerdotem, si aut presbyter, aut minister, aut quisquam de clero, aut misericordia, aut jejunio, aut integritate, aut doctrina et lectione existimationem accumulet suam: ^d Gratia enim Ecclesiæ laus doctoris est. Bonum, opus **99** alicujus prædicari, ita tamen si nullo studio fiat C jaclantiæ. Laudent enim unumquemque proximorum labia, et non os suum: et commendent opera, non studia sua.

123. ^e Cæterum si quis non obediat episcopo, extollere atque exaltare sese desideret, obumbrare merita episcopi simulata affectatione doctrinæ aut humilitatis, aut misericordiæ, is a vero devius superbit; quoniam veritatis ea est regula, ^f ut nihil facias commendandi tui causa, quo minor alius fiat:

^a Sic Amerb. cum mss. prop. omnibus: Era. autem ac sequentes edit., bonis artibus.

^b Cic. lib. 1 Offic., pag. 363, lin. 5: *In juris æqualitate exercenda etiam est facilitas... et tamen ita probanda est mansuetudo, etc.*

^c Lib. 11, pag. 376, lin. 12: *Proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos, etc.* Item p. 384, lin. 12: *Licet tamen opera prodesse multis, etc.*

^d Mss. aliquot, *Grata enim Ecclesia laus, etc.*

^e Clericos episcopo suo perinde ac Deo ipsi morem gerere oportere beatus Ignatius multis epistolarum locis præcipit, maxime vero epist. ad Ephes., epist. ad Magnes. et epist. ad Trallian. Cyprianus vero epist. 55 et 65 docet non aliunde exoriri solere hæreses atque schismata, nisi ex eo quod præsulibus suis obedire cleri detrectant ac refugiant. Cujus quidem rei exemplum luctuosum in Ario proponit Theodoretus Hist. Eccl. lib. 1, cap. 2, et in aliis alii.

^f Codex Thuan., *ut nihil fuci commendandi tui, etc.* non male, si verbum aliquod subintelligas, quod forte a scriptore fuerit prætermissum.

^g Cic. lib. 11 Offic., pag. 381, lin. 21: *Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, neque unquam innocentem judicio capitis accersas... Nec*

neque si quid boni habeas, id ad deformationem alterius et vituperationem exerceas.

124. Ne ^h defendas improbum, et sancta indigno committenda arbitraris: neque iterum urgeas et impugnes, cujus crimen non deprehenderit. Nam cum in omnibus ⁱ injustitia cito offendat, tum maxime in Ecclesia, ubi æquitatem esse oportet, ubi æqualitatem haberi decet; ut nihil sibi potentior plus vindicet, nihil plus usurpet ditior. Sive enim pauper, sive dives, in Christo unum sunt. Nihil sanctior plus sibi arroget; ipsum enim par est esse humiliorem.

125. Sed nec personam alterius accipiamus in judicio: gratia absit, ^j causæ merita decernant. Nihil sic opinionem, immo fidem gravat, quam si in judicando potentiori dones causam inferioris: vel pauperem innocentem arguas, divitem excuses reum culpæ. Pronum quidem est genus hominum favere honoratoribus, ne læsos sese putent, ne victi doleant. Sed primum si offensam vereris, ^k non recipias judicium: si sacerdos es, aut si quisquam alius, non lacesas. Licet tibi silere in negotio duntaxat pecuniario; quamquam sit constantiæ adesse æquitati. In causa autem Dei, ubi communionis periculum est, etiam dissimulare peccatum est non leve.

CAPUT XXV.

Beneficia in pauperes potius conferenda quam in divites; hos enim aut quæsitam a se beneficii vicem putare, aut indignari quod videantur hinc facti debitores: pauperes vero et debitorem pro se Deum ipsum constituere, et libenter accepta beneficia confiteri. Quibus additur ad pecuniæ contemptum adhortatio.

126. Quid autem et tibi prodest favere diviti? An quia citius amantem remuneratur? ^l His enim favemus frequentius, a quibus referendæ vicem speramus gratiæ. Sed eo **100** magis infirmo et inopinos studere convenit; quia pro eo qui non habet, remunerationem speramus a Domino Jesu (*Luc. xiv, 12, 13*): qui sub specie convivii generalem virtutum edidit

tamen ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, etc.

^h Ibid., pag. 384, lin. 48: *Extremum autem præceptum... ne quid contendas, etc.*

ⁱ Omnes edit. ac mss. aliquot, *causam merita decernant*; mss. nonnulli, *discernant*: Thuan. vero et antiquissimi quique, *causæ merita decernant*; id est, confligant, ac decertent.

^j His verbis non obscure innuere videtur Ambrosius, episcopis licitum fuisse causarum ac litium sæcularium recusare arbitrium; cum tamen alii hoc munus ab Apostolo I Cor. vi, 1 et seq., ipsis impositum fuisse contendunt. Veruntamen observat Augustinus lib. de Opere Monach. cap. 15, a Paulo ipso impetrari non potuisse, ut hujusmodi munia exerceret. Quin immo ipsemet Christus Dominus delatam ad se de patrimonio quod fratrum duorum alter cum altero dividere volebat, querelam non admisit. Quid igitur mirum, si sanctissimos quosque antistites hanc litium decidendarum necessitatem, sibi populorum improbitate obtrusam, tam frequenter, tamque graviter quæstos reperiamus.

^k Cic. lib. 11, pag. 381, lin. 24: *A quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, etc.*

formam: ut his potius nostra conferamus beneficia, qui nobis ea non possunt repræsentare, docens ad convivium atque epulas non eos qui divites sunt, sed pauperes invitandos. Divites enim rogari videntur, ut ipsi quoque nobis reddant convivium; pauperes, quia non habent quod restituant, cum acceperint, remuneratorem nobis faciunt Dominum, qui se pro paupere obligandum obtulit.

127. Ad ipsum quoque sæculi usum collatio beneficii facta in pauperes magis quam in locupletes plus juvat; ^a quia dives dedignatur beneficium, et pudet eum debitorem esse gratiæ. Quia etiam id quod collatum est sibi, meritis suis arrogat, quod velut debitum acceperit, vel ideo datum sit eo quod is qui dedit, reddendum sibi a divite uberius existimaverit. Ita in accipiendo beneficio, eo ipso quod acceperint divites, delisse se magis quam accepi-se existimant: ^b pauper vero etsi non habet unde reddat pecuniam, refert gratiam. In quo certum est quod plus reddat, quam acceperit; pecunia enim nummo solvitur, gratia numquam exinanitur. Reddendo vacuatur pecunia: gratia autem et habendo solvitur, et solvendo retinetur. Deinde quod dives refugit, pauper fatetur quod sit obligatus debito, sibi que subventum, non honori suo delatum putat: donatos sibi arbitratur filios, vitam redditam, servatam familiam. Quanto igitur melius apud bonos, quam apud ingratos locare beneficium?

128. Unde Dominus ad discipulos ait: *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam;* (*Matth. x, 9*); quia velut falce, pullulantem in pectoribus humanis succidit avaritiam. Petrus quoque claudio, qui ex utero matris suæ portabatur, ait: *Argentum et aurum non habeo: sed quod habeo, do tibi. In nomine Jesu Christi Nazareni surge et ambula* (*Act. iii, 6*). Itaque pecuniam non dedit, sanitatem dedit. Quanto melius est salutem habere sine pecunia, quam pecuniam sine salute! Surrexit claudus, quod non sperabat: pecuniam non accepit, quam sperabat. Sed hæc vix in sanctis Domini reperiuntur, ut divitiæ contemptui sint.

101 CAPUT XXVI.

Quam vetus malum sit avaritia, multis veteris testamenti exemplis clarum esse; hincque præterea patere quam inanis sit pecuniarum possessio.

129. Cæterum ita incubuerunt ^c mores hominum admiratione divitiarum, ut nemo nisi dives honore dignus putetur. Neque hic recens usus: sed jam dudum, quod pejus est, inolevit hoc vitium humanis mentibus. Siquidem cum Hiericho magna civitas

^a Cic. lib. ii Offic., p. 384, lin. 29: *At qui se locupletes honoratos, etc.*

^b Ibid., lin. 33: *At vero ille tenuis, cum quidquid factum sit, se spectatum putet, etc.*

^c Ibid., lin. 43: *Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum, etc.*

^d Ita Era. cum sequent. edit. ac potioribus mss. Amerb. vero, *lineam*; et mss. non pauci, *regulum*, aliqui, *laminam auream*. Et infra ubi nos cum melio-

tabarum sacerdotalium sono corrumpet, et Jesus Nave potiretur victoria, cognovit infirmatam esse virtutem populi per avaritiam, atque auri cupiditatem. Nam cum de spoliis urbis incensæ sustulisset Achaz vestem auream, et ducenta argenti didrachmata, et ^d linguam auream, oblatum Domino negare non potuit, sed prodidit furtum (*Josue vii, 19 et seq.*).

150. Vetus igitur et antiqua avaritia est, quæ cum ipsius divinæ legis cœpit oraculis, immo propter ipsam reprimendam lex delata est. Propter avaritiam Balach putavit Balaam præmiis posse tentari, ut malediceret populum patrum: et vicisset avaritia, nisi Dominus a maledicto ^e eum abstinere jussisset (*Num. xxii, 7 et seq.*). Propter avaritiam præcipitatus Achaz, in exitium deduxerat totam plebem parentum. Itaque Jesus Nave, qui potuit ^f solem statuere, ne procederet (*Josue x, 12, 13*), avaritiam hominum non potuit sistere, ne serpet. Ad vocem ejus sol stetit, avaritia non stetit. Sole itaque stante, confecit Jesus triumphum: avaritia autem procedente, pene amisit victoriam.

151. Quid fortissimum omnium Samson, nonne Dalila mulieris avaritia decepit? Itaque ille qui rugientem leonem manibus discerpit suis, qui victus et alienigenis traditus, sine ullo adiutore solus dissolutis vinculis, mille ex his peremit viros: qui funes intextis nervis velut mollia sparti fila dirupit; is super genua mulieris inflexa cervice truncatus, invicti crinis ornatum, prærogativam suæ virtutis amisit. Influxit pecunia in gremium mulieris, et a viro discessit gratia (*Judic. xvi, 5 et seq.*).

152. Feralis igitur avaritia, illerebrosa pecunia, quæ habentes contaminat, non habentes non juvat. Est tamen ut aliquando adjuvet pecunia, inferiorem tamen et ipsam desiderantem. Quid ad eum qui non desiderat, qui non requirit, qui auxilio ejus non indiget, studio non flectitur? Quid ad alios, si sit ille copiosior qui habet? Numquid ideo honestior; quia habet quo honestas plerumque amittitur, quia habet quod custodiat magis quam quod possideat? Illud enim possidemus quo utimur: **102** quod autem ultra usum est, non utique habet possessionis fructum, sed custodia: periculum.

CAPUT XXVII.

In pecuniæ contemptu inesse formam justitiæ: quam virtutem nec non alius nonnullas sectari debent tam clerici quam antistites; ubi potissimum de non ferenda præcipitanter excommunicatione.

153. Ad summam novimus quod pecuniæ contemptus justitiæ forma sit; et ideo avaritiam decli-

ris ævi cod. *lex delata est*, alii partim cum ant. edit. *lex Dei data est*, partim cum Rom. *lex Dei lata est*.

^e Omnes edit., *eum abstinere vetuisset*, contrario et inepto sensu, cui tamen etiam omnes mss. patrocinantur, excepto Fulhiac. quem hoc loco cæteris ducimus præponendum.

^f Erasmi et seq. edit., *solem sistere*.

^g Cic. lib. ii Offic., p. 384, lin. 45: *Illum fortasse adjuvat, qui habet, etc.*

nare debemus, et omni studio intendere, ne quid faciamus unquam adversus justitiam, sed in omnibus gestis et operibus custodiamus eam.

134. Si volumus commendare nos Deo, charitatem habeamus, unanimes simus, humilitatem sequamur, alterutrum existimantes superiorem sibi. Hæc est enim humilitas, si nihil sibi quis arroget, et inferiorem se esse existimet. Episcopus ut membris suis utatur clericis, et maxime ministris qui sunt vere filii: quem cuique viderit aptum muneri, ei deputet.

135. ^a Cum dolore amputatur etiam quæ putruit pars corporis, et diu tractatur, si potest sanari medicamentis: si non potest, tunc a medico bono absciditur. Sic episcopi affectus boni est, ut optet sanare infirmos, serpensia sufferre ulcera, adurere aliqua, non abscidere: postremo quod sanari non potest, cum dolore abscidere. Unde pulcherrimum illud præceptum magis eminet, ut cogitemus non quæ nostra sunt, sed quæ aliorum (*Phil. II, 4*). Hoc enim modo nihil erit, quod vel irati nostro indulgeamus affectui, vel faventes nostræ plus justo tribuamus aliquid voluntati.

CAPUT XXVIII.

Misericordiam etiam cum invidia propria largius exercendam: ad quod refertur memorabilis vasorum sacrorum in captivorum redemptionem ab Ambrosio fractorum historia, et pulcherrima de auri et argenti quæ Ecclesia possidet, legitimo usu præcipiuntur. Hinc postquam ex facto sancti Laurentii quinam veri sint Ecclesie thesauri ostensum est, regulæ in constandis atque impendendis vasis initialis servandæ proponuntur.

136. Hoc maximum incentivum misericordiæ, ut compatiamur alienis calamitatibus (*Dist. 86, cap. Pulchra, § Compatiamur*), necessitates aliorum, quantum possumus, juvemus; et plus interdum quam possumus. Melius est enim pro misericordia causas

^a Eodem pietatis sensu hic affectum se ostendit Ambrosius noster, quo Ecclesia filiorum suorum mater amatissima moveri sese contestatur, dum generalibus in conciliis a suo corpore quempiam cogitur abscidere. Ephesina synodus act. 1, in sententia contra Nestorium lata loquitur in hunc modum: *Coacti per sacros canones, et epistolam sanctissimi Patris nostri et comministri Cælestini Romanæ Ecclesie episcopi, lacrymis subinde perfusi ad lugubrem hanc contra eum sententiam necessario venimus. Conc. quoque Chalcedonense act. etiam 1, et Constant. 7, adversus Eutychem ita lamentantur: Unde lacrymantes et gementes perfectam ejus perditionem, decrevimus, etc. Vide similiter in conc. Chalced., act. 5, Patrum adversus Dioscorum subscriptiones, imprimis vero Maximi, Cyri, Constantini, Patricii atque Epiphani.*

^b Discimus ex hoc toto capite jam inde a primis seculis in Ecclesia fuisse vasa pretiosa, quorum alia ad usum sacramentorum initiata et consecrata essent, alia minime, sed tantum ad decus et ornamentum: utraque vero tam multa existisse, ut redimendæ innumerorum captivorum multitudini sufficerent. Hinc præterea intelligimus auream illam Ecclesie suppellectilem Ambrosio nullo modo fuisse improbatam, cum non nisi certis ac definitis casibus, et deficientibus aliis subsidiis eam jure distrahi posse

præstare, vel invidiam perpeti, quam præterdere inclementiam; ut nos aliquando in invidiam incidimus, quod confregerimus vasa ^b mystica, ut captivos redimeremus, quod arianis displicere potuerat; nec tam factum displiceret, quam ut esset quod in nobis reprehenderetur. Quis autem est tam durus, immitis, ferreus, cui displiceat quod homo redimitur a morte, femina ab impuritatibus barbarorum, quæ graviores morte sunt: adolescentulæ, vel pueruli, vel infantes ab idolorum contagiis, quibus mortis metu inquinabantur?

137. Quam causam nos etsi non sine ratione aliqua gessimus; tamen ita in populo persecuti sumus, ut confiteremur, multoque fuisse commodius astrueremus, ut animas Domino quam aurum servaremus (*Math. x, 9*). Qui enim sine auro misit apostolos, Ecclesias sine auro congregavit. Aurum Ecclesia habet (*12, quæst. 2, cap. Aurum*); non ut servet, sed ut eroget, et subveniat in necessitatibus. Quid opus est custodire quod nihil adjuvat? An ignoramus quantum auri atque argenti de templo Domini Assyrii sustulerint (*IV Reg. xxiv, 13*)? Nonne melius ^c constant sacerdotes propter alimoniam pauperum, si alia subsidia desint, quam ut sacrilegus contaminata asportet hostis? Nonne dicturus est Dominus: Cur passus es tot Inopes fame mori? Et certe habebas aurum, ministrasses alimoniam. Cur tot captivi deducti ^d in commercio sunt, nec redempti, ab hoste occisi sunt? Melius fuerat ut vasa viventium servares, quam metallorum.

^c 138. His non posset responsum referri. Quid enim diceres: Timui ne templo Dei ornatus deesset? Responderet: Aurum sacramenta non quærunt: neque auro placent, quæ auro non emuntur. Ornatus sacramentorum redemptio captivorum est. Vere illa sunt vasa pretiosa, quæ redimunt animas a morte. Ille verus thesaurus est Domini, qui operatur quod sanguis ejus operatus est. Tunc vas Domini san-

concedat. Itaque sicubi nonnulli sancti Patres, ut Hieronymus epist. 2, ad Nepotianum; Chrysostomus hom. 52 in *Matth.* et 60 ad populum Antioch.; Isidorus Pelusiotæ lib. II, epist. 88, et Bernardus, cap. 11 Apologice, videntur aureorum argenteorumve ornamentorum in Ecclesiis usum condemnare; ita mens ^d eorum interpretanda est, ut non usum legitimum, sed abusum proscriptum velint, videlicet aut luxum et fastum plane profanum, aut præposteram eorum religionem qui multos pauperes perire, quam aureum aliquod vasculum et sacrario decedere levius ferrent. Hoc autem animo fuisse agnoscimus arianos illos, qui sancto nostro invidiam, hujus numquam satis laudati facinoris occasione, conflare moliebantur. Huc refer quæ supra habentur pag. 86, num. 70, ubi quo tempore ea acciderint subnotavimus, sicut et in Admonit. nostra ad hos de Offic. Minist. libros.

^e Era. et edit. seq. cum mss. nonnullis, *confat sacerdos propter alimoniam* (edit. Rom., *pro alimonia*) *pauperum. . . . quam sacrilegus contaminata asportet*; quidam mss., *contaminat, asportat hostis*. Rom. edit., *quam ut sacrilegus contaminet et asportet*, etc. Amerb. cum aliis longe plurimis, ut in textu, nisi quod aliqui mss. pro, *sacrilegus*, legunt *sacrilegiis*.

^d Edit. ac pauci mss., *in commercium, nec redempti? Cur tot ab hoste, etc.*

gulis ^a agnoscutur, cum in utroque viderit redemptionem; ut calix ab hoste redimat, quos sanguis a peccato redimit. Quam pulchrum, ut cum ^b agmina captivorum ab Ecclesia redimuntur, dicatur: Hos Christus redemit! Ecce aurum quod probari potest, ecce aurum utile, ecce aurum Christi quod a morte liberat, ecce aurum quo redimitur pudicitia, servatur castitas.

139. Hos ergo malui vobis liberos tradere, quam aurum reservare. Hic numerus captivorum, hic ordo præstantior est, quam ^c species poculorum. Huic muneri proficere debuit aurum Redemptoris, ut redimeret periclitantes. Agnosco infusum auro sanguinem Christi non solum irrutilasse, verum etiam divinæ operationis impressisse virtutem redemptionis munero.

140. Tale aurum sanctus martyr Laurentius **104** Domino reservavit, a quo cum quærerentur thesauri Ecclesiæ, promisit se demonstraturum. Sequenti die pauperes duxit. Interrogatus ubi essent thesauri quos promiserat, ostendit pauperes dicens: Hi sunt thesauri Ecclesiæ. Et vere thesauri, in quibus Christus est, in quibus fides est. Denique Apostolus ait: *Habemus thesaurum in vasis fictilibus* (II Cor. iv, 7). Quos meliores thesauros habet Christus, quam eos in quibus se esse dixit? Sic enim scriptum est: *Esurivi, et dedistis mihi manducare: sitivi, et dedistis mihi bibere: hospes eram, et collegistis me* (Matt. xxv, 35). Et infra: *Quod enim uni horum fecistis, mihi fecistis* (Ibid., 40). Quos meliores Jesus habet thesauros, quam eos in quibus nmat videri?

141. Hos thesauros demonstravit ^d Laurentius, et vicit, quod eos nec persecutor potuit auferre. Itaque Joachim qui aurum in obsidione servabat, nec dispensabat alimonie comparandæ; et aurum vidit eripi, et se in captivitatem deduci (IV Reg. xxiv, 13). Laurentius qui aurum Ecclesiæ maluit erogare pauperibus, quam persecutori reservare, pro singulari suæ interpretationis vivacitate sacram martyrii accepit coronam. Numquid dictum est sancto Laurentio: Non debuisti erogare thesauros Ecclesiæ, vasa sacramentorum vendere?

142. Opus est ut quis fide sincera et perspicaci providentia munus hoc impleat. Sane si in sua aliquis derivat emolumenta, crimen est: sin vero pauperibus erogat, captivum redimit, misericordia est. Nemo enim (I, q. 2, cap. Aurum, § Nemo potest) potest dicere: Cur pauper vivit? Nemo potest queri, quia captivi redempti sunt: nemo potest accusare, quia templum Dei est ædificatum: nemo potest indignari,

A quia humanis fidelium reliquiis spatia laxata sunt: nemo potest dolere, quia in sepulturis Christianorum requies defunctorum est. In his tribus generibus vasa Ecclesiæ etiam initiata confringere, conflare, vendere licet.

143. Opus est ut de Ecclesia mystici poculi forma non exeat, ne ad usus nefarios sacri calicis ministerium transferatur. Ideo intra Ecclesiam primum quæsitæ sunt vasa quæ initiata non essent: deinde comminuta, postremo conflata, ^e per minutias erogationis dispensata egentibus, captivorum quoque pretiis profecerunt. Quod si desunt nova, et quæ nequaquam initiata videantur, in hujusmodi usus, quos supra diximus, arbitrator omnia pie posse converti.

105 CAPUT XXIX.

B *Deposita viduarum, immo omnium fidelium in Ecclesia cum sui etiam periculo defendi oportere: quæ res Oniæ sacerdotis, Ambrosii ac Ticinensis episcopi exemplis lucem capit.*

144. Illud sane diligenter intuendum est, ut deposita viduarum intemerata maneant, sine ulla serventur offensione, non solum viduarum, sed etiam omnium; fides enim exhibenda omnibus est, sed major est viduarum causa et pupillorum.

145. Denique hoc solo viduarum nomine, sicut in libris Machabæorum legitur (II Machab. iii, 40 et seq.), commendatum templo omne servatum est. Nam cum indicium factum esset pecuniarum, quas in templo Hierosolymis maximas reperiri posse Simon nefarius Antiocho regi prodidit, missus ^f in rem C Heliodorus, ad templum venit, et summo sacerdoti aperuit indicii invidiam, et adventus sui causam.

146. Tunc sacerdos deposita esse dixit viduarum victualia et pupillorum: ^g quædam autem Hircani Tobie viri sancti, eaque demonstravit. Argenti talenta quadraginta erant, auri vero ducenta. Quæ cum Heliodorus ereptum ire vellet, et regis vindicare commodis, sacerdotes ante altare jactaverunt se, induti sacerdotales stolas: et Deum vivum qui de depositis legem dederat, flentes invocabant, ut custodem se præceptorum præstaret suorum. Vultus vero et color summi sacerdotis immutatus declarabat dolorem animi, et mentis intentæ sollicitudinem. Flebant omnes, quod in contemptum locus venturus foret, si nec in Dei templo iuta fidei servaretur custodia: accinctæque mulieres pectus, et clausæ virgines pulsabant januam: ad muros alii currobant, per fenestras alii prospectabant, omnes ad eorum tendebant manus, orantes ut suis Dominus adesset legibus.

147. Heliodorus autem nec his terrius, quod in-

^a Era. et seq. edit. cum mss. nonnullis, *agnosco, cum in utroque videro*, etc.

^b Codex Thuan. et alii magno numero, *agmina peccatorum*.

^c Quidam mss., *species vasculorum*.

^d Nonnulli mss., *Laurentius, et vidit quos eos*, etc.

^e Edit. ac multi mss. *per minutas erogationes*: Thuan. vero et alii aliquot bonæ notæ, *per minutias erogationis*.

^f Edit. omnes ac plerique mss., *missus in Hieru-*

salem: verum potiores antiquioresque constanter legunt, *missus in rem*, supple *presentem*, id est, in ipsum locum.

^g *Quædam autem...* auri vero ducenta, desunt isthæc omnia in Thuan. aliisque pluribus ac melioris ævi cod. Et proinde nobis majorem in modum suspecta sunt. Attamen cum in nonnullis, atque omnibus edit. habeantur eis spongiam inducendam non putavimus. Quatuor mss., *quædam autem orphani Tobie*.

tenderat, urgebat, et satellitibus suis ærarium sepe-
rat; cum subito apparuit illi terribilis equus armis
præfulgens aureis: equus autem ejus erat insigni
ornatus opertorio. Alii quoque duo juvenes appa-
ruerunt in virtute incluta, decore grato, cum splen-
dore gloriæ, speciosi amictu, qui circumsteterunt
eum, et utraque ex parte flagellabant sacrilegum,
sine **106** ulla intermissione continuato verbere.
Quid multa? Circumfusus caligine in terram concidit,
et evidenti divinæ operationis indicio exanimatus
jacebat, nec ulla spes in eo residebat salutis. Oborta
est letitia metuentibus, metus superbis: ^a dejectique
ex amicis Heliodori quidam rogabant Oniam, vitam
poscentes ei, quoniam supremum gerebat spiri-
tum.

148. Rogante itaque sacerdote summo, iidem ju-
venes iterum Heliodoro apparuerunt, iisdem amicti
vestibus, et dixerunt ad eum: Oniæ summo sacerdoti
gratias age, propter quem tibi vita est reddita. Tu
autem expertus Dei flagella, vade, et nuntia tuis om-
nibus, quantam cognoveris templi religionem, et Dei
potestatem. His dictis, non comparuerunt. Heliodo-
rus itaque recepto spiritu, hostiam Domino obtulit,
Oniæ sacerdoti gratias egit, et cum exercitu ad regem
revertitur dicens: Si quem habes hostem, aut ali-
quem insidiatorem rerum tuarum, illuc illum dirige,
et flagellatum recipies eum.

149. Servanda est igitur, filii, depositis fides,
adhibenda diligentia. Egregie hinc vestrum enitescit
ministerium, si suscepta impressio potentis, quam
vel vidua vel orphani tolerare non queant, Ecclesiæ
subsidio cobeatur: si ostendatis plus apud vos
mandatum Domini, quam divitis valere gratiam.

150. Meministis ipsi quoties adversus regales im-
petus pro viduarum, immo omnium depositis certa-

^a Quædam edit., *delectique ex amicis*. Consequenter
autem omnes edit. ac pauci mss., *ut vitam posceret*
ei. Denique Rom. edit. sola, *agebat spiritum*.

^b Mss. plures et antiq., *Clerici contendebant aucto-
ritatem*; quatuor, *contemnebant auctoritatem*; unus,
obtendebant; alius, *non tenebant*, *contendebant aucto-
ritatem*. Atamen videtur potior aliorum et edit.
lectio; nisi quis id velit per *contendebant*, significari,
clericos intendisse ac verbis amplificasse Cæsaream
auctoritatem; propterea quod ei cederent: quod non
male cohæret cum sequentibus. Infra vero ubi edit.
Amerb. et Era. cum mss. aliquot, *Legebatur rescripti
forma director, magister officiorum statuta agens in
rebus imminebat*. Gill. autem ac Rom. cum mss. etiam
nonnullis, *Legebatur rescripti forma, directio magistri,
officiorum*, etc. Quidam mss., *rescripti forma di-
recti, magister*; quidam etiam, *rescripti forma, di-
reptio magistri*; reliqui tandem in quibus Thuan. et
alii probatoris novæ, ut nos in textu. Porro quid
esset rescriptum, quibusve nominibus diceretur
priori loco jam diximus: de quo etiam videas licet
jurisconsulti Bulengeri lib. ii de Imperat. Rom.
cap. 12. Sunt autem alia quædam vocabula, quæ ne
moræ sint legenti, explicabimus. *Interpellare* hoc
loco idem est ac compellere, convenire et juridice
postulare. *Honorati* non alii intelliguntur quam qui
publicis muneribus ante defuncti, emerito honore
pollebant. Sic non solum hic et lib. iii. cap. 7, sed
etiam apud scriptores Ambrosio æquales suppresve,
nec non in Cod. Theod. tit. de Officio jud. ea vox ac-
cipienda est. Vide Cassiod. Variarum lib. ii, epist. 3,

men subierimus. Commune hoc vobiscum mihi. Re-
cens exemplum Ecclesiæ Ticinensis proferam, quæ
viduæ depositum, quod susceperat, amittere pericli-
tabatur. Interpellante enim eo qui sibi illud imperi-
ali rescripto vindicare cupiebat, ^b clerici non tene-
bant auctoritatem: honorati quoque et intercessores
dati non posse præceptis imperatoris obviari ferebant.
Legebatur rescripti forma director, magistri officio-
rum statuta, agens in rebus imminebat. Quid plura?
^c Traditum erat.

151. Tamen communicato mecum consilio, obse-
dit sanctus episcopus ea conclavia, ad quæ trans-
latum illud depositum viduæ cognoverat. Quod ubi
non potuit auferri, receptum sub chirographo est.
Postea iterum flagitabatur ex chirographo: præ-
ceptum imperator iteraverat, ut ipse per semetipsum
nos conveniret. Negatum est: et exposita divinæ legis
auctoritate, et serie lectionis, et Heliodori periculo,
vix tandem **107** rationem imperator accepit. Post
etiam tentata fuerat obreptio; sed prævenit sanctus
episcopus, ut redderet viduæ quod acceperat. Fides
interim salva est: ^d impressio non est formidini;
quia jam res, non fides periclitatur.

CAPUT XXX.

*Libri conclusio per exhortationem ad fugiendos invi-
dos, atque ad prudentiam, fidem aliasque virtutes
prosequendas.*

152. Filii, fugite improbos, cavete invidos. Inter
improbum et invidum hoc interest: improbus suo
delectatur bono, invidus torquetur alieno: ille dili-
git mala, hic bona odit; ut prope tolerabilior sit, qui
sibi vult bene, quam qui male omnibus.

153. Filii, ante factum cogitate: et cum diutius
cogitaveritis, tunc facite quod probatis. ^e Laudabilis

4, 8, 29, 40. Ad similiter eundem Bulenger. de Im-
perio Rom. lib. ii, cap. 16. *Intercessores*, teste Go-
thofrido in lib. i de Pignoribus, erant ii qui a recto-
ribus provinciarum exsecutores dabantur. *Magister
Officiorum* palatinis præerat officii. *Agentes* autem
in rebus dicti sunt, quod sub Magistro Officiorum age-
rent, ut docet Gothofridus, tit. de Agentibus in rebus:
Bulengerus vero de hoc utroque officio tractat lib. iii
de Imperio Rom., cap. 14, et lib. vi, cap. 42.
Postremo dicitur *rescripti forma director*, id est,
plana et aperta, nec ullis ambagibus involuta. De
illo autem viduæ deposito apud Ecclesiam Ticinen-
sem egimus in Admonit. in hosce de Offic. libros.

^e Mss. Divion., *creditum erat*. Mss. Feron. et
Laud., *tradendum erat*. Sed nihil mutandum in
lectione aliorum atque edit. sæpe enim per præteri-
tum esserimus, quod statim futurum significamus; ut
cum dicimus, hoc factum puta, vel urbs capta erat,
nisi auxilio venisset, etc.

^d Vet. edit., *oppressio non est formidini*. Rursus
vero ubi eadem cum Rom. et pluribus mss., *quia
jam res, non fides periclitatur*; cod. Thuan. et alii ali-
quot, *quia res non est, fides periclitabatur*. Sed forte
non est, librarii lapsu scriptum est, pro non est, sive,
non etiam, nisi hic quoque fuerit transpositio pro,
et non.

^e Omnes edit. cum mss. nonnullis, *Laudabilis
mors, cum occasio*, etc. Cod. Thuan. et alii probatio-
res, *Laudabilis mortis*, etc. Magis apposite; non
enim omnis mors laudabilis, nec proinde quælibet
mortis occasio rapienda.

mortis cum occasio datur, rapienda est illico. Dilata **A** gloria fugit, nec facile comprehenditur.

108 154. Fidem diligite, quoniam per fidem et devotionem Josias magnum sibi ^a ab adversariis amorem acquisivit; quoniam celebravit pascha Domini, cum esset annorum decem et octo, quemadmodum nemo ante eum (IV Reg. xxiii, 21 seq.). Zelo itaque ut vicit superiores, ita et vos, filii, zelum Dei sumite. Exquirat vos Dei zelus et devoret; ut unusquisque vestrum dicat: *Exquisivit me zelus domus tuæ* (Psal. lxxviii, 10). Apostulus Christi zelotes dictus est (Luc. vi, 15). Quid de Apostolo dico? Ipse Dominus ait:

^a Ita mss. plures ac potiores: non pauci tamen atque omnes edit. *ab universis*. Veri tamen similis est hoc loco alludere Ambrosium ad id quod lib. II Paralip. cap. xxxv memoratur cum eo regem Ægypti **B**

Zelus domus tuæ comedit me (Joan. ii, 17). Sit ergo Dei zelus, non iste humanus ^b quem invidia generat.

155. Sit inter vos pax, quæ superat omnem sensum. Amate vos invicem. Nihil charitate dulcius, nihil pace gratius. Et vos ipsi scitis quod præ cæteris vos semper dilexi et diligo: quasi unius patris filii coaluistis in affectum germanitatis.

156. Quæ bona sunt tenete, et Deus pacis et dilectionis erit vobiscum in Domino Jesu: cui est honor, gloria, magnificentia, potestas, cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen.

non nisi invitum, et postquam amanter eum dissuadere conatus esset, manus conseruisse.

^b Cod. Carn., *qui invidiam generat*.

LIBER TERTIUS.

107 CAPUT PRIMUM.

A Davide ac Salomone nobis præceptum, qua ratione cum corde nostro conversandum sit, proindeque Scipionem dicti, quod ei tribuitur, primum auctorem non reputandum. Quam pulchra in otio suo perpetraverint sancti prophetæ: horum atque aliorum otia conferuntur, ostenditurque numquam solum aut in angusto iustum esse.

1. David propheta docuit nos tamquam in ampla domo deambulare in corde nostro, et conversari cum eo tamquam cum bono contubernali: ut ipse sibi diceret, et loqueretur secum, ut est illud: *Dixi, custodiam vias meas* (Psal. xxxviii, 2). Salomon quoque filius ejus ait: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus* (Prov. v, 15); hoc est tuo consilio utere. *Aqua enim alta, consilium in corde viri* (Prov. xx, 5). *Nemo, inquit, alienus particeps sit tibi. Fons aquæ tuæ sit tibi proprius: et jucundare cum uxore, quæ est tibi a juventute. Cervus amicitiae et pullus gratiarum confabulentur tecum* (Prov. v, 17, 18).

2. Non ergo primus ^a Scipio scivit solus non esse, cum solus esset; ^b nec minus otiosus, cum otiosus esset: scivit ante ipsum Moyses, qui cum taceret, clamabat (Exod. xiv, 15): cum otiosus staret, præliabatur; nec solum præliabatur, sed etiam de hostibus, quos non contigerat, triumphabat (Exod. xvii, 11 et seq.). Adeo otiosus, ut manus ejus alii sustinerent: nec minus **108** quam cæteri negotiosus, qui otiosis manibus expugnabat hostem, quem non poterant vincere qui dimicabant. Ergo Moyses et in si-

lento loquebatur, et in otio operabatur. Cujus autem majora negotia, quam hujus otia, qui quadringinta diebus positus in monte, totam Legem complexus est, et in illa solitudine qui cum eo loqueretur, non defuit (Exod. xxiv, 15 et seq.)? Unde et David ait: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus* (Psal. lxxxiv, 9). Et quanto plus est si cum aliquo Deus loquatur, quam ipse secum!

3. Transibant apostoli, et umbra eorum curabat infirmos. Tangebantur vestimenta eorum, et sanitas deferebatur (Act. v, 16).

4. Sermonem locutus est Elias, et pluvia stetit nec cecidit super terram tribus annis et sex mensibus. Iterum locutus est, et hydria farinæ non defecit, et vas olei toto famis diurnæ tempore non est exinanitum (III Reg. xvii, 1 et seq.).

5. Et quoniam plerosque delectant bellica; quid est præstantius, exercitus ^c magni lacertis, an solis meritis confecisse prælium? Sedebat Elisæus in uno loco, et rex Syriæ magnam belli molem inferebat populo patrum, diversisque consiliorum acervabat fraudibus, et circumvenire insidiis moliebatur: sed omnes ejus apparatus propheta deprehendebat, et vigore mentis per gratiam Dei ubique præsens, cogitationes hostium suis annuntiabat, et monebat quibus **109** caverent locis. Quod ubi regi Syriæ manifestatum est, misso exercitu, clausit prophetam. Oravit Elisæus, et omnes illos cæcitate percute fecit, et captivos intrare in Samariam, qui venerant obsidere eum (IV Reg. vi, 8 et seq.).

est opus, cum procul dubio ellipsis quædam sit ita supplenda: *Nec primus scivit minus otiosus esse, cum otiosus esset*. Duo tamen codices legunt, *nec minus pugnaret quam cæteri, nec otiosus esset*, etc. Non satis apte.

^c Amerb., Gill. ac mss. non pauci, *magnis lacertis*; melius tamen, *magni lacertis*, ut in cæteris. Et continuo post, Era. et seq. edit. cum paucissimis mss., *vis meritis*; Amerb. vero cum aliis longe plurimis ac probatissimis, *solis meritis*.

^a Cic. lib. III Offic. statim initio: *Publium Scipionem, Marce fili, cum qui primus*, etc. De hac autem sententia multo fusius disputat Ambrosius epist. 3, ad Sabinum.

^b Vel. edit., *nec minus negotiosus, cum otiosus esset*, Rom. cum mss. prope omnibus, *nec minus otiosus, cum*, etc. Sententiam autem hanc cum non satis assequerentur, qui ultimis Paris. edit. præfuerunt, particulam quam, ante voces, *cum otiosus esset*, quasi ænsui necessariam addidere. Sed ea hoc loci non

6. Conferamus ^a hoc otium cum aliorum otio. Alii enim requiescendi causa abducere animum a negotiis solent, et a conventu cœtueque hominum subtrahere sese; et aut ruris petere secretum, captare agrorum solitudines, aut intra urbem vacare animo, indulgere quieti et tranquillitati: Elisæus autem aut in solitudine Jordanem transitu suo dividit (IV Reg. II, 8); ut pars defluat posterior, superior autem in fontem recurrat: aut in Carmelo resoluta ^b difficultate generandi, inopina sterilem conceptione fecundat: aut resuscitat mortuos: aut ciborum temperat amaritudines, et facit farinæ admixtione dulcescere: aut decem panibus distributis, reliquias colligit, plebe saturata: aut ferrum securis excussum, et in fluvii Jordanis mersum profundum, misso in aquas ligno, facit supernatare: aut emundatione leprosum, aut siccitatem imbribus, aut famem mutat fecunditate (IV Reg. IV, 46 et seq., et alibi.)

7. Quando ergo justus solus est, qui cum Deo semper est? Quando solitarius est, qui numquam separatur a Christo? *Quis nos, inquit, separabit a dilectione Christi? Confido quia neque morte, neque vita, neque angelus (Rom. VIII, 38).* Quando autem feriat a negotio, qui numquam feriat a merito, quo consumatur negotium? Quibus autem locis circumscribitur, cui totus mundus divitiarum possessio est? Qua æstimatione definitur, qui numquam opinione comprehenditur? Etenim quasi ignoratur et cognoscitur: quasi moritur, et ecce vivit: quasi tristis, et semper lætior: ut egenus, et largus: ut qui nihil habeat, et possideat omnia (II Cor. VI, 8). Nihil enim spectat vir justus, nisi quod constans et honestum est. Et ideo etiam alii videatur pauper, sibi dives est: qui non eorum quæ caduca, sed eorum quæ æterna sunt, æstimatione censetur.

CAPUT II.

Quod philosophi de honesti atque utilis comparatione disputant, hoc apud Christianos locum non habere, quibus nihil nisi quod iustum. Quæ officia perfecta, quæque media? Eadem voces diversis diverse convenire: postremo virum iustum numquam alieno incommodo commodum suum quærere, sed contra semper aliorum studere utilitati.

8. Et quoniam de duobus superioribus locis diximus, in quibus ^c honestum illud et utile tractavimus, sequitur utrum honestatem et utilitatem inter se comparare debeamus, et quærere quid sit sequendum. Sicut enim supra **110** tractavimus, utrum honestum illud an turpe esset; et secundo loco, utrum

utile an inutile: similiter hoc loco, utrum ^d honestum sit an utile nonnulli requirendum putant.

9. Nos autem movemur, ne hæc inter se velut compugnantia inducere videamur, quæ jam supra unum esse ostendimus: nec ^e honestum esse posse, nisi quod utile: nec utile, nisi quod honestum; quia non sequimur sapientiam carnis, apud quam utilitas pecuniariæ istius commoditatis pluris habetur, sed sapientiam quæ ex Deo est, apud quam ea quæ in hoc sæculo magna æstimantur, pro detrimento habentur.

10. Hoc etenim *κατορθώμα*, quod ^f perfectum et absolutum officium est, a vero virtutis fonte profiscitur. Cui secundum est commune officium, quod ipso sermone significatur non esse arduæ virtutis ac singularis, quod potest plurimis esse commune. Nam pecuniæ compendia captare familiare multis, elegantiori convivio et suavioribus delectari epulis usitatum est: Jejunare autem et continentem esse pauperum est; et alieni cupidum non esse, rarum: contra autem detrahare velle alteri, et non esse contentum suo; nam in hoc cum plerisque consortium est. Alia igitur prima, alia ^g media officia. Prima cum paucis, media cum pluribus.

11. Denique in iisdem verbis frequenter discretio est. Aliter enim bonum Deum dicimus, aliter hominem: aliter justum ^h Deum appellamus, aliter hominem. Similiter et sapientem Deum aliter dicimus, aliter hominem. Quod et in Evangelio docemur: *Estote ergo et vos perfecti, sicut et pater vester qui in caelis est, perfectus est (Math. V, 48).* Ipsum Paulum lego perfectum et non perfectum. Nam cum dixisset: *Non quod jam acceperim, aut jam perfectus sim: sequor autem si comprehendam (Phil. III, 12),* statim subiecit: *Quicumque ergo perfecti sumus (Ibid., 15).* Duplex enim forma perfectionis: alia medios, alia plenos numeros habens: alia hic, alia ibi: alia secundum hominis possibilitatem, alia secundum perfectionem futuri. Deus autem justus per omnia, sapiens super omnia, perfectus in omnibus.

12. Inter ipsos quoque homines distantia est. Aliter Daniel sapiens, de quo dictum est: *Quis Daniels sapientior (Ezech. XXVIII, 3)?* Aliter alii sapientes, aliter Salomon, qui repletus est sapientia super omnem sapientiam antiquorum, et super omnes sapientes Ægypti (III Reg. IV, 29 et seq.). Aliud est enim communiter sapere, aliud sapere perfecte.

ⁱ Qui communiter sapit, pro temporalibus sapit, pro se sapit; ut alteri aliquid detrahat, et sibi adjungat. Qui perfecte sapit, nescit sua spectare commoda:

^a Cic. lib. III Offic., pag. 387, lin. 47: *Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo, etc.*

^b Mss. aliquot, *Difficultate et generandi inopia, sterilem conceptionem; quidam, conceptione fecundat.*

^c Cic. lib. III, pag. 388, lin. 30: *Pacetiùs igitur... tribus generibus propositis, etc.*

^d Mss. nonnulli, et ultimæ edit. Paris., *honestum sit an inutile: concinnius reliqui... an utile.* Rursus vero ubi omnes eult., *Nos autem movemur; mss. fere ad unum præferunt, Nos autem movemur, haud incommode; idem siquidem est, ac si scriptum sit, Nos autem veremur, etc.*

^e Cic. lib. III Offic., pag. 389, lin. 3: *Nam sive honestum solum bonum est ut, stoicis placet, etc.*

^f Ibid., lin. 15: *Etenim quod summum bonum a stoicis dicitur convenienter, etc.*

^g Ibid., lin. 23: *Hæc igitur omnia officia... media stoici appellant, ea communia, etc.*

^h Ibid., lin. 36: *Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, etc.*

ⁱ Ibid., lin. 48: *Qui autem omnia meliuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt, etc.*

sed ad illud quod æternum est, quod decorum atque honestum, toto affectu intendit, querens non quod sibi utile est, sed quod omnibus.

15. Itaque hæc sit formula, ut inter duo illa, honestum atque utile, errare nequeamus; eo quod **111** justus nihil alteri detrahendum putet, nec alterius incommodo suum commodum augeri velit. Hanc formam tibi præscribit Apostolus dicens : *Omnia licent, sed non omnia expediunt : omnia licent, sed non omnia ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius* (I Cor. x, 23); hoc est nemo commodum suum quærat, sed alterius : nemo honorem suum quærat, sed alterius. Unde et alibi dicit : *Alter alterum existimantes superiorem sibi, non quæ sua sunt singuli cogitantes, sed quæ aliorum* (Philipp. ii, 3, 4).

14. Nemo etiam suam gratiam quærat, nemo suam laudem, sed alterius. Quod evidenter etiam in Proverbiis declaratum possumus advertere, dicente sancto per Salomonem Spiritu : *Fili, si sapiens fueris, tibi sapiens eris et proximis ; si autem malus evaseris, solus hauries mala* (Prov. ix, 12). Sapiens enim aliis consulit, sicut justus ; quando quidem consors sui est, utriusque forma virtutis.

CAPUT III.

Præmissum de non quærendo proprio emolumento præceptum urgetur, primum a Christi exemplo, tum ab interpretatione nominis, denique ab ipsa membrorum forma et usibus. Unde ostendit quam flagitiosum sit alienæ utilitati detrudere ; cum hoc scelere naturalis lex æque ac divina violetur, atque insuper illud amittatur quo præstatum cæteris animantibus, ad postremum leges civiles cum summa infamia conculcentur.

15. Si quis igitur vult placere omnibus, per omnia quærat non quod sibi utile est, sed quod multis, sicut quærebat et Paulus. Hoc est enim conformari Christo, alienum non quærere, nihil alteri detrudere, ut acquirat sibi (Philipp. ii, 6 et seq.). Christus enim Dominus cum esset in Dei forma, exinanivit se, ut formam susciperet hominis, quam operum suorum locupletaret virtutibus. Tu ergo spoliatus, quem Christus induit ? Tu exuis, quem vestivit Christus ? Hoc enim agis, quando alterius detrimento tua commoda augere expetis.

16. Considera, o homo, unde nomen sumpseris ; ab humo utique, quæ nihil cuiquam eripit, sed omnia largitur omnibus, et diversos in usum omnium animantium fructus ministrat. Inde appellata humanitas specialis et domestica virtus hominis, quæ consortem adjuvet.

17. Ipsa te doceat forma tui corporis, membrorumque usus. Numquid membrum tuum alterius

membrum officia sibi vindicat, aut oculus officium oris, autos oculi officium sibi vindicat, aut manus pedum ministerium, aut pes manuum ? Quin etiam ipsæ manus dextera ac sinistra dispartita habent officia plerique, ut si usum commutes utriusque, adversum naturam sit ; priusque totum hominem exuas, quam membrorum tuorum ministeria convertas : si aut de sinistra cibum suggeras, aut de dextera fungaris ministerio sinistra, ut reliquias ciborum abluas nisi forte poscat necessitas.

18. Finge hanc et da oculo virtutem, ut possit detrudere sensum capiti, auditum auribus, **112** menti cogitationes, odoratum naribus, ori saporem, et sibi conferat ; nonne omnem statum dissolvit naturæ ? Unde pulchre Apostolus ait : *Si totum corpus oculus, ubi auditus ? Si totum auditus, ubi odoratus* (I Cor. xii, 17) ? Omnes ergo unum corpus sumus et diversa membra, sed omnia corpori necessaria ; non enim potest membrum de membro dicere : Non est mihi necessarium. Quin etiam ipsa quæ videntur infirmiora membra esse, multo magis necessaria sunt, et majorem plerumque tuendi se requirunt sollicitudinem. Et si quid dolet membrum unum, compatiuntur ei membra omnia.

19. Unde quam grave est ut detrahamus aliquid ei, cui nos compati oportet : et cui debemus consortium ministerii, ei fraudi et noxæ simus ! Hæc utique lex naturæ est, quæ nos ad omnem astringit humanitatem, ut alter alteri tamquam unius partes corporis invicem deferamus. Nec detrahendum quidquam putemus, cum contra naturæ legem sit non juvare. Sic enim nascimur ut consentiant membra membris, et alterum alteri adhæreat, et obsequantur sibi mutuo ministerio. Quod si unum desit officio suo, impediuntur cætera : ut si eruat oculus manus, nonne sibi operis sui usum negavit ? Si pedem vulneret, quantorum sibi actuum profectum invidit ? Et quanto gravius est totum hominem quam unum membrum detrahi ? Jam si in uno membro totum corpus violatur, utique in uno homine communio totius humanitatis solvitur ; violatur natura generis humani, et sanctæ Ecclesiæ congregatio, quæ in unum connexum corpus atque compactum unitate fidei et charitatis assurgit : Christus quoque Dominus, qui pro universis mortuus est, mercedem sanguinis sui evacuatam dolebit.

20. Quid ! quod etiam ipsa lex Domini hanc formam tenendam edocet, ut nihil alteri detrahas, tui commodi servandi gratia, cum dicit : *Non transferas terminos, quos statuerunt patres tui* (Prov. xxii, 28) ; cum vitulum errantem fratris tui reducendum præcipit (Exod. xxiii, 4), cum furem mori jubet (Exod. xxii, 2), cum vetat mercenarium debita mercede

^a Cic. lib. iii Offic., p. 390, lin. 41 : *Itaque ut sine errore dijudicare possimus.... formula quædam constituenda est, etc.* Et infra lin. 21 : *Detrahere igitur aliquid alteri, et hominem, etc.*

^b Cic. lib. iii Offic. pag. 390, lin. 27 : *Ut enim si unumquodque membrum sensum hunc haberet, etc.*

^c Edit. ac pauci mss., *membrum membro dicere : Non es mihi, etc.*

^d Cic. lib. iii Offic. pag. 390, lin. 32 : *Illud quidem natura non patitur, etc.*

^e Ibid., lin. 37 : *Atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina et humana, etc.*

frandari, cum pecuniam sine usuris reddendam censuit (*Levit. xix. 13*). Subvenire enim non habenti humilitatis est: duritiæ autem plus extorquere quam dederis (*Deut. xviii. 19*). Etenim ^a si ideo auxilio tuo erit opus, quia non habuit unde de suo redderet; nonne impium est ut sub humanitatis simulatione amplius ab eo poscas, qui non habebat unde minus solveret? Absolvit igitur alteri debitorem, ut condemnes tibi: et hanc humanitatem vocas, ubi est ^b iniquitatis auctio?

21. Hoc præstantius cæteris animantibus, quod alia genera animantium conferre aliquid nesciunt: feræ autem eripiunt, homines tribuunt. Unde et Psalmista ait: *Justus miseretur, et tribuit* (*Psal. xxxvi. 21*). Sunt tamen quibus et feræ conferant. Si quidem collatione sobolem suam nutriunt, et aves cibo suo pullos satiant suos: homini autem soli tributum est, ut omnes tamquam suos pascat. Debet istud ipso naturæ jure. Quod si non licet non dare, quomodo detrahere licet? Nec ipsæ ^c leges **113** nos docent? ea quæ detracta ut alicui, cum injuria personæ, aut rei ipsius cumulo, restitui jubent; quo furem a detrahendo, aut pœnis deterrant, aut multa revocant.

22. Pone tamen quod aliquis possit aut pœnam non timere, aut multæ illudere; numquid dignum est ^d ut aliqui alteri detrahant? Servile hoc vitium, et familiare ultimæ conditioni; adeo contra naturam, ut inopia magis hoc extorquere videatur, quam natura suadere. Servorum tamen occulta furta, divitum rapinæ publicæ.

23. Quid autem tam ^e contra naturam, quam violare alterum tui commodi causa; cum pro omnibus excubandum, subeundas molestias, suscipiendum laborem naturalis affectus persuadeat: et gloriosum unicuique ducatur, si periculis propriis quærat universorum tranquillitatem: multoque sibi unusquisque arbitretur gratius excidia patriæ repulisse, quam propria pericula: præstantiusque esse existimet quod operam suam patriæ impenderit, quam si in otio positus tranquillam vitam voluptatum copiis functus egisset.

CAPUT IV.

Ubi strictius ostensum est eum qui commodi sui causa

^a Ita mss. longe plurimi atque antiquissimi: nonnulli tamen et omnes edit., *si ideo inops auxilio tuo eguit, etc.*

^b Mss. aliquot, *iniquitatis actio*. Minus commode.

^c Cic. lib. iii Offic., pag. 390, lin. 36: *Hoc enim spectant leges, hoc volunt, etc.*

^d Rom. edit., *ut alter alteri detrahat.*

^e Cic. lib. iii Offic., pag. 390, lin. 45: *Itemque magis est secundum naturam pro omnibus gentibus, etc.*

^f Ibid., pag. 391, lin. 1: *Ex quo efficitur hominem naturæ obediens homini nocere non posse.*

^g Omnes edit. ac pauci mss., *Scriptura condemnat*; elegantius autem alii, *Scriptura commendat*. Hoc enim refertur ad domesticum judicium conscientiæ, de quo agitur.

^h Cic. lib. iii Offic., pag. 391, lin. 2: *Sin fugiendum id quidem censet, sed et multo illa pejora, mortem, pauperiæ, etc.*

ⁱ Nonnulli mss., *quam exsilium, debilitas, dolor.*

^j Ibid., lin. 8: *Ergo unum debet esse omnibus, etc.*

noceat alteri, graves conscientiæ suæ pœnas luiturum, colligitur uni utile nihil esse, quod itidem non sit omnibus: atque adeo propositæ a philosophis de naufragis duobus quæstioni locum non esse apud Christianos, quibus ubique charitas atque humilitas exercendæ sunt.

24. Hinc ergo ^f colligitur quod homo, qui secundum naturæ formatus est directionem, ut obediat ei, nocere non possit alteri: quod si cui noceat, naturam violet: neque tantum esse commodi quod adipisci sese putet, quantum incommodi, quod ex eo sibi accidat. Quæ enim pœna gravior, quam interioris vulnus conscientiæ? Quod severius judicium, quam domesticum, quo unusquisque sibi est reus, seque ipse arguit quod injuriam fratri indigne fecerit? Quod non mendaciter ^g Scriptura commendat dicens: *Ex ore stultorum baculum contumeliæ* (*Prov. xiv. 3*). Stultitia igitur condemnatur, quia contumeliam facit. ^h Nonne hoc magis fugiendum, quam mors, quam dispendium, quam inopia, ⁱ quam exsilium, quam debilitatis dolor? Quis enim vitium corporis, aut patrimonii damnum non levius ducat vitio animi, et existimationis dispendio?

114 25. ^j Liquet igitur ^k id spectandum et tenendum omnibus, quod eadem singulorum sit utilitas, quæ sit universorum: nihilque judicandum utile, nisi quod in commune prosit. Quomodo enim potest ^l uni prodesse? Quod inutile sit omnibus, nocet. Mihi certe non videtur, qui inutilis est omnibus, sibi utilis esse posse. Etenim si una lex ^C naturæ omnibus, una utique utilitas universorum, ad consulendum utique omnibus naturæ lege constringimur. Non est ergo ejus qui consultum velit alteri secundum naturam, nocere ei adversus legem naturæ.

26. Etenim si hi ^m qui in stadio currunt, ita feruntur præceptis informari atque instrui, ut unusquisque celeritate non fraude contendat, cursuque, quantum potest, ad victoriam properet; supplantare autem alterum aut manu dejicere non ausit: quanto magis in hoc cursu vitæ istius, sine fraude alterius et circumscriptione ⁿ gerenda nobis victoria est?

27. Quærent aliqui, ^o si sapiens in naufragio posi-

^k Mss. aliquot et edit. omnes, *id expetendum*; alii non pauci, *id expectandum*, reliqui tandem etiam ^D multi, *id spectandum*; quod aliis præstare negabit nemo.

^l Edit. omnes, ac pauci nec non recentiores mss., *uni prodesse quod inutile sit omnibus? Alii paulo plures, uni prodesse, quod omnibus noceat? Quidam etiam utrumque... quod inutile est et omnibus nocet? Aptius vero Thuan. ut in contextu. Iterum autem obi cunctæ edit. cum uno aut altero codice junioris manus, *utilitas universorum; quod si una utilitas universorum, ad consulendum, etc.*, cæteri mss. omittunt quæ resecurimus.*

^m Cic. lib. iii Offic., pag. 393, lin. 26: *Scite Chrysippus... qui stadia, inquit, currunt, etc.*

ⁿ Sic Ambrh. cum longe plurimis veterissimisque mss. Fra. autem et seq. edit. cum aliis, *quærenda nobis, etc.*

^o Cic. lib. iii Offic., pag. 391, lin. 24: *Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, etc. Item pag.*

tus insipienti naufrago tabulam extorquere possit, utrum debeat? Mihi quidem, etsi præstabilius communi videatur usui sapientem de naufragio quam insipientem evadere; tamen non videtur quod vir christianus, et justus, et sapiens, quærere sibi vitam aliena morte debeat: utpote qui etiam si latronem armatum incidat, a ferientem referire non possit; ne dum salutem defendit, pietatem contamine. De quo in Evangelii libris aperta et evidens sententia est: *Reconde gladium tuum; omnis enim qui gladio percusserit gladio ferietur* (Matth. xxvi, 52). Quis latro detestabilior, quam persecutor qui venerat ut Christum occideret? Sed noluit se Christus persecutorum defendi vulnere, qui voluit suo vulnere omnes sanare.

28. Cur enim te potior altero iudices, cum viri sit christiani præferre sibi alterum, nihil sibi arrogare, nullum sibi honorem assumere, non vindicare meriti sui pretium? Deinde cur non tuum tolerare potius incommodum, quam alienum commodum diripere assuescas? Quid tam adversus naturam, quam non esse contentum eo quod habeas, aliena quærere, ambire turpiter? Nam si honestas secundum naturam, omnia enim fecit Deus bona valde, turpitudine utique contraria est. Non potest ergo honestati convenire et turpitudini, cum hæc inter se discreta naturæ lege sint.

115 CAPUT V.

Justum nihil agere quod sit contra officium, etiamsi latendi spem habuerit; ad hoc ipsum significandum fabulam de Gygis annulo excogitatam esse a philosophis, qua explosa, Davidis ac Joannis Baptistæ certa et vera exempla proferuntur.

29. Sed jam ut etiam in hoc libro ponamus fastigium, in quo velut in fine disputationis nostræ dirigamus sententiam: ut nihil expetendum sit, nisi quod honestum. Nihil agit sapiens, nisi quod cum sinceritate, sine fraude sit: neque quidquam facit, in quo se crimine quoquam obliget, etiamsi latere possit. Sibi enim est reus priusquam cæteris; nec tam pu-

400, lin. 20: *Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, etc.*

^a Cic. lib. II Offic., pag. 376, lin. 22: *Si quid importetur nobis incommodi, propulsemus ulciscamurque, etc.* Item pro Milone, *Si vita nostra in aliquas insidias... omnis honesta ratio esset expediendæ salutis.* Confer cum hæc Ambrosii doctrina quæ super eadem argumento tradit Tertullianus in Apologet.; Cyprianus epist. ad Thebanos edit. Prioriana 56 et 57, ad Cornelium papam; synodus Ancyr. can. 22, de homicidio involuntario, et Basilii epist. ad Amphilocho. can. 11. Ex his enim facile intelliges Doctorem nostrum non in Ciceronis aliorumque licet honestiorum inter paganos, sed in eadem Christi schola, qua sancti illi patres edoctum esse.

^b Ibid., pag. 591, lin., 39: *Modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, etc.*

^c Quidam mss., *Sed ne jam in hoc libro ponamus fastidium.* Cic. lib. III Offic., pag. 392, lin. 2: *Sed quoniam operi inchoato... tamquam fastigium, etc.*

^d Omnes edit. *Nihil namque agit sapiens, nisi quod honestum sit:* verum quæ omisit, in omnibus mss. desiderantur. Cic. lib. III Offic., pag. 392, lin. 33: *Quamobrem hoc deliberantium genus pellatur e medio,*

denda apud eum publicatio flagitii, quam conscientia est. Quod non fictis fabulis, ut philosophi disputabant, sed verissimis justorum virorum exemplis docere possumus.

30. Non igitur ego simulabo terræ hiatus, quæ magnis quibusdam dissiluerit soluta imbribus, in quem descendisse Gyges, atque ibi fabularum illum equum æneum offendisse a Platone inducitur, qui in lateribus suis fores haberet: quas ubi apernit, animadvertit anulum aureum in digito mortui hominis, cujus illic exanimus corpus jaceret, aurique avarum sustulisse anulum. Sed cum se ad pastores recepisset regios de quorum ipse numero foret, casu quodam, quod palam ejus annuli ad palmam converterat, ipse omnes videbat, atque a nullo videbatur: deinde cum in locum suum revocasset anulum, videbatur ab omnibus. Cujus solers factus miraculi, per annuli opportunitatem reginæ stupro potitus, necem regi intulit, cæterisque interemptis, quos necandos putaverat, ne sibi impedimento forent, Lydiæ regnum adeptus est.

31. Da, inquit, hunc anulum sapienti, ut beneficio ejus possit latere, cum deliquerit: non enim minus fugiet peccatorum contagium, quam si non possit latere. Non enim latebra sapienti spes impunitatis, sed innocentia est. Denique *lex non justo, sed injusto posita est* (I Tim. I, 9); quia justus legem habet mentis suæ, et æquitatis ac justitiæ suæ normam: ideoque non errore pœnæ revocatur, a culpa, sed honestatis regula.

32. Ergo ut ad propositum redeamus, non fabulosa pro veris, sed vera pro fabulosis exempla proferam. Quid enim mihi opus est fingere hiatus terræ, equum æneum, anulumque aureum in digito defuncti repertum; cujus annuli tanta sit vis, ut pro arbitrio suo qui eum sit indutus anulum, appareat, cum velit: cum autem nolit, e conspectu se præsentium subtrahat, ut præsens non possit videri? Nempe eo tendit istud, utrum sapiens etiam si isto utatur annulo, quo possit propria flagitia celare, et

etc. Et infra lin. 37: *Atque etiam in omni deliberatione celandi et occultandi spes, etc.*

^e Rom. edit., *quam conscientia est.* Haud satis recte; nec enim hic significatur minus pudendam esse flagitii publicationem, quam conscientia publicationem, sed quam conscientiam ipsam, id est, interiori admitti flagitii cognitionem. Infra etiam eadem edit. Rom., *quem magna quadam imbrum tempestate exorta, terram percussit, et in quem, etc.* Sed quorsum ea mutatio spectet, non satis assequimur.

^f Cic. lib. III Offic., pag. 392, lin. 40: *Hinc ille Gyges inducitur a Platone, qui cum terra decessisset, etc.*

^g Edit. Amerb. et Erasm., *fabularium illum equum;* Gill. et Rom., *fabularem, etc.*

^h Mss. omnes scribunt, *paleam;* tres tamen ex illis explanationis ergo hæc habent in margine: *Al. palam; sic enim vocat superiorem partem annuli, in qua lapis infixus est.*

ⁱ Cic. lib. III Offic., pag. 392, lin. 49: *hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiens, etc.*

^j Ibid., pag. 393, lin. 3: *Hæc est vis hujus annuli et hujus exempli, etc.*

regnum assequi; nolito peccare, et gravius ducat sceleris contagium poenarum doloribus: an vero spe impunitatis utatur ad perpetrandum scelus? Quid, inquam, mihi opus est sigmento annuli, cum possim docere ex rebus gestis quod vir sapiens cum sibi in peccato non solum latendum, sed etiam regnandum videret, si peccatum admitteret; contra autem periculum salutis cerneret, si declinaret flagitium; elegerit tamen magis salutis periculum, ut vacaret flagitio, quam flagitium quo sibi regnum pararet?

55. Denique David cum fugeret a facie regis Saul, quod eum rex cum tribus millibus virorum electorum ad inferendam necem in deserto quæreret, ingressus in castra regis, cum dormientem offendisset, non solum ipse non percussit, sed etiam protexit; ne ab aliquo qui simul ingressus fuerat, perimeretur. Nam cum diceret ei Abessa: *Conclussi hodie Dominus inimicam tuam in manibus tuis, et nunc occidam eum?* respondit: *Non consumas eum, quoniam quis injiciet manum suam in christum Domini, et purus erit?*^a Et addidit: *Vivit Dominus, quoniam nisi Dominus percussisset illum, aut nisi hora illius venerit, ut moriatur, aut in pugna discesserit, et apponatur mihi; non sit a Domino injicere manum meam in christum Domini* (I Reg. xxvi, 8 et seq.).

56. Itaque non permisit necari eum, sed solam lanceam quæ erat ad caput ejus, et lenticulam sustulit. Itaque dormientibus cunctis, egressus de castris transivit in cacumen montis, et coarguere cœpit stipatores regios, et præcipue principem militiæ Abner, quod nequaquam fidam custodiam regi et domino suo adhiberet; denique demonstraret, ubi esset lancea regis, vel lenticula quæ erat ad caput ejus. Et appellatus a rege lanceam reddidit: *Et Dominus, inquit, restituat unicuique justitias suas, et fidem suam: sicut tradidit te Dominus in manus meas, et nolui vindicare manu mea in christum Domini.* Et cum hæc diceret, timebat tamen insidias ejus, et fugit, sedem exsilio mutans. Nec tamen salutem prætulit innocentia, cum jam secundo facultate sibi tributa regis necandi, nolisset uti occasiois beneficio: quæ et securitatem salutis metuenti, et regnum offerebat exsuli.

55. Ubi opus fuit Joanni Gyge annulo, qui si tacuisset, non esset occisus ab Herode (Marc. vi, 18)?

^a Rom. edit., et ait David: *Vivit Dominus.*

^b Vet. edit. ac Rom. hoc loco non discrepant, nisi quod hæc sic interpungit, ... et apponatur, mihi non sit a Domino, etc. Nimirum ut respondeat his verbis ex LXX: *καὶ προστῆ, μαθαιμὸς μοι,* etc. Mss. autem cum veteribus magis faciunt, excepto quod hæc præferunt, *vel in pugnam, hi vero, ut in pugnam;* et pro *descenderit, Thuan. discesserit.* Et post pauca, ubi omnes edit., et lenticulam tulit aquæ, dormientibusque, etc., scribitur in mss. ut in textu.

^c Omnes edit., *injicere manum meam in christum Domini:* quidam mss. *inducere manum,* etc.; cæteri omnes ut in textu.

^d Mss. aliquot, *nec personam suam indutus abscondat. Romanis Apostolus ait.*

^e Era. et seq. edit., *prædicari non expetamus;* Amerb. et mss. aliquot, *prædicari non expectamus;* alii demum elegantius, ... *non expectemus.*

Præstare hoc illi potuit silentium suum, ut et videretur et non occideretur: sed quia non solum 117 peccare se propter salutis defensionem passus non est, sed ne alienum quidem peccatum ferre ac perpeti potuit; ideo in se causam necis excitavit. Certe hoc negare non possunt potuisse fieri ut taceret, qui de illo Gyge negant potuisse fieri ut annuli beneficio absconderetur.

56. Sed fabula, et al vim non habet veritatis, hæc tamen rationem habet, ut si possit celare se vir justus; tamen ita peccatum declinet, quasi celare non possit: ^d nec personam suam indutus annulum, sed vitam suam Christum indutus abscondat, sicut Apostolus ait: *Quia vita nostra abscondita est cum Christo in Deo* (Coloss. iii, 3). Nemo ergo hic fulgere quærat, nemo sibi arroget, nemo se jactet (Luc. ix, 58). Nolebat se Christus hic cognosci, nolebat prædicari in Evangelio nomen suum, cum in terris versaretur: venit ut lateret sæculum hoc. Et nos ergo simili modo abscondamus vitam nostram Christi exemplo, fugiamus jactantiam, ^e prædicari non expectemus. Melius est hic esse in humilitate, ibi in gloria. *Cum Christus, inquit, appa-ruerit, tunc et vos cum illo apparebitis in gloria* (Coloss. iii, 4).

CAPUT VI.

Prævalere apud nos emolumentum non oportere. Quid obtendere soleant qui a frumentis lucrum captant: quidve illis debeat responderi? Ubi eisdem Evangelica parabola et Salomonis effata sub oculis ponuntur.

37. Non vincat igitur ^f honestatem utilitas, sed honestas utilitatem: hanc dico utilitatem, quæ æstimatur secundum vulgi opinionem. Mortificetur avaritia, moriatur concupiscentia. Sanctus in negotiationem introisse se negat; quia pretiorum captare incrementa non simplicitatis, sed versutiæ est. Et alius ait: *Captans pretia frumenti, maledictus in plebe est* (Prov. xi, 26).

38. Definita est sententia, nihil disputationi relinquens, ^g quale controversum genus solet dicendi esse, cum alius allegat agriculturam laudabilem apud omnes haberi, fructus terræ simplices esse, plus qui seminaverit eo probatiorum fore, ^h uberiores redditus industriæ non fraudari, negli-

^f Cic. lib. iii Offic., pag. 394, lin 26: *Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile,* etc.

^g Edit. omnes, et mss. nonnulli, *quale controversiarum genus;* alii autem numero et antiquitate præstantiores, *quale controversum genus.* Infra etiam ubi in iisdem edit. ac mss. pauculis habetur, *simplices esse triplos;* in longe plurimis probatissimisque omititur, *triplos.*

^h Hunc omnem locum ex Cic. lib. Oeconomicōn, qui jam non exstant, desumptum esse forsitan haud sine causa quis conjecerit. Etenim quod hic dicitur: *Uberiores redditus industriæ,* etc., id apertissime cum Xenophontis, cujus librum ejusdem argumenti ab Oratore translatum scimus, his verbis quadrat: *Τοὺς γὰρ ἀριστα θεραπεύοντας αὐτὴν πλείστα ἀγαθὰ ἀντιποιεῖ;* et illis, *ἀνὴρ οὐ λαμβάνει σίτον ἐκ τοῦ ἀγροῦ, οὐ γὰρ ἐπιμελεῖται ὡς αὐτῷ σπειρεται ἢ ὡς κοπρὸς γίνεται.* Alia similia ipse per te observes licet.

gentiam magis et incuriam ruris inculti reprehendi solere.

39. Aravi, inquit, studiosius, uberius seminavi, diligentius excolui, bouos collegi proventus, sollicitius recondidi, servavi fideliter, provide custodivi. Nunc in tempore famis a vendo, subvenio esurientibus: vendo frumentum non alienum, sed meum; non pluris quam ceteri, immo etiam minori pretio. Quid hic fraudi est, cum multi possent periclitari, si non haberent quod emerent? Num industria in crimen vocatur? Num diligentia reprehenditur? Num providentia vituperatur? Fortasse dicat: Et Joseph **118** frumenta in abundantia collegit, in charitate vendidit. Num charius aliquis emere compellitur? Num vis adhibetur emptori? Omnibus defertur emendi copia, nulli irrogatur injuria.

40. His igitur quantum cujusque fert ingenium disputatis, exsurgit alius, dicens: Bona quidem agricultura, quæ fructus ministrat omnibus, quæ simplici industria accumulatur terrarum fecunditatem, nihil doli, nihil fraudi interserens. Denique si quid vitii fuerit, plus dispendii est; quia si bene aliquis seminaverit, melius metet: si sincerum tritici grana severit, puriorem ac sinceram messem colligit. Fecunda terra multiplicatum reddit, quod acceperit: fidelis ager feneratoris solet restituere proventus.

41. De rebus igitur uberis glebæ exspectare debes tui mercedem laboris, de fertilitate pinguis soli justa sperare compendia. ^b Cur ad fraudem convertis ^c naturæ industriam? Cur invides ^d usibus hominum ^e publicos partus? Cur populis minus abundantiam? Cur affectas inopiam? Cur optari facis a pauperibus sterilitatem? Cum enim non sentiunt beneficia fecunditatis, te auccionante pretium, te condente frumentum, optant potius nihil nasci, quam te de fame publica aegotiari. Ambis frumentorum indigentiam, alimentorum penuriam, uberes soli partus ingemiscis, fies publicam fertilitatem, horrea frogum plena deploras, exploras quando sterilius proventus sit, quando exillor partus. Volis tuis gaudes arrisisse maledictum, ut nihil cuiquam nasceretur. Tunc messem tuam venisse lactaris, tunc tibi de omnium miseria congeris opes: et hanc tu industriam vocas, hanc diligentiam nominas, quæ calliditatis versutia, quæ astutia fraudis est; et hoc tu remedium vocas, quod est commentum nequitie. Latrocinium hoc, an fenus appellem? Captantur tanquam latrocinii tempora, quibus in viscera ho-

^a Rom. edit. inde expunxerat verbum, *vendo*: sed cum aliarum et mss. omnium injuria.

^b Cic. lib. III Offic., pag. 394, lin. 31: *Si vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti*, etc.

^c Edit. ac mss. nonnulli, *naturæ industriam et indulgentiam*.

^d Mss. aliquot hic et infra non *partus*, sed *pastus*, scribunt. Iterum vero post pauca nonnulli cod. habent, *te auccionantē, et propter pretium condente frumentum*.

^e Erasmi. et seq. edit., *frumentarii pretii agrorum*

minum durus insidiator obrepas. Augetur pretium tamquam sorte cumulatam fenoris, quo periculum capitis acervatur. Tibi conditæ frugis multiplicentur usura: tu frumentum quasi fenerator occultas, quasi venditor auctionaris. Quid imprecaris male omnibus, quia major futura sit fames, quasi nihil frugum supersit, quasi infecundior annus sequatur? Lucrum tuum damnum publicum est.

42. Joseph sanctus aperuit horrea, non clausit: nec pretia captavit annonæ, sed perenne subsidium collocavit: nihil sibi acquisivit, sed quemadmodum fames etiam in posterum vinceretur, provida ordinatione disposuit (*Gen. xli, 56*).

43. Legisti quemadmodum hunc ^e frumentarium pretii captatorem exponat in Evangelio Dominus Jesus, cujus possessio divites fructus attulit, et ille quasi regens dicebat: *Quid faciam? Non habeo quo congregem, destruam horrea, et majora faciam* (*Luc. xii, 47, 48*); **118** cum scire non posset, utrum sequenti nocte anima sua ab eo reposceretur. Nesciebat quid faceret: quasi ei alimenta deessent, hærebat ambiguo. Non capiebant horrea annonam, et ille se egere credebat.

44. Recte igitur Salomon: *Qui continet*, inquit, *frumentum, relinquet illud nationibus* (*Prov. xi, 26*), non hæredibus, quoniam avaritiæ emolumentum ad successorum jura non pervenit. Quod non legitime acquiritur, quasi ventis quibusdam, ita extraneis diripientibus dissipatur. Et addidit: *Captans annonam maledictus in plebe est: ^f benedictio autem ejus qui participat* (*Ibid.*). Vides ergo quod largitorem frumenti esse deceat, non pretii captatorem. Non est igitur ista utilitas, in qua plus honestati detrahitur, quam utilitati adjungitur.

CAPUT VII.

Peregrinos tempore fumis ex urbe nequam expellendos. Egregium hac in re christiani senis consilium refertur: cui opponitur indignum facinus Romæ admissum; nec non utroque inter se comparato, primum cum honestate atque utilitate conjunctum fuisse ostenditur, secus vero secundum.

45. Sed et illi qui ^g peregrinos urbe prohibent, nequaquam probandi: expellere eo tempore quo debent juvare, separare a commerciis ^h communis parentis, fusos omnibus partus negare, inita jam consortia vivendi averruncare: cum quibus fuerint communia jura, cum his nolle in tempore necessitatis substula partiri. Ferae non expellunt feras, et homo excludit hominem. Fere ac bestia communem putant omnibus victum, quem terra ministrat. Illæ reservari.

^f Omnes edit. ac pauci mss., *benedictio autem ejus in capite*. Era. et seq. edit., *in capite ejus qui participat*. Quæ lectio cum hebræo textu et præcipuis versionibus quadrat: antiquissimi tamen cod. cum Paraphr. Chald. omittunt vocem, *in capite*, idque sine ullo sententiæ incommodo.

^g Cic. lib. III Offic., pag. 394, lin. 6: *Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent*, etc.

^h Mss. non pauci, nec infimæ notæ, *communes parentes*. Haud ita male; ut referatur ad id quod infra

etiam conformem sui generis adjuvant, homo impugnat, qui nihil a se alienum debet credere quidquid humani est.

46. Quanto ille rectius, qui cum jam provecta processisset ætate, et famem toleraret civitas, atque (ut in talibus solet) peterent vulgo ut peregrini a urbe prohiberentur, præfecturæ urbanæ curam ceteris majorem sustinens, convocavit honoratos et locupletiores viros, poposcit ut in medium consulerent, b dicens quam immane esse peregrinos ejici, quam hominem ab homine exui, qui cibum morienti negaret. Canes ante mensam impastos esse non patimur, et homines excludimus: quam inutile quoque tot populos mundo perire, quos dira confliebat tabes: quantos urbi suæ perire, qui solerent adjubato esse, **120** vel in conferendis subsidiis, B vel in celebrandis commerciis: c neminem famem alienam juvare: protrahere ut plurimum diem posse, non inopiam repellere; immo tot cultoribus extinctis, tot agricolis occidentibus, occasura in perpetuum subsidia frumentaria. Hos igitur excludimus, qui victum nobis inferre consueverunt: hos nolimus in tempore necessitatis pascere, qui nos omni ætate paverunt? Quanta sunt quæ ab ipsis nobis hoc ipso tempore ministrantur! *Non in solo pane vivit homo* (Deut. viii, 3). Nostra illic familia, plerique etiam nostri parentes sunt. Reddamus quod accepimus.

47. Sed veremur ne cumulemus inopiam. Primum omnium misericordia numquam destituitur, sed adjuvatur. Deinde subsidia annonæ, quæ his impartienda sunt, collatione redimamus, reparemus auro. Numquid his deficientibus, non alii nobis redimendi cultores videntur? d Quanto vilis est pascere, quam emere cultorem! Ubi etiam repares, ubi invenias quem reformes? Adde si invenias, quod ignarum, et alieni usus, numero possis substituere, non cultui.

legitur, *Plerique etiam nostri parentes sunt*; concinnius tamen, *communis parentis*, id est, Romæ, quæ totius imperti erat quasi mater, vel potius terræ quæ communis omnium mater est.

a Rom. edit., *urbe pellerentur*. Qui porro fuerit pius ille senex, cujus consilio Roma exacti non sint peregrini, agere intelligas. Id tamen certum videri potest, fuisse videlicet cum Christianæ religioni addictum, cum ab Ambrosio sanctissimus senex appelleretur: ac præterea non annonæ præfectum, sed urbis existisse; illum enim sub hujus auctoritate fuisse, ac utrumque annonæ civilis curam gessisse auctor est J. C. Bulengerus lib. vi de Imperio Rom. cap. 2, nec alio spectare dixerimus Ambrosiana verba, *præfecturæ urbanæ curam ceteris majorem sustinens*: quibus verbis cum aliæ minores, tum potissimum annonæ præfectura includitur, sicut etiam frumenti dividendi, de qua idem Bulengerus ibidem lib. v, cap. 15. Quod autem Baronius hoc factum Graccho ascribendum autumat, quamquam nullo nititur alicujus auctoritatis momento, saltem nihil involvit contrarietatis. Cum enim is secundam illam frumenti penuriam de qua continuo post agitur, collocet anno 383, quod prohibeat, quominus prior accidere potuerit an. 376 aut 377, quibus Gracchum præfecturam gessisse tradit Gothofridus lib. iii de

A 48. Quid plura? Collato auro, coacta frumenta sunt. Ita nec abundantiam urbis minuit, et peregrinis alimoniam subministravit. Quantæ hoc commendationis apud Deum fuit sanctissimo seni, quantæ apud homines gloriæ! Hic magnus vere probatus, qui vere potuit imperatori dicere, demonstrans provincie totius populos: Hos tibi omnes reservavi, hi vivunt beneficio tui senatus, hos tua curia mortui abstulit.

49. Quanto hoc utilius quam illud quod proxime Romæ factum est, ejectos esse urbe amplissima, qui jam plurimam illic ætatem transegerant, fientes cum filiis abiisse, quibus velut civibus amolendum exsilium deplorarent, interruptas complurium necessitudines, diremptas affinitates! Et certe arriserat anni fecunditas, investitio urbs sola egebat frumento: potuisset juvari, si peteretur ab Italis frumentum, quorum filii expellebantur. Nihil hoc turpius, excludere quasi alienum, et exigere quasi suum. Quid illum ejicis, qui de suo pascitur? Quid illum ejicis, qui te pascit? Servum retines, trudis parentem? Frumentum suscipis, nec affectum impertis? Victum extorques, nec rependis gratiam?

50. Quam deformis hoc, quam inutile! Quomodo? enim potest utile esse quod non decet? **121** Quantis e corporatorum subsidiis dudum Roma fraudata est? Potuit et illos non amittere, et evadere famem, expectatis ventorum opportunis flatibus, et speratarum commeatu navium.

51. Quam vero illud superius honestum atque utile! C le! Quid enim tam decorum atque honestum, quam collatione locupletum juvari egentes, ministrari victum esurientibus; nulli cibum defore? Quid tam utile, quam f cultores agro reservari, non interire plebem rusticorum?

52. Quod honestum igitur, et utile est: et quod utile, honestum. Et contra quod inutile, indecorum; quod autem indecorum, id etiam inutile.

Quæstionibus, ubi etiam duos locos, alterum Hieronymi, Prudentii alterum, de eadem præfectura explicat. Sed in hoc cum Gothofrido Hermannus vitæ Ambr. lib. i, cap. 6, non concinit, sicut nec cum Baronio de fame anni 383, primam quippe contigisse hoc anno ibidem lib. iii, cap. 8, vero putat simillimum.

b Era. et seq. edit., *dicens quam immane esset peregrinos ejici, quam hominem exueret quæi*, etc. Amerb. et propemodum omnes mss. ut in contextu, nisi quod nonnulli pro, *ab homine*, habent, *ex homine*: quidam vero utrumque confodiunt.

c Sic Amerb. ac mss. majori consensu: Era. vero et seq. edit., *neminem fame aliena juvari*; quæ lectione ambiguitas evitatur, sed auctoris verba non retinentur.

d Gill. in marg. et quædam Paris. edit. in corpore, *Quanto utilius est*, etc. Perperam: *vilis* enim hoc loco idem est, ac minori pretio atque impensis.

e Corporati dicuntur in variarum artium societates et collegia cooptati, ut puta sculptorum, pictorum, etc. De his loquitur Symmach. lib. x, epist. 27 et 53. Vid. Gothofrid. in lib. ii de *Privilegiis corporatorum*, Cod. Theod., Scalig. et alios.

f Editi et pauci mss., *cultores agrorum reservari*.

CAPUT VIII.

Eos qui honestum utili anteponant a Deo probari, Josue, Caleb, et aliorum exploratorum patere exemplis.

53. Quando majores nostri servitio exire potuissent, nisi id non solum turpe, sed etiam inutile credidissent regi servire Ægyptiorum (*Exod. xii, 34 et seq.*)?

54. Jesus quoque et Caleb missi ad explorandam terram, uberem quidem terram, sed a ferocissimis inhabitari gentibus nuntiaverunt. Terrore belli populus infractus, recusabat terræ ejus possessionem (*Num. xiii, 28 et seq.*). Suadebant missi exploratores Jesus et Caleb terram esse utilem: indecorum putabant cedere nationibus: lapidari potius eligebant, quod minabatur populus, quam decedere de honestate. Dissuadebant alii; ^a plebs reclamabat, dicens **B** adversus diras et asperas gentes bellum fore, cadendum sibi in prælio, mulieres suas et pueros direptioni futuros.

55. Exarsit Domini indignatio, ut omnes vellet perdere: sed rogante Moyse, temperavit sententiam, ultionem distulit, satis esse perfidis supplicii judicans, etsi parceret interim, nec percuteret incredulos, ad eam tamen terram quam recusaverant, propter incredulitatis suæ pretium non pervenirent: sed pueri et mulieres qui non immurmuraverant, vel sexu, vel ætate veniabiles, caperent ejus terræ promissam hæreditatem. Denique quicumque erant a vigesimo anno et supra in deserto, eorum membra ceciderunt, sed aliorum dilata est pœna. Qui autem ascenderunt cum Jesu, et dissuadendum putaverunt, ^b plaga magna statim mortui sunt: Jesus vero et Caleb cum innoxia ætate vel sexu in terram promissionis intraverunt (*Num. xiv, 6 et seq.*).

56. Pars igitur melior gloriam saluti prætulit, deterior salutem honestati. Divina autem sententia eos probavit, qui honesta utilibus præstare arbitrabantur: eos vero condemnavit, apud quos ea quæ videbantur saluti potius quam honestati accommodatæ præponderabant.

122 CAPUT IX.

Fraudes et turpia lucra maxime dedecere clericos, quorum est utilitati omnium inservire: illos in causis pecuniariis intervenire nequaquam debere, secus vero in capitalibus. Eisdem ne cui, etiam lacescunt, noceant, exemplum David; non autem vitam honestati præferant, cædes Nabuthe proponitur.

57. Nihil itaque deformius quam nullum habere

^a Mss. aliquot, *plebes reclamabant dicentes.*

^b Edit. cum uno vel altero mss., *plaga mala statim, etc.*

^c Cic. lib. iii Offic., pag. 398, lin 2: *Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, etc.*

^d Ita mss. longe plurimi ac vetustissimi; quidam tamen atque omnes edit., *aucupia quæsitæ hæreditatis.*

^e Era. et seq. edit. expunxerunt, *competentia*, quæ vox tamen in Amerb. ac mss. prope omnibus reperitur. Quæ porro de causis tum pecuniariis, tum capitis hic dicuntur, cum his conferenda sunt quæ habentur sup. pag. 93 et 100.

A amorem honestatis, et usu quodam degeneris mercaturæ, quæstu sollicitari ignobili, avaro æstuaræ corde, diebus ac noctibus liare in alieni detrimenta patrimonii, non elevare animum ad honestatis nitorem, non considerare veræ laudis pulchritudinem.

58. ^e Illic nascuntur ^d aucupio quæsitæ hæreditates, continentia atque gravitatis simulatione captata: quod abhorret a proposito christiani viri; omne enim quod arte elicatum, et fraude compositum est, caret merito simplicitatis. In ipsis qui nullum Ecclesiastici ordinis officium receperint, incongrua judicatur affectatæ ambitio hæreditatis. In supremo fine vitæ positos suum habere judicium, ut libere testentur quod sentiunt, qui postea non sunt emendaturi: cum honestum non sit ^e competentia ^f compendia aliis vel debita, vel parata avertere; cum vel sacerdotis vel ministri sit prodesse, si fieri potest, omnibus, obesse nemini.

59. Denique (*14, quæst. 5, cap. Denique*) si non potest alteri subveniri, nisi alter lædatur, commodius est neutrum juvari, quam gravari alterum. Ideoque in causis pecuniariis intervenire non est sacerdotis: in quibus non potest fieri, quin frequenter lædatur alter qui vincitur, quoniam intercessoris beneficio se victum arbitratur. Sacerdotis est igitur nulli nocere, prodesse velle omnibus: posse autem solius est Dei. Nam in causa capitis nocere ei quem juvare debeas periclitantem, non sine peccato est gravi: in causa autem pecuniæ odia quærere, insipientiæ est; cum pro salute hominis graves frequenter fiant molestiæ: in quo etiam periclitari gloriosum sit. Proposita igitur forma in sacerdotis officio teneatur; ^g ut nulli noceat, ne lacescitur quidem, et aliqua injuria offensus. Bonus enim est vir qui dixit: *Si reddidi retribuentibus mihi mala (Psal. vii, 5).* Quæ enim est gloria, si eum non lædimus, qui nos non læserit? Sed illa virtus est, si læsus remittas.

60. Quam honestum, ^h quod cum potuisset regi inimicò nocere, maluit parcere (*I Reg. xxiv, 5 et seq.*)! Quam etiam utile, quia successori hoc profuit, ut discerent omnes fidem regi proprio servare, nec usurpare imperium, sed vereri! Itaque et honestas utilitati prælatæ est, et utilitas secuta honestatem est.

123 61. Parum est quod pepercit, addidit quod etiam in bello doluit occisum, et flebiliter deploravit dicens: *Montes qui estis in Gelbeal, neque ros, neque pluvia cadat super vos. Montes mortis, quoniam ibi sublata est protectio potentium, protectio Saul.* ⁱ Non

^f Cic. lib. iii Offic., pag. 398, lin. 11: *Homo autem justus... nihil cuiquam quod in se transferat, detrahet, etc.*

^g Ibid., lin. 14: *Jam se ipse doceat eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacescitur injuria. Vide quod hanc in rem annotatum est a nobis pag. 114, ad num. 27.*

^h Ibid., pag. 396, lin. 28: *Sive vir bonus est, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, etc.*

ⁱ Ita mss. plures ac potiores, quibus accedunt edit. nisi quod præfertur, *sed sanguine*; alii vero aliquot, *quasi non sit unctus oleo et a sanguine vulneratorum.*

est unctus in oleo et sanguine vulneratorum, et ex adipe belligerantium. Sagitta Jonathæ non est reversa retro, et gladius Saul non est reversus vacuus. Saul et Jonathas speciosi et charissimi, inseparabiles in vita sua, et in morte non sunt separati. Super aquilas leviores, super leones potentiores. Filia Israel, plorate super Saul, qui vestiebat vos vestimenta coccinea cum ornamento vestro, qui imponebat aurum super vestimenta vestra. Quomodo ceciderunt potentes in media pugna? Jonathas in morte vulneratus est, Doleo in te, frater meus, Jonathas, speciosus mihi valde. Ceciderunt amor tuus in me, sicut amor mulierum. Quomodo ceciderunt potentes, et perierunt arma concupiscenda (II Reg. 1, 21 et seq.)?

62. Quæ mater sic unicum desleret filium quem admodum hic deslevisit inimicum? Quis gratiæ auctorem tantis prosequeretur laudibus, quantis iste prosecutus est insidiatorem capitis sui? Quam pie doluit, quanto ingemuit affectu! Aruerunt montes prophetico maledicto, et divina vis sententiam maledicentis implevit. Itaque pro regiæ uccis spectaculo pœnam elementa solverunt.

63. Quid vero sancto Nabuthe, quæ fuit causa mortis, nisi honestatis contemplatio? Nam cum ab eo vineam rex posceret, pecuniam daturum se pollicens; indecorum pretium pro paterna recusavit hæreditate, maluitque morte declinare hujusmodi turpitudinem. Non mihi, inquit, *faciat Dominus, ut dem tibi hæreditatem patrum meorum* (III Reg. XXI, 5); hoc est, tantum mihi opprobrium non fiat, non permittat Deus tantum extorqueri flagitium. Non utique de vitibus dicit, neque enim de vitibus cura est Deo, neque de terreno spatio, sed de jure loquitur patrum. Potuit utique alteram vineam de vineis regis accipere, et amicus esse; in quo non mediocris sæculi hujus utilitas æstimari solet: sed quod turpe erat, judicavit non videri utile: maluitque periculum a cum honestate subire, quam utilitatem cum opprobrio: vulgarem utilitatem loquor, non illam in qua etiam honestatis gratia est.

64. Denique et ipse rex potuit extorquere, sed impudens arbitrabatur, sed occisum doluit. Dominus quoque b mulieris immanitatem, quæ honestatis immemor turpe antetulit lucrum, congruo supplicio plectendam annuntiavit.

65. Turpis est itaque c omnis fraus. Denique etiam in rebus vilibus execrabilis est stateræ falla-

^a Erasm. et seq. edit., cum honestate, quam utilitatem.

^b Edit. Rom., mulieris osus immanitatem; mss. autem aliquamulti, muliebri ausus immanitatem; alii denique majori numero, necnon edit. Amerb. atque Era. ut in contextu.

^c Cic. lib. III Offic., pag. 396, lin. 29: Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe, etc.

^d Omnes edit., apud Deum; omnes mss., coram Domino: nonnulli, coram Deo.

^e Nonnulli mss., mensura æqualitatis.

^f In edit. omnibus habetur: Nonne honestatis formulæ sunt; in cunctis vero mss. desideratur honestatis.

cia, et fraudulenta mensura. Si in foro rerum venalium, in usu commerciorum fraus plectitur, potestne irreprehensibilis videri inter officia virtutum? Clamabat Salomon: *Pondus magnum et exiguum, et mensuræ duplices immundæ sunt coram Domino* (Prov. xx, 10). Supra quoque ait: *Statera adultera, abominatio est Domino, pondus autem æquum acceptabile est illi* (Prov. xi, 1).

CAPUT X.

De fraude in omni contractu fugienda non solum in politico jure cautum esse, verum etiam in sacris litteris, ut Josue ac Gabaonitarum patet exemplo.

66. In omnibus igitur decora est fides, justitia grata, e mensura æquitatis jucunda. Quid autem loquar de contractibus cæteris, ac maxime de coemptione prædiorum, vel transactionibus, atque pactis? f Nonne formulæ sunt, s dolum malum abesse: eumque cujus dolum fuerit deprehensus, duplici pœnæ obnoxium fore? Ubique igitur honestatis præponderat consideratio, quæ dolum excludit, fraudem ejicit. Unde recte generalem David propheta prompsit sententiam dicens: *Nec fecit proximo suo matum* (Psal. xiv, 5). Non solum h itaque in contractibus (in quibus etiam vitia eorum quæ veneant, prodi jubentur, ac nisi intimaverit venditor, quamvis in jus emptoris transcripserit, doli actione vacuantur), sed etiam generaliter i in omnibus dolus abesse debet: aperienda simplicitas, intimanda veritas est.

67. Veterem autem istam de dolo non jurisperitorum formulam, sed patriarharum sententiam Scriptura divina evidenter expressit in libro Testamenti veteris, qui Jesu Nave inscribitur. Nam cum exisset fama per populos, siccatum esse mare in Hebræorum transitu, fluxisse aquam de petra, de cœle diurnam ministrari alimoniam tot populi millibus abundautem; corruisse muros Hierico sacro tubarum i sono, ictu et ululatu plebis arietatos; Hethæorum quoque regem victum, et suspensum in ligno usque ad vesperam: Gabaonitæ metuentes validam manum, venerunt cum versutia, simulantes se de terra longinqua esse, diuque peregrinatos dirupisse calceamenta, detrivisse amictus vestium, quarum veterascentium indicia monstrarent; causam autem lauti laboris, emerendam paciæ, et ineundam cum Hebræis esse amicitiam cupiditatem: et coeperunt ab Jesu Nave poscere, ut secum armaret societatem. Et quia adhuc erat ignarus locorum, atque incola-

^e Cic. lib. III Offic., pag. 396, lin. 5: Atque iste dolum malus etiam legibus erat vindicatus, etc. Item infra lin. 31: Ac de jure quidem prædiorum, ... duplicem pœnam subiret, etc.

^b Ibid., lin. 34: Quidquid enim inest prædio vitii, id statuerunt... præstare oportere, etc.

ⁱ Ibid., pag. 397, lin. 6: Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, etc. Item lin. 21: Quintus quidem Scævola... fideique bonæ munus existimabat manare latissime, etc. Item lin. 29: Nec vero in prædiis solum jus civile ductum a natura, etc.

^j Ita mss. fere ad unum: omnes autem edit., sono ictos, et ululatu, etc., sed ictu ad collisionem lagenarum referendum est.

rum incius, non cognovit fraudes eorum, neque A Deum interrogavit : sed cito credidit.

68. Adeo sancta erat illis temporibus fides eorum, ut fallere aliquos posse non crederetur. Quis hoc reprehendat in sanctis, qui ceteros de suo affectu æstimant; et quia ipsis amica est veritas, mentiri neminem putant, fallere quid sit **125** ignorant: libenter credunt quod ipsi sunt, nec possunt suspectum habere quod non sunt. Hinc Salomon ait: *Innocens credit omni verbo* (Prov. xiv, 15; 22, q. 4, c. Innocens). Non vituperanda facilitas, sed laudanda bonitas. Hoc est innocentem esse ignorare quod noceat: et si circumscriptur ab aliquo; de omnibus tamen bene iudicat, qui fidem esse in omnibus arbitratur.

69. Hac igitur mentis suæ devotione inclinatus ut B crederet, testamentum disposuit, pacem dedit, confirmavit societatem. Sed ubi in terras eorum ventum est, deprehensa fraude, quod cum essent finitimi, advenas se esse simulaverant, circumscriptum sese populus patrum indignari cepit. Jesus tamen pacem quam dederat, revocandam non censuit; quia firmata erat sacramenti religione; ne dum alienam perfidiam arguit, suam fidem solveret. Multavit tamen eos vilioris obsequio ministerii. Clementior sententia, sed diuturnior; manet enim officii pœna veteris astutiæ, hæreditario in hunc diem ministerio deputata (Josue ix, 15 et seq.).

CAPUT XI.

Inductis per reticentiam rhetoricam fraudum quarumdam exemplis, eas atque alleg omnes apertius in C Scriptura damuari ostenditur.

70. Non ego ^a in hæreditatibus adeundis digitorum percussiones, et ^b nudi successoris saltationes notabo; nam hæc etiam vulgo notabilia: non simulatæ piscationis compositas copias, ut emptoris illiceretur affectus. Cur enim tam studiosus luxuriæ ac deliciarum repertus est, ut huiusmodi fraudem pateretur?

71. Quid mihi tractare de Syraeusano illo amœno secretoque secessu, et de ^c Siculi hominis calliditate: qui cum peregrinum aliquem reperisset, cognito quod cupidus esset hortorum venalium, ad cœnam in hortos regaverit: ^d promississe invitatum, postridie venisse: offendisse illic magnam piscatorum multitudinem, exquisitis copiis adornatum convivium, in prospectu cœnantium ante hortulos compositos piscatores, ubi numquam ante jaciebant

relia: unusquisque quod ceperat, certatim offerebat epulantibus: supra mensam pisces ingerebantur, oculos recumbentium resiliens verberabant. Mirari hospes tantam copiam piscium, ^e tantumque numerum cymbarum. Responsum quærenti, aquationem illic esse, dulcis aqua gratia innumerabiles eo pisces convenire. Quid multa? Pellexit hospitem, ut sibi extorqueret hortos: vendere volens cogitur, ^f pretium gravatus suscipit.

72. Sequenti die ad hortos emptor cum amicis venit, navigium nullum invenit. Percorantibus num aliqua piscatoribus eo esset die feriarum solemnitas, respondetur nulla, nec umquam illic **126** præter hesternum diem piscari solitos. Quam hic redarguendi haberet auctoritatem doli, qui tam turpe ceparit auenpium deliciarum? Qui enim alterum peccati arguit, ipse a peccato debet alienus esse. Non ergo huiusmodi nugas ego in hanc Ecclesiasticæ censionis auctoritatem vocabo, qua generaliter condemnat omnem lucri turpis appetentiam, brevique sermonis compendio excludit levitatem ac versutiam.

73. Nam de illo quid loquar, qui de eo ^g testamento quod ab aliis licet factum, falsum tamen cognoverit, hæreditatem sibi aut legatum vindicet, et lucrum quærat alieno erimine: cum etiam leges publicæ eum qui sciens falso utitur, tamquam reum facinoris astringant? Regula autem justitiæ manifesta est, quod a vero declinare virum non deceat bonum, nec damno injusto afficere quemquam, nec doli aliquid annectere fraudisve componere.

74. Quid evidentius eo quod Ananias (Act. v, 1 et seq.), qui fraudavit de pretio agri sui, quem ipso vendiderat, et portionem pretii tamquam summæ totius numerum ante pedes posuit apostolorum, sicut reus fraudis interit? Licuit utique illi nihil offerre, et hoc sine fraude fecisset. Sed quia fraudem admiscuit, non liberalitatis gratiam reportavit, sed fallaciæ pœnam exsolvit.

75. Et Dominus in Evangelio cum dolo accedentes repudiabat, dicens: *Vulpes foveas habent* (Matth. viii, 20); quoniam in simplicitate cordis, et innocentia nos jubet vivere. David quoque ait: *Sicut novacula acuta fecisti dolum* (Psal. li, 4); nequitiæ arguens proditorem, eo quod instrumentum huiusmodi ad hominis adhibetur ornatum, et plerumque D ulcerat. Si quis igitur prætendat gratiam, et dolum nectat proditoris exemplo, ut ^h eum quem protegere debeat, prodat ad mortem; instrumenti istius

^a Cic. lib. iii Offic., pag. 398, lin. 7: *Itaque si vir bonus habeat hanc vim: ut si digitis conceperit... At si doret hanc vim M. Crasso... in foro, mihi crede, saltaret.* Pouitur autem digitorum percussio seu crepitu pro re vilissima; unde proverbium, digitorum crepitu non emam.

^b Vet. edit. cum mss. longe plurimis, nudi; mss. aliquot, *crudi, successoris salutationes*; Rom., *nudis successoribus salutationes.* Melius alii mss. ut nos in textu.

^c Cic. lib. iii Offic., pag. 395, lin. 30: *Caius Caninus eques Romanus... cum se Syracusas otiaudi*

causa, non negotiandi, etc.

^d Era. et seq. edit. cum mss. duobus, hisque recentioribus, *Promissit invitatus postridie se venire, veniens offendit, etc.*

^e Mss. aliquot, *tantorumque numerum convivarum.* ^f Amerb. et mss. non pauci, *regatus suscipit; alix edit., gravatim; mss., gravatus suscipit.*

^g Cic. lib. iii Offic., pag. 395, lin. 41: *L. Minuti Basilii, locupletis hominis falsum testamentum quidam e Græcia, etc.*

^h Sic mss. magno consensu, si unum aut alterum exceperis, ubi sicut et in edit. legitur, *Doech pro-*

comparatione censetur, quod ebrīæ mentis et titubantis vitio manus vulnerare consuevit. ^a Sicut istæ malitiæ ebrīus vino, per funestæ proditiōnis indicium ^b Abimelech sacerdoti necem detulit, eo quod Prophetam hospitio receperisset, quem rex invidiæ accensus stimulis persequeretur (I Reg. xxii).

CAPUT XII.

Nihil promittendum quod sit inhonestum, nec si quid injustum juraveris, id observandum; contra quam peccasse Herodes demonstratur. Culpatur etiam votum a Jephthe nuncupatum, itemque alia omnia quæ sibi exsolvi Deus nolit. Denique filia ejusdem Jephthe cum duobus Pythagoræis componitur ac præponitur.

76. Purum igitur ac sincerum oportet esse affectum, ut unusquisque (22, q. 4, c. Unusquisque) simplicem sermonem proferat, vas suum in sanctitate possideat, nec fratrem circumscriptione verborum inducat, ^c nihil promittat inhonestum: ac si promiserit, **127** tolerabilius est promissum non facere, quam facere quod turpe sit.

77. Sæpe plerique ^d constringunt seipsos jurisjurandi sacramento: et cum ipsi cognoverint promittendum non fuisse; sacramento tamen contemplatione faciunt quod sponderunt: sicut de Herode supra scripsimus (Sup. c. 9), qui saltatrici præmium turpiter promisit, crudeliter solvit. Turpe, quod regnum pro saltatione promittitur: crudele, quod mors prophetæ pro jurisjurandi religione donatur. Quanto tolerabilius tali fuisset perjurium sacramento? Si tamen perjurium posset dici, quod ebrīus inter vina juraverat, quod ^e eviratus inter sakan- ^C tium choros promiserat. Infertur disco prophetæ caput: et hoc æstimatum est fidei esse, quod mentis fuit.

78. Neque umquam adducar ut credam non incaute principem ^f promississe Jephthe, ut immolaret Deo quidquid sibi revertenti intra limen domus suæ occurreret; cum et ipsum voti pœnituerit sui, postquam filia occurrit sibi. Denique conscidit vestimenta sua, et dixit: *Heu me! filia mea, ^g impedisti mihi, stimulum doloris facta es mihi* (Judic. xi, 35). Qui licet pio metu ac formidine acerbiter duræ solutionis impleverit: tamen luctum annuum etiam posteris deplorandum statuit ac dereliquit. Dura

ditoris . . . quem celare et protegere debeat.

^a Cod. Laud., *Sicut iste idem Doech maligne ebrīus vino.*

^b Erasm. et seq. edit., *Achimelech.*

^c Cic. lib. iii Offic., pag. 400, lin. 47: *Quid si sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat . . . ut antequam hæreditatem adeat, luce palam in foro salvet, etc.*

^d Cic. lib. iii Offic., pag. 401, lin. 4: *Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, etc.*

^e Amerb. cum mss. aliquot, *dejeratus*; quidam alii *ejuratus* . . . *promiserat*; non pauci, *promiserat*; aliæ vero edit. ac m-s. nobiscum faciunt, nisi quod pro *eviratus*, in quibusdam legitur, *iratus*: prorsus incongrue.

^f Cic. lib. iii, pag. 401, lin. 11: *Quid Agamemnon cum devovisset, etc.*

promissio, acerbior solutio, quam necesse habuit lugere etiam ipse qui fecit. Denique factum est præceptum et decretum in Israel ex diebus in dies: *Ambulabant, inquit, filia populi Israel, lugentes filiam Jephthe Galaaditidis quatuor diebus in anno* (Ibid., 40). Non possum accusare virum qui necesse habuit implere quod voverat; sed tamen miserabilis necessitas, quæ solvitur parricidio (22, q. 4, cap. Unusquisque, § Miserabilis).

79. Melius est non vovere, quam vovere id quod sibi cui promittitur, nolit exsolvi. Denique in Isaac habemus exemplum (Gen. xxii, 13), pro quo arietem Dominus statuit immolari sibi. Non semper igitur promissa solvenda omnia sunt (22, q. 4, cap. Non semper). Denique ipse Dominus frequenter suam mutat sententiam, sicut Scriptura indicat. Nam et in eo libro qui inscribitur Numeri, proposuerat percutere morte et perdere populum: sed postea rogatus a Moysæ, reconciliatus est populo suo (Num. xvi, 12 et seq.). Et iterum ad Moysen et Aaron ait: *Dividite vos de medio Synagogæ ejus, et consummabo eos simul* (Num. xvi, 21). Quibus discedentibus de cœtu, Dathan et Abiron subito impios terra prærupto soluta hiatu absorbit.

80. Præcellentius et antiquius istud exemplum de filia Jephthe, quam illud quod memorabile habetur apud philosophos ^h de duobus Pythagoræis quorum alter cum a tyranno Dionysio capitis damnatus esset, præscripto mortis die, poposcit ut domum pergendi ei facultas daretur, quo commendaret suos: ac ne revertendi **128** nutaret fides, vadem mortis obtulit, ea conditione ut si ipse deforet ad constitutum diem, vas ejus sibi pro eo moriendum agnosceret. Nec qualitatem sponsionis qui offerebatur recusavit, constantique animo diem necis præstolabatur. Itaque alter se non subtraxit, ⁱ alter ad diem recepit. Quod eousque fuit mirabile, ut tyrannus eos sibi in amicitiam adscisceret, quorum urgebat periculum.

81. Quod ergo in spectatis et eruditis viris plenum miraculi est, hoc in virgine multo magnificentius, multoque illustrius deprehenditur, quæ ingemiscenti patri ait: *Fac mihi ut exivit de ore tuo* (Jud. xi, 36 et seq.). Sed spatium duorum poposcit

^D ^g Vet. edit., *impedisti mihi, impedisti mihi, in stimulum dolorum facta es mihi*. Rom., *Decepisti me, impedimentum in oculis meis, in stimulum dolorum facta es mihi*. Mss. vero inter se consentiunt, nisi quod aliqui legunt, *impedisti mihi, in stimulum, etc.*, ubi reliqui, *impedisti me, stimulus, etc.*

^h Cic. lib. iii Offic., pag. 393, lin. 45: *Damonem et Pythiam pythagoræos, serunt hoc animo inter se fuisse, etc.* Vide etiam lib. v Tusc. Quæst., pag. 186, lin. 48, et Val. Max. lib. iv, cap. 7, et rursus Ambr. lib. ii de Virgin.

ⁱ Omnes edit. ac mss. aliquot, *alter ad diem redavit*; reliqui autem partim *redidit*, partim *se recepit*, partim etiam *receptus est*; Thun. vero et alii nonnulli melioris notæ, *alter ad diem recepit*. Haud male, si ad vadem referas; idem enim prorsus erit ac si legeretur: *alter spondit ad diem constitutum, nisi rediisset reus, mortem subiturum.*

mensium, ut cum æqualibus conventum ageret in montibus, quæ virginitatem ejus prædestinatam neci pio affectu prosequerentur. Nec fletus æquillum movit puellam, nec dolor flexit, nec gemitus retardavit, nec dies præterit, nec sefellit hora. Rediit ad patrem, quasi ad votum rediret, et voluntate propria cunctantem impulit, fecitque arbitrato spontaneo, ut quod erat impietatis fortuitum, fieret pietatis sacrificium.

CAPUT XIII.

Juditham cum multa pericula pro honestate subiisset, multiplicem reportasse utilitatem.

82. Ecce tibi Judith se offert mirabilis, quæ formidatum populis virum Holofernem adit, Assyriorum triumphali septum caterva. Quem primo formæ gratia et vultus decore perculit, deinde sermonis circumscriptis elegantia (*Judith x, 12 et seq.*). Primus triumphus ejus fuit, quod integrum pudorem de tabernaculo hostis revexit: secundus, quod femina de viro reportavit victoriam, a fugavit populos consilio suo (*Judith xiii, 20*).

83. Horruerunt Persæ audaciam ejus. Utique quod in illis Pythagoræis duobus mirantur, non expavit mortis periculum, sed nec pudoris, quod est gravius bonis feminis: non unius ictum carnificis, sed nec totius exercitus tela trepidavit. Stetit inter cuneos bellatorum femina, in molem spectat periculi, moritura processit: quantum ad fidem, dimicatura.

84. Honestatem igitur secuta est Judith, et dum eam sequitur, utilitatem invenit. Honestatis enim fuit prohibere ne populus Dei se profanis dederet, ne ritus patrios et sacramenta proderet; ne sacras virgines, viduas graves, pudicas matronas barbaricæ subjiceret impuritati; ne obsidionem deditione solveret: honestatis fuit se malle pro omnibus periclitari, ut omnes eximeret periculo (*Judith viii, 10 et seq.*).

85. Quanta honestatis auctoritas, ut consilium **129** de summis rebus femina sibi vindicaret, b nec principibus populi committeret! Quanta honestatis auctoritas, ut Deum adiutorem præsumeret: quanta gratia, ut inveniret!

CAPUT XIV.

Elisæi factum quam honestum atque utile fuerit. Ejusdem cum decantato Græcorum facinore comparatio. Joannem pro honestate vitam impendisse: nec non Susannam eadem causa se mortis periculo objecisse.

86. Quid vero Elisæus nisi honestatem secutus est, cum exercitum Syriæ, qui ad obsidendum eum venerat, captivum introduxit in Samariam, cujus oculos

cæcitate obduxerat, et dixit: *Domine, aperi oculos eorum, ut videant, et viderunt* (IV Reg. vi, 18 et seq.)? Itaque cum rex Israel percutere ingressos vellet, eamque sibi dari a propheta facultatem posceret; respondit non percutiendos, quorum captivitatem non esset manu operatus, armisque bellicis, sed magis subsidio alimentorum juvandos. Denique epularibus refecti copiis, numquam postea in terram Israel piratæ Syriæ revertendum putarunt.

87. Quanto hoc sublimius, quam illud Græcorum c quod cum duo populi adversum se de gloria imperioque decertarent, et alter ex his haberet copiam quemadmodum naves alterius populi clanculo exureret, turpe credidit: maluitque minus posse honeste, quam plus turpiter. Et isti quidem sine flagitio hoc B facere nequibant, ut eos qui consummandi belli Persici gratia in societatem convenerant, hac fraude deciperent; quam licet possent negare, non possent tamen non erubescere: Elisæus autem non fraude, deceptos licet, sed potestate Domini percussos, maluit tamen servare quam perdere; quia decorum foret hosti parcere, et adversario donare vitam, quam potuisset auferre nisi pepercisset.

88. Liquet igitur id quod decorum est, semper esse utile. Nam et Judith sancta decoro contemptu propriæ salutis solvit obsidionis periculum, d et publicam honestate propria acquisivit utilitatem: et Elisæus gloriosius ignovit, quam perculit: et utilius reservavit hostes quos ceperat.

89. Quid autem aliud Joannes nisi honestatem C consideravit? ut inhonestas nuptias etiam in rege non posset perpeti, dicens: e *Non licet tibi illam uxorem habere* (Marc. xiv, 4). Potuit tacere, nisi indecorum sibi judicasset mortis metu verum non dicere, f inclinare regi propheticam auctoritatem, adulationem subtexere. Sciebat utique moriturum se esse, quia regi adversabatur: sed honestatem saluti prætulit. Et tamen quid utilius quam quod passionis viro sancto advexit gloriam?

90. Sancta quoque Susanna denunciato falsi testimonii terrore, cum hinc se videret urgeri **130** periculo, inde opprobrio, maluit honesta morte vitare opprobrium, quam studio salutis turpem vitam subire ac sustinere. Itaque dum honestati intendit, etiam vitam reservavit: quæ si id quod sibi videtur ad vitam utile præoptavisset, non tantam reportasset gloriam: immo etiam id quod non solum inutile, sed etiam periculosum foret, pœnam criminis forsitan non evasisset (*Dan. xiii*). Advertimus igitur quia id quod turpe est, non possit esse utile: neque rursus id quod honestum est, inutile; quia complex honestatis est semper utilitas, et utilitatis honestas.

a Mss. aliquot, fugavit populos cum filio suo.

b Ms. Thuan., nec a principibus populi adiutorem præsumeret.

c Cic. Offic. lib. iii, pag. 394, lin. 17: Themistocles post victoriam hujus belli, quod cum Persis fuit, etc. Idem legitur apud Plutarchum in Aristide.

d Mss. aliquot, et publicam honestatem, propriam acquisivit utilitatem; alii nonnulli, et publicam ho-

nestatem propria acquisivit utilitate. Magis scite reliqui ac edit. ut in textu.

e Rom. edit., Non licet tibi habere uxorem fratris tui.

f Ita mss. longe plurimi; alii autem aliquot et omnes edit., inclinari regi, propheticam auctoritatem adulatione subtexere.

CAPUT XV.

Relato Romanorum generoso consilio, maximam fuisse Moysi honestatis curam, ex ejus factis declaratur.

91. Memorabile ferunt rhetores, quod ^a dux Romanorum cum ad eum adversarii regis medicus venisset, pollicens daturum se regi venenum, vincit eum ad hostem remiserit. Et revera præclarum, ut qui virtutis certamen susceperat nollet fraude vincere. Non enim in victoria honestatem ponebat, sed ipsam, nisi honestate quæsitam, victoriam ^b turpem pronuntiabat.

92. Redeamus ad nostrum Moysen, atque ad superiora revertamur; ut quanto præstantiora, tanto antiquiora promamus. Nolebat Ægypti rex populum dimittere patrum. Dixit Moyses sacerdoti Aaron, ut extenderet virgam suam super omnes aquas Ægypti. Extendit Aaron, et conversa est aqua fluminis in sanguinem, et nemo poterat bibere aquam, omnesque Ægyptii siti peribant: sincera autem fluentia patribus abundabant (*Exod. vii, 20*). Jactaverunt favillam in cælum, et facta sunt ulcera, et ^c vesicæ candentes in hominibus et quadrupedibus (*Exod. ix, 10 et seq.*). Deduxerunt grandinem in igne flammeo, contrita erant super terram omnia. Rogavit Moyses, et universa in suam gratiam reverterunt: grando sedata est, sanata ulcera, solitos potus flumina præbuerunt (*Ibid. 30*).

93. Iterum caligantibus tenebris operata erat terra per triduum, ex quo Moyses manum levaverat, et tenebras infuderat (*Exod. x, 22*). Moriebatur omne primogenitum Ægypti, cum Hebræorum omnis esset inoffensa progenies. ^d Rogatus Moyses, ut his quoque finem exitiis daret, oravit et impetravit (*Exod. xii, 29 et seq.*). In illo prædicandum, quod a fraudis consortio temperaverit: in hoc mirabile quoniam divinitus intentata supplicia virtute propria etiam ab hoste detorsit, vere nimium, sicut scriptum est, mansuetus et mitis. Sciebat quod fidem rex non servaret promissis; tamen honestum putabat ut rogatus oraret, læsus benediceret, appetitus remitteret (*Num. xii, 3*).

94. Projecit virgam, et serpens factus est, qui devoravit serpentes Ægyptiorum (*Exod. vii, 12*): significans quod Verbum caro fieret, quæ serpentis diri venena **131** vacuaret per remissionem et indulgentiam peccatorum. Virga est enim Verbum directum, regale, plenum potestatis, insigne imperii. Virga serpens facta est, quoniam qui erat Filius Dei ex Deo Patre natus, Filius hominis factus est, natus ex Virgine: qui quasi serpens exaltatus in cruce, medicinam vulneribus infudit humanis. Unde et ipse Dominus ait: *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis* (*Joan. iii, 14*).

95. Denique et alterum signum ad Dominum Je-

^a Cic. lib. iii Offic., pag. 399, lin. 42: *Quantum id quidem cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello..... perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium, etc.*

^b Mss. aliquot, *turpem renuntiabat*.

^c Vet. edit. ac mss. nonnulli, *vesicæ cadentes*, forte *calentes*; quidam, *scatentes*.

^d Mss. ac vet. edit. hoc tantum dissident, quod

A sum pertinet, quod fecit Moyses: *Manum suam misit in sinum, et protulit eam, et facta est manus ejus sicut nix. Iterum misit, et protulit eam, et erat sicut carnis humanæ species* (*Exod. iv, 6, 7*); significans Domini Jesu primum fulgorem Divinitatis, postea susceptionem carnis, in qua fide credere omnes gentes populosque oporteret. Merito manum misit, quia dextera Dei Christus est, in cujus divinitate et incarnatione si quis non crediderit, quasi reprobus flagellatur: sicut iste rex qui quoniam signis non credidit evidentibus, postea flagellatus orabat, ut veniam mereretur. Quantus igitur honestatis affectus esse debeat, ex his probatur, et eo maxime quod se objiciebat pro populo, dicens ut remitteret populo Deus, aut certe de libro viventium se deleret.

CAPUT XVI.

Paucis de Tobia injectis, Raguelem honestate philosophis antecelluisse evincitur.

96. Tobis quoque formam expressit honestatis evidentius, cum relicto convivio mortuos sepeliret, et ad cibos pauperis mensæ invitaret inopes (*Tobia ii, 2 et seq.*). Raguelem præcipue, qui contemplatione honestatis, cum rogaretur ut filiam suam in conjugium daret, vitia quoque filię non tacebat; ne circumvenire petitorum videretur tacendo. Itaque cum Tobis filius Tobis posceret ut sibi daretur puella, respondit lege quidem ipsi eam deberi tamquam propinquo, sed dedisse se eam jam sex viris, et omnes eos esse mortuos. Justus itaque vir plus alienis timebat, et malebat innuptam sibi manere filiam, quam propter nuptias ejus extraneos periclitari (*Tobia vii, 13 et seq.*).

97. Quam breviter absolvit omnes quæstiones philosophorum. ^e Illi de vitis tractant domorum, tegenda an prodenda a venditore videantur: noster iste nec filię vitia celanda arbitratus est. Et certe non ipse affectabat ut eam traderet, sed rogabatur. Quanto utique iste honestior sit illis, dubitare non possumus, si conferamus quanto præstantior sit filię causa, quam rei venalis pecunia.

132 CAPUT XVII.

Quanto honestatis studio antiqui patres in captivitatem abituri, sacrum ignem occuluerint.

98. Consideremus aliud quod in captivitate gestum, summum tenuit honestatis decorem. Nullis enim adversis honestas impeditur, quæ in his eminet, et magis præcellit quam in prosperis. Inter vincula itaque, inter arma, flammam, servitutem, quæ liberis omni supplicio gravior est, inter pœnas morientium, excidia patriæ, ^f vivorum formidinem, sanguinem peremptorum, non excidit tamen cura honestatis majoribus nostris: sed inter eversæ patriæ cineres

pro rogatur, plures mss. legunt *rogatus*, et pro *exitis*, mss. nonnulli habent *exitus*. Rom. autem edit. post verbum daret, adjecit et *benediceret*, sublatis hisce aliis *oravit et impetravit*.

^e Cic. Offic. lib. iii, pag. 395, lin. 4: *Vendat cedes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse vitiat, etc.*

^f Amerb. cum mss. non paucis, *virorum formidinem*.

et favillas ^a in affectibus piis resplenduit et refulsit. A

99. Nam cum in Persidem ducerentur patres nostri, qui tunc Dei omnipotentis cultores erant, acceptum ignem de altari sacerdotes Domini occulte in valle absconderunt. Erat illic ^b velut patens puteus, aquæ recessu infrequens, nec populari usui patens, ignoto et ab arbitris remoto loco: ibi obaignaverunt ^c indicio sacro pariter ac silentio ignem reconditum (II Mach. 1, 19 et seq.). Non illis studio fuit aurum defodere, argentum abscondere, quod servarent posteris suis: sed inter extrema sua honestatis curam habentes, sacrum ignem servandum putarunt; ne eum vel impuri contaminarent, vel defunctorum sanguis exstingueret, vel deformium ruinarum acervus aboleret.

100. Abierunt itaque in Persidem sola religione B liberi; quoniam sola illis per captivitatem extorqueri nequivit. Post vero plurimum temporis, quando placuit Deo, dedit hanc mentem regi Persarum, ut restaurari in Júdeâ templum, et legitimos reparari Hierosolymis ritus juberet. Cujus gratia muneris Neemiam sacerdotem rex Persarum direxit. At ille secum deduxit sacerdotum illorum nepotes, qui profecturi de patrio solo, sacrum ne periret ignem absconderant. Venientes autem, ut patrum sermone est proditum, non invenerunt ignem, sed aquam. Et cum deesset ignis, quo adolerent altaria, haurire eos aquam Neemias sacerdos, sibi que deferre, et aspergere super ligna jussit. Tunc, visu mirabile! cum esset cœlum intextum nubibus, sol repente illuxit, accensus est magnus ignis; ita ut omnes in tam evi- C denti Domini gratia factum stupentes, lætitia perfunderentur. Orabat Neemias, psallebant sacerdotes ^d hymnum Deo. Utque consumptum est sacrificium, jussit iterum Neemias residua aqua majores perfundi lapides: quo facto flamma accensa est, ^e lumen autem refulgens ab altari consummatum illico est.

101. Hoc patefacto indicio, rex Persarum eo loco in quo ignis fuerat absconditus, et postea reperta est aqua, templum fieri mandavit, cui 133 inferebantur dona plurima. Appellaverunt autem illud qui erant cum sancto Neemia, ^f ephthar, quod interpretationem habet purificationis: a plurimis nephthe vocatur. Invenitur autem in descriptionibus Hieremiæ prophetæ, quod jusserit accipere de igne eos qui postea essent futuri. Hic est ignis qui cecidit super

sacrificium Moysi, et consumpsit illud, sicut scriptum est: *Quia exivit ignis a Domino, et consumpsit universa quæ erant super altare holocausta (Levit. ix, 24).* Hoc igne oportebat sanctificari sacrificium; ideoque et in filios Aaron qui alienum ignem inferre voluerunt, exivit iterum ignis a Domino et consumpsit eos, ita ut mortui extra castra projicerentur (Levit. x, 1 et seq.).

101°. ^g Veniens autem Hieremias in locum, invenit domum in modum speluncæ, et tabernaculum et arcam, et altare incensi intulit illuc, et obstruxit ostium: quod cum hi qui simul venerant, curiosius perscrutarentur, ut notarent sibi locum; nequaquam comprehendere atque invenire potuerunt. Ut autem cognovit Hieremias quod affectassent, dixit: Ignotus erit locus, donec congreget Deus congregationem populi, et propitius fiat. Tunc Deus ostendit hæc, et apparuit majestas Domini (II Mach. 11, 3 et seq.).

CAPUT XVIII.

Superioris eventus, ac potissimum oblatis a Neemia sacrificii narratione Spiritum sanctum, Christianorumque baptisma significari: et eodem etiam Moysis et Eliæ sacrificium, atque historiam Noe referri.

102. Congregationem populi tenemus, ^h propitiationem Domini Dei nostri agnoscimus, quam propitiator in sua operatus est passione. Arbitror quod nec ignem istum possimus ignorare, cum legerimus quia baptizat Dominus Jesus in Spiritu sancto et igni, sicut in Evangelio dixit Joannes (Joan. 1, 33). Merito consumebatur sacrificium, quoniam pro peccato erat. Ille autem ignis typus Spiritus sancti fuit, qui descendurus erat post Domini ascensionem, et remissurus peccata omnium: qui quasi ignis inflamat animum ac mentem fidelem. Unde ait Hieremias accepto Spiritu: *Et factum est in corde meo ut ignis ardens, flammigerans in ossibus meis: et dissolutus sum undique, et ferre non possum (Jer. xx, 9).* Sed etiam in Actibus apostolorum cum descendisset super apostolos Spiritus, et plerosque, qui expectabant promissa Domini, tamquam ignem ⁱ dispersas esse linguas legimus. Denique sic vaporabatur singulorum animus, ut musto ^j repleti esse æstimarentur, qui acceperant linguarum diversitatem (Act. 11, 4 et seq.).

103. Quid ergo sibi vult esse quod ignis aqua D factus est, et aqua ignem excitavit; nisi quia spiri-

^a In affectibus piis resplenduit, et refulsit, desunt in mss. pluribus nec inferioris notæ, quorum in nonnullis pro *sed inter*, legitur *nec inter* minime male. Aliorum mss. et omnium edit. lectio præferenda.

^b Mss. aliquot, *velut puteus haud quaquam patens, aquæ recessu infrequens*; unus, *velut puteus aquæ non patiens*; alter, *haud aquam patiens, atque recessu infrequens.*

^c *Indicio sacro*, id est, nota aliqua mystica cujus ope locus postea dignosci posset.

^d Edit. et pauci mss., *hymnum Deo usquequo consumptum est*, etc.

^e Ita mss. ac vet. edit. magno consensu, nisi quod aliqui et edit. legunt, *consumptum est*, ubi probatissimi quique, *consummatum est*. Rom. edit. sola, *quæ tandem lamina refulgente ab altari consumpta illico est.*

^f Rom. edit. ex LXX, *nephthar*; vet. autem edit. cum Aldino cod. eorumdem LXX, *epthar*, quo etiam

accedunt mss., nisi quod eorum complures scriptorum inscitia exhibent, alii *epathar*, alii *epthar*, quidam etiam *phatur*: Infra vero ubi omnes edit. multique mss. *nephthe*, mss. aliquot præferunt *nephe*. Adis Plinium lib. 11, cap. 118, et lib. xxxv, c. 15.

^g Vide col. 204, not. ^c. Sicubi idem numerus, etiam omissis asterisco, his continenter occurrerit, sciat lector, nos in his aut similibus casibus nihil mutasse, nisi forte major lacuna inter duos numeros, graviore mendo, irrepisset.

^h Mss. aliquot, *propitiationem non cognoscimus*. Haud male, si modo per figuram admirationis aut interrogationis efferatur.

ⁱ Rom. edit., *dispertitas apparuisse linguas.*

^j Cuncti propemodum mss., *repleti esse qui acceperant, æstimarentur linguarum diversitate.*

talis gratia per ignem exurit, per aquam mundat. peccata nostra? Eluitur enim peccatum, et exuritur. Unde et Apostolus ait: *Unusquisque* **134** *opus quale sit, ignis probabit* (I Cor. iii, 15); et infra: *Si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* (Ibid., 15).

104. Quod ideo posuimus, ut probarem per ignem exuri peccata. Notum est ergo hunc esse vere ignem sacrum, qui tunc in typo futuræ remissionis peccatorum descendit super sacrificium.

105. Illic igitur ignis absconditur captivitatis tempore, quo culpa regnat: tempore autem a libertatis promittitur. Et licet in aquæ speciem mutatus, tamen servat ignis naturam, ut consumeret sacrificium. Nec mireris cum legeris, quia Pater Deus dixit: *Ego sum ignis consumens* (Deut. iv, 24); et alibi: *Me dereliquerant fontem aquæ vivæ* (Jerem. ii, 15). Ipse quoque Dominus Jesus quasi ignis inflammabat audientium corda (Luc. xii, 49), quasi fons refrigerabat; nam ipse in Evangelio suo dicit quod ideo venerit, ut ignem in terras mitteret, et potum sitientibus aquæ vivæ ministraret (Joan. vii, 57 et seq.).

106. Eliæ quoque tempore descendit ignis, quando provocavit prophetas gentium, ut altare sine igne accenderent. Et cum illi nequissent facere, hostiam suam tertio ipse perfudit aqua, et manabat aqua in circuitu altaris, et exclamavit, et cecidit ignis a Domino de cælo, et consumpsit holocaustum (III Reg. xviii, 58).

107. Hostia illa tu es. Considera tacitus singula. Iu te descendit vapor Spiritus sancti, te videtur exurere, cum tua peccata consumit. Denique quod consumptum est sacrificium Moysi tempore, sacrificium pro peccato erat. Unde Moyses ait, sicut in Machabæorum scriptum est libro (II Mach. ii, 41), eo quod non sit manducatum quod erat pro peccato, consumptum est. Nonne tibi consumi videtur, quando in baptismatis sacramento interit homo totus exterior? Vetus homo noster confixus est cruci, Apostolus clamat (Rom. vi, 6). Illic, sicut Patrum exempla te docent, cægyptius demergitur, Hebræus resurgit, sancto renovatus Spiritu, qui etiam per mare Rubrum inoffenso transivit vestigio, ubi baptizati sunt patres sub nube, et in mari (I Cor. x, 1 et seq.).

108. In diluvio quoque Noe tempore mortua est omnis caro, justus tamen cum sua progenie servatus est (Gen. vii, 21 et seq.). Annon consumitur homo, cum absolvitur mortale istud a vita? Denique exterior corrumpitur, sed interior renovatur. Nec solum in baptisate, sed etiam in pœnitentia fit carnis interitus ad profectum spiritus; sicut Apostolica docemur auctoritate, dicente sancto Paulo:

a Rom. edit., *libertatis revelatur.*

b Omnes edit., *homo noster exterior crucifixus est.*

c Edit. omnes ac mss. aliquot, *Ægyptus demergitur.*

d Ita mss. plures ac potiores: alii vero et edit., *cum absorbetur.*

Judicavi ut præsens eum qui sic operatus est, tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi (I Cor. v, 5, 4).

109. Prolixior excursus admirandi gratia mysteriorum factus videtur, dum studemus revelatum plenus sacramentum pandere, quod eo usque plenum honestatis est, ut sit plenum religionis.

135 CAPUT XIX.

Narratur admissum in levitæ cujusdam uxorem a civibus Gabaa flagitium, atque ex illius ultione colligitur quam veteribus illis cordi fuerit honestatis ratio.

110. Quanta autem honestatis cura majoribus fuit, ut unius mulieris injuriam stupro illatam intemperantium bello persequerentur, et victo populo, tribus Benjamin obtestarentur in conjugium se eis proprias filias non duros! Remanserat tribus sine ullo posteritatis subsidio, nisi fraudis necessariæ accepisset licentiam. Quæ tamen indulgentia congruo intemperantiæ supplicio non videtur vacare, quando illis hoc solum permissum est, ut rapti inirent conjugia, non connubii sacramento. Et revera dignum fuit ut qui alienum contubernium solverant, ipsi nuptiarum amitterent solemnitatem.

111. Quam plena autem miserationis historia! Vir, inquit (Judic. xix, et seq.), levita acceperat sibi jugalem (æ quam a concubitu concubinam appellatam arbitror) quæ aliquanto post quibusdam, ut fieri solet, offensa rebus, ad patrem se contulit, et fuit illic quatuor mensibus. Et surrexit vir ejus, et abiit ad soceri sui domum, ut cum sua jugali repararet gratiam, et revocaret eam, ac reduceret; occurrit ei mulier, atque in domum patris sui introduxit maritum.

112. Lætatus est adolescentulæ pater: venit obviam, et sedit cum eo tribus diebus; et epulati sunt, et quieverunt. Et sequenti die surrexit levita diluculo, et retentus est a socero, ut tam cito non desereret convivii jucunditatem. Et alio et tertio die non permisit pater adolescentulæ proficisci generum suum, donec lætitia et gratia inter eos omnis consummaretur. Sed die septimo cum jam ad vesperum declinaret dies, post mensas et læta convivia, cum prætexeret finitimæ noctis viciniam, ut apud suos potius, quam apud extraneos requiescendum putaret, nequivit tenere, et dimisit una cum filia sua.

113. Verum ubi facta est aliqua progressio, cum vesper jam propior urgeret, et appropinquatum foret ad urbem Jebusæorum, dicente servulo, ut ad eam dominus suus deflecteret, non acquievit dominus suus; quia non erat ea civitas filiorum Israel: sed intendit pervenire usque Gabaa, quæ habitabatur a populo tribus Benjamin. Nec erat quisquam

e Pauci mss. *quam.... concubinam appellabat.*

f Adverte pulcherrime hinc confirmari, quod observatione in lib. i de Abraham cap. 4, col. 290, volum. I, num. 23, diximus, nimirum legitimam uxorem haud raro concubinæ nomine vocitari.

g Omnes edit., *et appropinquandum foret.*

qui advenientes reciperet hospitio, nisi vir peregrinus progressa ætate. Qui cum aspexisset eos, et interrogasset levitam: Quo vadis, vel unde venis? quo respondente quod esset viator, et repeteret montem Ephræni, et non esset qui colligeret cum, hospitium ei obtulit, et adornavit convivium.

114. At ubi satiæ epulandi facta est, et mensæ remotæ, irruerunt pestilentes viri, et circumierunt domum. Tunc senior filiam suam virginem, **136** et a coæqualem ejus cum qua cubitare solita esset, offerebat viris iniquitatis, tantum ne vis irrogaretur hospiti. Verum ubi parum ratio processit, et vis prævaluit, cessit levites jugali sua: et cognoverunt eam, et tota nocte illuserunt ei. Qua atrocitate, vel dolore victa injuriæ, ^b ante ostium hospitis, quo vir suus diverterat, projecit se atque exhalavit spiritum, supremo licet vitæ munere affectum bonæ conjugis servans, ut exsequias saltem sui funeris marito reservaret.

115. Quo cognito (ne multis morer) omnis prope populus Israel in bellum exarsit, dubioque eventu cum anceps maneret prælium, tertia tamen præliandi vice, traditus est populus Benjamin populo Israel, et divina judicatus sententia, pœnas intemperantiæ luit. Condemnatus quoque ne quis ei ^c ex numero patrum filiam suam daret in uxorem: idque confirmatum jurisjurandi sacramento est. Sed compuncti quod tam acerbam in fratres tulissent sententiam, ita severitatem ejus temperaverunt, ut orbatas parentibus virgines in conjugium sibi adscicerent, quorum patres pro delicto perempti forent, vel ^C raptu copulam sociarent; quia pro tam turpis commissi facinore, qui alieni matrimonii jus violaverant, indignos se impetrando exhibere matrimonio. Sed ne periret una populo tribus, fraudis indulta est conniventia.

116. Quanta igitur honestatis cura majoribus fuerit, hinc proditur, ut quadraginta millia virorum stringerent gladium adversus fratres suos de tribu Benjamin, dum ulcisci volunt ^d injuriam pudicitia; quia temeratores ^e castitatis non sufferebantur. Itaque eo bello cæsa sunt utrinque ^f sexaginta quinque millia bellatorum, et exustæ urbes. Et cum inferior primo fuisset populus Israel, tamen nec adversi metu belli percitus, vindicandæ castitatis sequestravit dolorem. Ruelat in prælium, vel sanguine suo ^D parans commissi flagitii diluere notam.

^a Edit. et pauci mss., *jugalem ejus... solitum esset*; sed optimi quique iidemque frequentissimi ut in textu.

^b Nonnulli mss., *ante hospitium hospitis*. Erasm. et seq. edit., *ante ostium hospiti*.

^c Cod. Thuan., *ex numero pater*.

^d Quædam edit., *injuriam impudicitia*; aptius reliquæ, ac mss., *injuriam pudicitia*: nempe quam acceperat pudicitia.

^e Gill. in marg. et Rom. edit. in corp., *castitatis non offerebantur*.

^f Ita edit., ac mss. aliquot; alii vero, partim *quadraginta*, partim *quadraginta quinque millia*. Sed nisi locum Ambrosius memoriter citavit, omnino legen-

CAPUT XX.

Post solutam ex Elisæi vaticinio diram Samariæ obsidionem, quanta fuerit quatuor leprosis honesti cura, enarratur.

117. Et quid mirum si populo Dei decorum illud atque honestum curæ fuit, quando etiam leprosis, sicut in libris Regnorum legimus (*IV Reg. vi*), honestatis non defuit consideratio?

118. Fames erat magna in Samaria, quia obsederat eam Syrorum exercitus. Rex militares excubias supra murum sollicitus revisabat; interpellavit eum mulier dicens: Persuasit mihi hæc mulier ut afferrem filium meum, et attuli, et coximus, et comediimus eum; et promisit ut et ipsa postea filium suum afferret, et carnes illius simul manducaremus: nunc autem ^e filium suum abscondit, et non vult eum afferre. Motus rex quod non solum humanis, sed etiam parricidalibus **137** cadaveribus mulieres pastæ viderentur, et tam atrocis calamitatis exemplo percitus, Elisæo prophetæ denuntiavit necem, cujus in potestate fore crederet, ut obsidionem solveret, propulsaret famem: vel quia non permiserat regi ut percuteret Syros, quos cæcitate perfuderat.

119. Sedebat Elisæus cum senioribus ^h in Bethel, et priusquam introiret ad eum regis nuntius, ait ad seniores viros: Si vidistis quoniam filius homicidæ illius misit auferre caput meum? Et introivit nuntius, et mandatum regis pertulit, denuntiantis præsens capitis periculum (*IV Reg. vi, 32, 33*). Cui respondit propheta: Hac hora die crastina mensura similaginis sielo, et duæ mensuræ hordei sielo in porta Samariæ. Et cum missus a rege nuntius non credidisset, dicens: si pluerit Dominus de cælo abundantiam frumenti, nec sic quidem id posset effici; dixit ad eum Elisæus: Quia non credidisti, oculis tuis videbis, et non manducabis (*IV Reg. vii, 1, 2*).

120. Et factus est subito in castris Syriæ velut quadrigarum sonus ⁱ, et vox multa equitum, et vox magnæ virtutis, atque ingens belli tumultus: et arbitrati sunt Syri quod rex Israel in societatem advocasset prælii regem Ægypti, et regem Amorrhæorum: et fugerunt diluculo relinquentes tabernacula sua; quoniam verebantur ne improvise adventu novorum opprimerentur hostium, et conjunctis regum viribus non possent resistere. Id incognitum Samariæ erat, quoniam victi metu, et fame tabidi, nec prætereundæ audebant (*Ibid. 6, 7*).

dum 65 millia, ut in sacris codicibus haberi, subducta mortuorum in singulis præliis ratione, cognoscitur.

^g Mss. aliquot, *filium suum negat, et abscondit eum*.
^h Edit., *in domo sua*. Et infra post duos versus, *filius hic homicidæ*. Utrobique autem mss. prope ad unum ut in textu.

ⁱ Edit. cum uno vel altero mss., *et vox multitudinis*; alii mss. non multi, *et voces multæ, quantum et vox magnæ virtutis*; cæteri nobiscum faciunt. Rursus vero ubi nos cum ant. edit. et cunctis mss., *et regem Amorrhæorum*, Rom. edit. substituerat, *et regem Ethæorum*.

121. Erant autem leprosi quatuor ad portam civitatis, quibus vita erat supplicium, et mori lucrum; et dixerunt ad se invicem: Ecce nos hic sedemus, et morimur. Si ingredimur urbem, moriemur fame; si manemus hic, nullum subsidium vivendi suppetit nobis: eamus in castra Syriae, aut compendium mortis erit, aut solutis remedium. Perrexerunt itaque, et intraverunt in castra: et ecce omnia nuda hostium. Ingressi tabernacula, primum repertis alimentis fugaverunt famem, deinde auri et argenti quantum potuerunt, diripuerunt. Et cum soli praedae incumbere, disposuerunt tamen nuntiare regi fugisse Syros; quia id honestum arbitrabantur, quam represso indicio fovere fraudis rapinam.

122. Quo indicio egressus est populus, et diripuit castra Syriae, et commeatu hostium abundantiam fecit, annonae vilitatem reddidit secundum propheticum dictum; ut mensura similitudinum sicut, et duae mensurae hordei pari pretio constarent. In hac laetitia plebis nuntius ille in quo quiescebat rex, contritus inter exeuntium festinationem et remeantium exultationem, conculcatus a plebe, mortuus est (IV Reg. VII, 3 seq., 8 seq.).

138 CAPUT XXI.

Esther vitae periculo honestatis decus secutam esse, immo et regem barbarum, illata nece viro amicissimo; amicitiam enim honestati semper conjungendam, ut Jonathae atque Alchimelech exempla probant.

123. Quid Esther regina, nonne ut populum suum periculo exueret, quod erat decorum atque honestum, morti se obtulit, nec immitis regis trepidavit furor (Esther IV, 16)? Ipse quoque rex Persarum ferox, atque tumido corde, tamen decorum judicavit indicii insidiarum quae sibi paratae forent, gratiam repraesentare, populumque liberum a servitute eripere, eruere neci, nec parcere ei, qui tam indecora suavisset (Esther VI, 5 et seq.). Denique quem secundum a se, ac praecipuum inter omnes amicos haberet, cruci tradidit, quod deonestatum se ejus fraudulentis consiliis animadvertisset (Esther VII, 9).

124. Ea enim amicitia probabilis, quae honestatem tuetur, praeferranda sane opibus, honoribus, potestatibus: honestati vero praeferrere non solet, sed honestatem sequi. Qualis fuit Jonathae, qui pro pietate nec offensam patris, nec salutis periculum refugiebat (I Reg. XX, 29 et seq.). Qualis fuit Abimelech, qui pro hospitalis gratiae officii necem potius

A sui, quam prodicionem fugientis amici, subeundam arbitratur (I Reg. XXI, 6).

CAPUT XXII.

Honestatem amici causa non deserendam; si tamen adversus amicum testimonium dicendum fuerit, cautionem adhibendam. Inter amicos quis candor in aperiendo pectore, quae generositas in patiendo, quae in arguendo libertas requiratur? Amicitiam virtutum custodem esse, nec nisi in similibus morum hominibus inveniri. Eandem in corripiendo mitem, atque a propriis commodis alienam esse oportere; et inde quam vari divitibus veri amici! Quanta amicitiae dignitas; quae quo major, eo detestabilior amici perfidia, ut Judae atque amicorum Job exemplis cognoscitur.

125. Nihil igitur praeferrendum honestati, quae tamen ne amicitiae studio praetereatur, etiam hoc Scriptura admonet de amicitia. Sunt enim plerumque philosophorum quaestiones: ° utrum amici causa quisquam contra patriam sentire necne debeat, ut amico obediat? Utrum oporteat ut fidem deserat, dum indulget atque intendit amici commoditatibus?

126. Et Scriptura quidem ait: *Clava, et gladius, et sagitta ferrata, sic homo est testimonium dans falsum adversus amicum suum* (Prov. XXV, 18). Sed considera quid astruat. Non testimonium reprehendit dictum in amicum, sed falsum testimonium. Quid enim si Dei causa, quid si patriae cogatur aliquis dicere testimonium? Numquid praeponderare debet amicitia religioni, praeponderare charitati civium?

127. In his tamen ipsis rebus requirenda est veritas testimonii; ne amicus appetatur amici perfidia, cujus fide absolvi debeat. Amicus itaque neque noxio gratificari debet, neque innocenti insidiari.

128. Sane si necesse sit dicere testimonium, si quid in amico vitii cognoverit, corripere occulte; si non audierit, corripere palam. Sunt enim bonae correptiones, et plerumque meliores quam tacita amicitia. Et si lardi se putat amicus, tu tamen corripe; et si amaritudo correctionis animum ejus vulneret, tu tamen corripe, ne verearis: *Tolerabilia sunt enim amici vulnera, quam adulantium oscula* (Prov. XXVII, 6). Errantem igitur amicum corripe, innocentem amicum ne deseras. Constans enim debet esse amicitia, perseverare in affectu; non puerili modo amicos mutare vaga quadam debemus sententia.

129. Aperi pectus tuum amico, ut fidelis sit tibi

° Sic mss. longe plurimi, ac notae probatoris: nonnulli tamen et omnes edit., *soli possent praedae incubare, elegerunt*, etc.

° Omnes edit. cum paucis mss. *constitutus in porta inter*, etc.

° Omnes edit., *nec parcere neci ejus*.

° Cic. lib. III Offic., pag. 393, lin. 30: *Maxime autem perturbantur officia in amicitiiis*, etc.

° Ibid., lin. 33: *At neque contra rempublicam*, etc. Item de Amic. pag. 424, lin. 1: *Quamobrem videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat*, etc.

° Rom. edit., *praeponderare charitati vitium*.

° Cic. Offic. lib. I, pag. 358, lin. 46: *Interdum etiam objurgationes in amicis vigent maxime*. Item de Amic. pag. 425, lin. 5: *Consilium verum dare gaudeamus libere*, etc.

° Roma. edit. sola: *Utiliora sunt amici vulnera*: vet. autem ac mss., *Tolerabilia, seu, tolerabiliora*; quidam tamen, *probabiliora sunt amici vulnera*, etc.

° Cic. de Amic. pag. 428, lin. 1: *Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum salietates*, etc.

° Ibid., pag. 426, lin. 15: *Tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum et voluntatum*, etc.

et capias ex eo vitæ tuæ jucunditatem. Fidelis enim amicus medicamentum est vitæ, et immortalitatis gratia (Eccli. vi, 16),^a Defer amico ut æquali, nec te pudeat ut prævenias amicum officio; amicitia enim nescit superbiam. Ideo enim Sapiens dicit: *Amicum salutare non erubescas* (Eccli. xxii, 31).^b Nec deseras amicum in necessitate, nec derelinquas eum, neque destituas; quoniam amicitia vitæ adjumentum est. Ideo onera nostra portemus, sicut Apostolus docuit (Galat. vi, 2); dicit enim his^c quos ejusdem corporis complexa est charitas. Etenim si amici secundæ res amicos adjuvant, cur non et in adversis amici rebus amicorum adjumentum suppetat? Juvemus consilio, conferamus studia, compatiatur affectu.

129. Si necesse est, toleremus propter amicum etiam aspera. Plerumque inimicitia subeundæ sunt propter amici innocentiam, sæpe obrectationes, si restiteris vel responderis, cum amicus arguitur et accusatur. Nec te poeniteat ejusmodi offensionis; justi enim vox est: *Etsi mala mihi evenerint propter amicum, sustineo* (Eccli. xxii, 31). In adversis enim amicus probatur; nam in prosperis amici omnes videntur. Sed ut in adversis amici patientia et tolerantia necessaria, sic in prosperis auctoritas congrua est; ut insolentiam extollentis se amici reprimat et redarguat.

130. Quam pulchre in adversis positus Job dicit: *Miseremini mei, amici, miseremini* (Job. xix, 21). Non quasi abjecta vox ista est, sed quasi censoria. Nam cum injuste argueretur ab amicis, respondit: *Miseremini mei, amici*; hoc est, misericordiam debetis facere: opprimitis autem vos et impugnat is hominem, cujus ærumnis compati¹⁴⁰ pro amicitia vos oportebat.

131. Servate igitur, filii, in vitam cum fratribus amicitiam, qua nihil est in rebus humanis pulchrius.^d Solatium quippe vitæ hujus est, ut habeas cui pectus aperias tuum, cum quo arcana participes, cui committas secretum pectoris tui; ut coiloces tibi fidelem virum, qui in prosperis gratuletur tibi, in tristibus compatiatur, in persecutionibus adhortetur. Quam boni amici Hebraei poeri, quos a sui

^a Cic. de Amic., pag. 427, lin. 38: *Quid, hæc ut omitam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates, etc.*

^b Ibid., pag. 428, lin. 20: *Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori, etc.*

^c Edit. ac pauci mss., *Quos eudem complexa est charitas.*

^d Cic. de Amic. p. 421, lin. 39: *Quid dulcius quam habere quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum, etc.*

^e Lib. iii Offic., pag. 393, lin. 41: *Nam si omnia faciendū sint quæ amici velint, etc.* Item de Amic. pag. 424, lin. 15: *Quod si rectum statuerimus vel concedere amicis, etc.* Item lin. 27: *Hæc igitur prima lex in amicitia, etc.*

^f Eras. m. et seq. edit. cum mss. nonnullis, propter amicitiam deseratur.

^g Cic. de Amic. pag. 425, lin. 45: *Quamobrem hoc quidem... constat, ut opinor, bonis inter bonos, etc.* Item pag. 429, lin. 49: *Par est autem primum esse*

amore nec fornacis ardentis flamma divisit (Dan. iii, 16 et seq.)! De quo supra diximus (Supr. c. 9). Bene ait sanctus David: *Saul et Jonathas speciosi et charissimi, inseparabiles in vita sua, et in morte non sunt separati* (II Reg. i, 25).

132. Hic est amicitia fructus,^e ut non fides^f propter amicitiam destruat. Non potest enim homini amicus esse, qui Deo fuerit infidus. Pietatis custos amicitia est, et æqualitatis magistra; ut superior inferiori se exhibeat æqualem, inferior superiori. Inter^g dispares enim mores non potest esse amicitia; et ideo convenire sibi utriusque debet gratia. Nec auctoritas desit inferiori, si res poposcerit, nec humilitas superiori. Audiat quasi parem, quasi æqualem: et ille quasi amicus moneat, objurgat, non jactantia studio, sed affectu charitatis.

133. Neque^h monito aspera sit, neque objurgatio contumeliosa; sicut enim adulationis fugitans amicitia debet esse, ita etiam aliena insolentia. Quid est enim amicus, nisi consors amoris,ⁱ ad quem animum tuum adjungas atque applices, et ita misceas, ut unum velis fieri ex duobus, cui te tamquam alteri tibi committas, a quo nihil timeas, nihil ipse commodi tui causa inhonestum petas? Non enim vectigalis amicitia est, sed plena decoris, plena gratia. Virtus est enim amicitia, non quæstus; quia^k non pecunia paritur, sed gratia: nec licitatione pretiorum, sed concertatione benevolentia.

134. Denique meliores amicitia sunt inopum plerumque quam^l divitum: et frequenter divites sine amicis sunt, quibus abundant pauperes. Non est enim vera amicitia, ubi est fallax adulatio. Divitibus itaque plerique assentatorie gratificantur: erga pauperem^m nemo simulator est. Verum est quidquid defertur pauperi, hujus amicitia invidia vacat.

135. Quid amicitia pretiosius, quæ angelis communis et hominibus est? Unde et Dominus Jesus dicit: *Facite vobis amicos de iniquo mammona, qui recipiant vos in æterna tabernacula sua* (Luc. xvi, 9). Ipse nos Deus amicos ex servulis facit, sicut ipse¹⁴¹ ait: *Jam vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis* (Joan. xv, 14). Dedit formam amicitia quam sequamur, ut faciamus amici voluntatem, ut

virum bonum, tum alterum similem sui quærere, etc.

^h Lib. i Offic. pag. 370, lin. 9: *Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, etc.* Item de Amic. pag. 430, lin. 48: *Nam et monendi amici sepe sunt et objurgandi, etc.*

ⁱ Cic. de Amic. pag. 429, lin. 41: *Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem... Et alterum acquirit cujus animum ita cum suo commisceat, etc.*

^j Ibid., pag. 425, lin. 50: *Atque etiam mihi quidem videtur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, etc.*

^k Edit. ac mss. aliquot, *non pecunia quaritur.*

^l Cic. de Amic. p. 426, lin. 42: *Hæc enim est tyrannorum vita, nimirum in qua nulla fides, nulla charitas... Coluntur tamen simulatione amicitia, etc.... Multorum opes præpotentium excludunt fideles amicitias, etc.*

^m Gill. ac Rom. edit., *nemo assentator est.*

aperiamus secreta nostra amico quæcumque in pectore habemus, et illius arcana non ignoremus. Ostendamus illi nos pectus nostrum, et ille nobis aperiat suum. *Ideo, inquit, vos dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi a Patre meo, nota feci vobis (Joan. xv, 14).* Nihil ergo occultat amicus, si verus est: effundit animum suum, sicut effundebat mysteria Patris Dominus Jesus.

136. Ergo qui facit mandata Dei, amicus est; et hoc honoratur nomine. Qui est unanims, ipse amicus est: quod unitas animorum in amicis sit: neque quisquam detestabilior, quam qui amicitiam læserit. Unde in proditore Dominus hoc gravissimum invenit, quod ejus condemnaret perfidiam, quod gratiæ vicem non repræsentaverit, et convivii amicitie venenum malitiæ miscuerit. ^a Itaque sic ait: *Tu vero homo unanims, dux meus et notus meus, qui semper mecum dulces capiebas cibos (Psal. lrv, 14)!* Hoc est, non potest sustineri istud, quia unanims appetisti eum, qui tibi donaverat gratiam: *Nam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique (Ibid., 13);* et ab eo **142** qui me oderat,

^a Cod. Benig., de quo loco, ut supra diximus, bene ait sanctus David: tu vero, etc.

absconderem me. Inimicus vitari potest, amicus non potest, si in-idiari velit. Illum cavemus cui non committimus consilia nostra: hunc cavere non possumus, cui commisimus. Itaque ad acervandam peccati invidiam non dixit: Tu vero servus meus, apostolus meus; sed: Unanims meus; hoc est, non meus, sed etiam tuus proditor es, qui unanimum prodidisti.

137. Dominus ipse cum a tribus regibus offensus esset, qui sancto Job non detulissent, ignoscere his per amicum maluit, ut amicitie suffragium remissio fieret peccatorum. Itaque rogavit Job, et Dominus ignovit. Profuit illis amicitia, quibus obfuerat insolentia (*Job, xlii, 7 et seq.*).

CONCLUSIO.

138. Hæc apud vos deposui, filii, quæ custodiatis in animis vestris: quæ utrum aliquid profectus habeant, vos probabitis; interim copiam multam exemplorum offerunt: nam prope omnia Majorum exempla, plurima quoque dicta his tribus inclusa libris tenentur; ut et si sermo nihil deferat gratiæ, series tamen vetustatis quodam compendio expressa plurimum instructionis conferat.

ADMONITIO IN LIBROS SEQUENTES, UBI ET DE VIRGINUM SACRARUM ORIGINE DISSERITUR.

Virginitatis institutum cum in ipsis Christi Domini verbis, Doctorisque gentium consiliis stabilitum sit, atque in Ecclesia maximo semper fuerit in pretio; non immorabimur in refellendis illis hæreticis qui contra manifestam Scripturæ ac universæ traditionis auctoritatem, vel cælibatum postposuere matrimonio, vel continentie vota tamquam temeraria, impia atque illicita proscripserunt. Sed quoniam inter catholicos alii jam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis affirmant exstitisse virgines, quæ tum solemnia continentie vota nuncuparent, tum etiam communem vitam in monasteriis amplecterentur: alii autem ipsis sola privata vota, et vitam aut in multarum sæculari contubernio, aut singulatim in paternis domibus actam concedunt: alii demum in ipsis simplex propositum quod illæ velo et vestium suarum modestia testabantur, agnoscunt, Ambrosio nostro primam parthenonum institutionem attribuentes; non ingratum duximus fore, si paulo uberius de eodem argumento proloqueremur.

Primam opinionem constat susceptam esse a pluribus, qui eam dissertationibus et ingentibus etiam voluminibus propugnare conati, Patrum et conciliorum quorundam testimonia, multorumque martyrum Acta congesterunt. Nihilominus tamen magnas ipsa difficultates pati videtur. Romanæ leges cælibatum severe prohibebant ac puniebant: Christianorum vel minimos cogi conventus nequaquam sinebant idololatræ; qui etiam pro sua libidinis impotentia maxime in virgines debacchabantur. Hæc tamen difficultatum repagula eorum quæ in martyrum bene multorum Actis leguntur, auctoritate removerentur, nisi illam elevaret vehemens suspicio, ne dicamus indicia prope manifesta, corruptionis. Quod autem ad allatos Patrum aut Conciliorum locos, facile illos ita exponunt alii, ut in suas etiam partes traducant.

Proinde lubentes cum Innocentio I agnoscimus duo sacrarum virginum genera; nimirum alias quæ Christo specialiter nupserunt, et velari a sacerdote meruerunt: et alias quæ necdum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginali semper se manere promiserunt (Epist. ad Victric. Rotomag.). At vero utrasque perpetuo virginitatis voto astrictas fuisse contendimus. Et certe illud Patribus, maxime autem Augustino familiare videmus esse, ut voces propositum ac votum eodem usurpent significatu. Neque votum apud ipsos quoque scholasticos aliud sonat quam propositum voce firmatum. Quod utique sacræ illæ virgines factiabant, cum illud vestium mutatione, ac loci in Ecclesia separati occupatione palam facerent.

Quod si obtendant Cypriani locum, ubi præcipit: Quæ perseverare nolunt aut non possunt, melius est nubant, quam in ignem delictis suis cadant (Epist. ad Pompon.); id ea ratione statutum esse respondetur ob lapsum quarundam virginum, quæ offensionem Ecclesiæ etiam crudelitate tyrannorum vexatæ pariebant. Quocirca licet istius modi conjugia majorem in modum condemnaret, ea tamen tamquam minora mala vitandis majoribus toleranda censuit verius, quam probavit. Quin etiam sanctus Epiphanius (Hæres. 61) ad